

Strategije uljudnosti u japanskome jeziku

Smoković, Anabela

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:645825>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-26**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

ANABELA SMOKOVIĆ

STRATEGIJE ULJUDNOSTI U JAPANSKOME JEZIKU

Diplomski rad

Pula, rujan 2024.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

ANABELA SMOKOVIĆ

STRATEGIJE ULJUDNOSTI U JAPANSKOME JEZIKU

Diplomski rad

JMBAG: 0303077332, redoviti student

Studijski smjer: Japanski jezik i kultura i hrvatski jezik i književnost

Predmet: Lingvistika japanskog jezika

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: filologija

Znanstvena grana: japanologija

Mentorica: doc. dr. sc. Dragana Špica

Pula, rujan 2024.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani _____, kandidat za magistra _____ ovime izjavljujem da je ovaj Diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Diplomskog rada nije napisan na nedozvoljeni način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student

U Puli, _____

IZJAVA O KORIŠTENJU AUTORSKOG DJELA

Ja, _____ dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom

koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, _____

Potpis

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. ULJUDNOST	3
2.1. Definicija uljudnosti.....	3
2.2. Teorija uljudnosti Brown i Levinsona	4
3. ULJUDNOST U JAPANSKOME JEZIKU	9
3.1. <i>Keigo</i> – Sustav honorifika.....	9
3.2. Gramatičke kategorije formalnosti i hijerarhijskog pozicioniranja	12
3.3. Formalni i neformalni oblici.....	15
3.4. Hijerarhijski obilježeni oblici.....	17
3.5. Ostali honorifički izrazi.....	22
4. KRITIKE TEORIJI ULJUDNOSTI.....	28
4.1. Klasifikacija japanske kulture prema Brown i Levinsonu	29
4.2. Poimanje uljudnosti	29
4.3. Visokokontekstualna kultura.....	31
4.4. Japanski identitet i poimanje sebe	33
4.5. Odnosi <i>uchi-soto</i>	36
4.6. Voljna uljudnost i uljudnost razabiranja	42
4.7. <i>Wakimae</i>	44
4.8. Alternativne perspektive	46
5. STRATEGIJE ULJUDNOSTI U JAPANSKOM JEZIKU	49
5.1. Formalni i hijerarhijski obilježeni oblici kao strategija uljudnosti	50
5.2. Pozitivne strategije uljudnosti	54
5.3. Negativne strategije uljudnosti	56
6. ANALIZA STRATEGIJA ULJUDNOSTI U JAPANSKOM I HRVATSKOM JEZIKU	61
6.1. Postupak i metodologija	61
6.2. Cilj i zadatci.....	63
6.3. Uzorak	64
6.4. Analiza	64
6.5. Rezultati.....	73
7. ZAKLJUČAK.....	74
8. POPIS LITERATURE	79
9. POPIS ANALIZIRANIH DJELA	84
10. POPIS SLIKA	85
11. POPIS TABLICA.....	85
12. SAŽETAK.....	86
13. SUMMARY	87
14. 概要.....	88

1. UVOD

Može se reći da se, promatrajući jezik jedne kulture, u njemu zrcali njezin osobiti karakter, običaji, stavovi, sve one prikrivene, ali prešutno prihvaćene društvene strukture.¹ Kao jedan od „mehanizama“ jezika koji na sličan način odražava društvene odnose može se izdvojiti uljudnost. Koncept uljudnosti (odnosno pristojnosti) postoji u svim kulturama te opisuje oblik jezičnoga ponašanja koje služi stvaranju i održavanju pozitivnih međuljudskih odnosa. Međutim, načini na koje se uljudnost iskazuje raznoliki su koliko i sve ostale kulturne norme, zasnovani nekada na jasnim uzročno-posljedičnim odnosima, a ponekad na zamršenim društvenim ritualima koji se nadograđuju generacijama, da bi naposljetku izgubili svoje izvorno značenje. Na tom se tragu kao posebno zanimljiva ističe kultura Japana, koju karakterizira izražena hijerarhijska stratifikacija društva, pa se tako njezini društveni odnosi očituju u iznimno slojevitom, gramatikaliziranom uljudnom govoru, koji je, osim na hijerarhijsku razinu sudionika interakcije, osjetljiv i na obilje drugih kontekstualnih pojava. Iz tog se razloga može zaključiti da je razumijevanje koncepta uljudnosti u Japanu nerazdvojivo od razumijevanja japanske kulture općenito. Uljudnost u japanskome jeziku ujedno predstavlja i jedan od izazovnijih aspekata jezika za osobe koje ga uče kao strani jezik, te bi stoga bilo korisno pobliže ju analizirati u svrhu razumijevanja, produciranja, a posebno i prevođenja jezika.

Cilj ovoga rada stoga je analizirati koncept uljudnosti u japanskome jeziku te otkriti kako se i kada koristi, što je ključno za njezino razumijevanje, koje su njezine kulturne specifičnosti te koji su neki od izazova do kojih dolazi u njezinu prevođenju na hrvatski jezik. Pritom će biti opisani jezični oblici i ponašanja koja se izričito koriste u svrhu uljudnosti, posebno izdvajajući one koji se vidno razlikuju od onih uobičajenih za hrvatsku kulturu te kulture zapadnih zemalja.

Rad započinje definiranjem pojma uljudnosti, posebno izdvajajući teoriju uljudnosti odnosno teoriju obraza jezikoslovaca Penelope Brown i Stephena C. Levinsona, koja predstavlja jednu od najopsežnijih obrada teme, a ujedno je potakla i najveću reakciju među japanskim jezikoslovcima. Slijedi poglavlje namijenjeno opisu uljudnosti kakva se javlja u japanskome jeziku. Za početak se daje osvrt na *keigo*, odnosno jedinstveni japanski sustav honorifičkih izraza koji obuhvaća brojne gramatičke, leksičke i ostale

¹ Yamada, Kelm i Victor 2017, 73.

jezične resurse koji se koriste u svrhu izražavanja uljudnosti, a sažeto će se opisati njegova tradicionalna kategorizacija, uloga unutar japanske kulture te povijest njegova nastanka. Posebna će se pozornost potom obratiti dvjema gramatičkim kategorijama koje se javljaju u sklopu sustava *keigo*, kategoriji formalnosti i kategoriji hijerarhijskog pozicioniranja, a zatim slijedi opis oblika kroz koje se realiziraju. Najzad, u posljednjem se dijelu poglavlja predstavljaju i ostala jezična sredstva koja se nužno ne mogu svrstati u podjelu navedenih gramatičkih kategorija, no svejedno se koriste za izražavanje uljudnosti i u brojnim su tradicionalnim podjelama i jezičnim savjetnicima obuhvaćene upravo unutar sustava *keigo*. Nakon toga će biti riječi o tome kako se japanski jezik uklapa u teoriju Brown i Levinsona, kako su ga klasificirali te koje su im sve kritike zauzvrat iznijeli japanski jezikoslovci, koji se pozivaju na posebnosti japanske kulture, posebno odnose *uchi-soto* i *wakimae*. U posljednjem se dijelu poglavlja također sažeto navode sekundarne kritike, koje pokušavaju pomiriti dva suprotstavljena poimanja uljudnosti. Nakon što su kroz prethodna poglavlja obrađene jezične specifičnosti s jedne strane, te specifičnosti japanske kulture s druge strane, moguće je navesti i obraditi konkretne strategije uljudnosti, koje se očituju u kompleksnoj kombinaciji jedinstvenih jezičnih sredstava i strateških oblika ponašanja. U konačnici, navedene strategije uljudnosti bit će oprimjerene dijalozima iz književnoga djela na japanskom jeziku te će ih se pritom analizirati i usporediti s hrvatskim prijevodom istoga kako bi se uočile glavne prepreke u učenju, razumijevanju i proizvodnji formalnih i hijerarhijski obilježenih oblika te uljudnoga govora, čime se zaključuje ovaj rad.

U teoretskome dijelu istraživanja korištena je literatura različitih zapadnih i japanskih jezikoslovaca, kako bi se obuhvatio široki raspon mišljenja oko teme, no analiza konkretnih primjera prvenstveno se temelji na teoriji uljudnosti Brown i Levinsona. Za analizu strategija uljudnosti odabran je roman autorice Yōko Ogawa (jap. 小川洋子) objavljen 2003. godine, *Hakase no ai shita sūshiki* 博士の愛した数式 te prijevod na hrvatski jezik Mirne Potkovic-Endrighetti pod naslovom *Profesorova omiljena jednadžba* iz 2020. godine.

Za zapisivanje japanskih riječi na latinici, koristit će se moderna varijanta romanizacije Hepburn. Dugi će samoglasnici biti označeni makronom (npr. *kenjōgo*). Čestica は

bilježit će se kao *wa*, čestica を kao *wo*, čestica 〜 kao *e*. Geminacija suglasnika bit će bilježena ponavljanjem suglasnika (npr. *sotto*, *isshō*). U slučaju nejasnoća vezanih za znak ん, suglasnik *n* će se između slogova označavati apostrofom (npr. *kani* i *kan'i*).

2. ULJUDNOST

2.1. Definicija uljudnosti

Uljudnost se na prvi pogled ne uklapa u funkcionalno poimanje komunikacije kakvo je karakteristično u tradicionalnoj lingvistici, prema kome komunikacija služi isključivo za čim ekonomičnije pridobivanje željenih informacija i izdavanje naredbi. To je iznimno kompleksno ljudsko ponašanje na koje utječu nebrojeni različiti čimbenici, primjerice osobne želje i težnje sudionika interakcije, njihova društvena pozicija, međusobni odnosi, afektivne osobine, društvene norme koje dijele, njihovo rasuđivanje i interpretacija društvenih pravila, mjesto i vrijeme interakcije te mnogi drugi,² no koje često predstavlja tek neku vrstu dodatka glavnome sadržaju rečeničnoga iskaza. Prema tradicionalnom poimanju uljudnosti, ona podrazumijeva profinjena pravila ponašanja i korištenja jezika koja su isprva služila označavanju i izdizanju viših društvenih staleža.³ U sklopu njihovih manira, propisano je bilo koristiti komunikacijske strategije poput davanja komplimenata, praćenja obrazaca uljudnoga razgovora te uporabe oblika oslovljavanja, ali i radnje poput pridržavanja vrata osobama koje prolaze ili oslobađanje mjesta za sjedenje starijim osobama. Međutim, shvaćanje uljudnosti raznovrsno je; ne može se izdvojiti jedan univerzalni obrazac ponašanja koji bi vrijedio u svim jezicima i kulturama, zbog čega je uljudnost u jezikoslovnom smislu teško konkretno definirati.⁴ Štoviše, pravila bontona i uljudnoga ponašanja mogu značajno varirati čak i unutar istovrsnog jezičnog područja.

Usprkos tome, činjenica je da uljudnost u raznim oblicima postoji u svim kulturama. Njezin se smisao pronalazi u takozvanim interakcijama društvene njege (engl. *social grooming*), čija je svrha razvijati i održavati pozitivne društvene veze te iskazati prijateljstvo ili poštovanje, čak i ako sudionici interakcije ne dijele neki obvezujući viši cilj, te se tako može reći da je ključna u ostvarivanju komunikacije među ljudima, izbjegavanju i rješavanju konflikata te održavanju prisnih odnosa.⁵ Hill i dr. uljudnost

² Marot 2005, 55.

³ Hayashi 2005, 191-192.

⁴ Marot 2005, 54.

⁵ Obana 2021, 5-6.

definiraju kao „jedno od ograničenja nad ljudskim interakcijama, čija je svrha uzeti u obzir tuđe osjećaje, ostvariti određenu razinu obostrane ugodnosti i potaknuti odnose uzajamnoga povjerenja.“⁶ Marot naglašava kako uljudnost nije isto što i poštovanje, koje definira kao izraz „štovanja prema drugim ljudima na temelju njihova višeg statusa, moći ili starije dobi“, već preuzima definiciju prema kojoj se uljudnost „odnosi na pokazivanje ili privid pokazivanja obzira prema drugima.“⁷ U nekim se definicijama također poseban naglasak stavlja na manipulativni karakter uljudnosti, pa se tako naziva *alatom* za ostvarivanje pozitivnih međuljudskih odnosa.⁸ Prema definiciji japanskoga pojma uljudnosti (jap. *teineisa* 丁寧さ), ona predstavlja „obzirnost govornika koja služi kako bi sa sugovornikom održao prijateljske odnose.“⁹

2.2. Teorija uljudnosti Brown i Levinsona

Brojni su jezikoslovci u 20. stoljeću iznijeli svoju interpretaciju fenomena uljudnosti, a kao najutjecajniji među njima mogu se spomenuti Erving Goffman, Paul Grice, George Lakoff te Geoffrey Leech.¹⁰ Međutim, malo se radova toga vremena moglo mjeriti s ambicioznošću i sveobuhvatnošću teorije koju su 1978. godine u svom radu *Universals in Language Use: Politeness Phenomena* (hrv. *Univerzalije u jezičnoj uporabi: Fenomen uljudnosti*) predstavili Penelope Brown i Stephen C. Levinson. Njihov je rad predstavljao najopsežniju teoriju govora uljudnosti dotad, obuhvaćajući Goffmanovu teoriju obraza, Griceovu teoriju konverzacijskih implikatura, teoriju govornoga čina Johna Searlea te koncept društvenih činjenica i ravnoteže Émila Durkheima, a potaknuo je i brojne daljnje rasprave u lingvistici, što ga čini jednim od najznačajnijih doprinosa istraživanju pojave uljudnosti.¹¹ Iz toga se razloga ovaj rad za opis i analizu uljudnosti u japanskome jeziku temelji prvenstveno na navedenoj teoriji, no u obzir su uzete i brojne kritike suprotstavljenih jezikoslovaca. Brown i Levinson su 1987. godine prepravljenu teoriju objavili u obliku knjige *Politeness: Some universals in language use (Uljudnost: Neke univerzalije u jezičnoj uporabi)*.

U osnovi teorije uljudnosti Brown i Levinsona stoji takozvana teorija obraza (engl. *face theory*), a temelji se na radu Ervinga Goffmana te njegovim djelovanjima obraza (engl.

⁶ Hill i dr. 1986, 349.

⁷ Marot 2005, 54.

⁸ Obana 2021, 3-4.

⁹ Takubo 1997, 45.

¹⁰ Held 1992, 131.

¹¹ Gagné 2010, 124.

face-work).¹² Za početak, Brown i Levinson preuzimaju Goffmanovu definiciju uljudnosti prema kojoj ona predstavlja komunikacijsku strategiju, svojevrsni protokol ponašanja koji služi za izbjegavanje i suzbijanje agresije te ostvarivanje komunikacije između dvije strane sa sukobljenim potrebama, drugim riječima, između dva obraza.¹³ Obraz se može opisati kao simbol javne ličnosti nekog pojedinca, slika sebe koju želi prikazati pred drugima, njezin ugled ili identitet u očima društva (a nerijetko i vlastitim). Brown i Levinson ovdje postuliraju kako svaki obraz ima i svoje osnovne potrebe (engl. *face wants*), a ako je tako, osoba koja je svjesna vlastitoga obraza također mora biti svjesna potreba tuđih obraza. Prema vrsti potreba, Brown i Levinson razlikuju dvije strane obraza: pozitivni obraz, koji predstavlja potrebu pojedinca da se uklopi u svoju društvenu okolinu, da se on i njegovi ciljevi svide drugima, da ih se uvažava, te negativni obraz, koji opisuju kao želju i potrebu svake odrasle individue da neometano ostvaruje svoje naume i ciljeve.¹⁴

Nadalje, dostojanstvo obraza vrlo je lako narušiti, bilo namjerno, bilo slučajno, što osobu dovodi do neugodne i bolne situacije. U takvome sustavu, gdje se individua u svakoj društvenoj interakciji izlaže opasnosti da joj netko naštetiti obrazu, u interesu je sudionika interakcije da tuđi obraz održavaju, kako bi od njih zauzvrat dobili istu uslugu, čime sudionici na neki način grade javni obraz jedni drugima, te se na temelju tih mehanizama stvaraju društveni obrasci uljudnoga ponašanja. Uzevši to u obzir, prema Brown i Levinsonu, temeljna ideja na kojoj počiva uljudnost jest da neke radnje, primjerice zahtjevi, odbijanje, prenošenje negativnih vijesti i slično, intrinzično ugrožavaju tuđi ili vlastiti obraz, što se naziva ugrožavajućim činom¹⁵ (engl. *face-threatening act* ili *FTA*), te ih je stoga potrebno ublažiti.¹⁶ Obrana od povreda obraza, naravno, nije od životne važnosti za svaku društvenu interakciju te će ovisno o ozbiljnosti situacije postojati i prigode gdje je naizgled neuljudno ponašanje (npr. izravnost) prihvatljivo i štoviše poželjno, primjerice u životno kritičnim situacijama kada je potrebna hitna intervencija.¹⁷ Povrh toga, uljudnost ne podrazumijeva uvijek samo

¹² Brown i Levinson 1987, 51.

¹³ Brown i Levinson 1987, 1.

¹⁴ Brown i Levinson 1987, 61-62

¹⁵ Lešić 2018, 4.

¹⁶ Brown i Levinson 1987, 62-65.

¹⁷ Liu i Allen 2014, 653.

aktivno korištenje uljudnoga jezika, već se ponekad očituje i u prešućenim informacijama.¹⁸

Na tom se tragu javljaju strategije za ublažavanje ugrožavajućih činova, odnosno strategije uljudnosti. Strategije uljudnosti javljaju se u više oblika, ovisno o vrsti ugrožavajućeg čina koji pokušavaju umanjiti, pa su Brown i Levinson predložili primjer komunikacijske paradigme gdje su naznačili sve moguće odabire na planu uljudnosti ovisno o tijeku razgovora. Naime, kako bi uspješno ublažio ugrožavajući čin, govornik mora uskladiti tri vrste potreba: želju da se iskomunicira ugrožavajući čin, želju da se iskomunicira čim brže i efikasnije te želju da se održi obraz sugovornika. Postoje slučajevi gdje će želja za brzinom i jasnoćom prevladati, no za uljudni je govor načelno ključna želja da se održi obraz.¹⁹ Odabir strategije uljudnosti koja će se koristiti također će ovisiti o ozbiljnosti ugrožavajućeg čina, što ovisi o trima varijablama: društvenoj distanci među sugovornicima, razlici u relativnoj društvenoj moći među njima te općem statusu ugrožavajućeg čina u određenoj kulturi (koliko se smatra opasnim). Prema tome, tijekom komunikacijske situacije govornik procjenjuje situaciju prema navedenim varijablama te odlučuje hoće li ili neće izraziti ugrožavajući čin.²⁰

Što se tiče prvoga odabira na razini komunikacije, ovdje se javljaju termini *on record* i *off record*, koji se odnose na to je li ugrožavajući čin vidljiv i jasan sudionicima komunikacije. *On record* interakcija podrazumijeva situaciju gdje govornik na glas izražava svoju misao, to jest povredu tuđem licu. S druge strane, u *off record* interakciji nije potpuno sigurno je li govornik naumio povrijediti tuđi obraz, jer je njegov govor dvosmislen: govornik sam sebi ostavlja „plan bijega“ kako bi po potrebi mogao obraniti svoj obraz. Kao primjer se može uzeti situacija gdje osoba naglas izjavi: „Ah, nemam više gotovine, zaboravio sam ići u banku danas.“ Takva se izjava može protumačiti kao molba sugovorniku da mu posudi novac, ali u isto vrijeme i ne mora, te govornik po potrebi, ako procijeni da je situacija sugovorniku uvredljiva, može uvjerljivo opovrgnuti ikakvu naznaku takvih namjera. Realizacija ovakve strategije uljudnosti uključuje korištenje metafore, ironije, retoričkih pitanja, eufemizama, tautologije i ostalih neizravnih oblika komunikacije.²¹

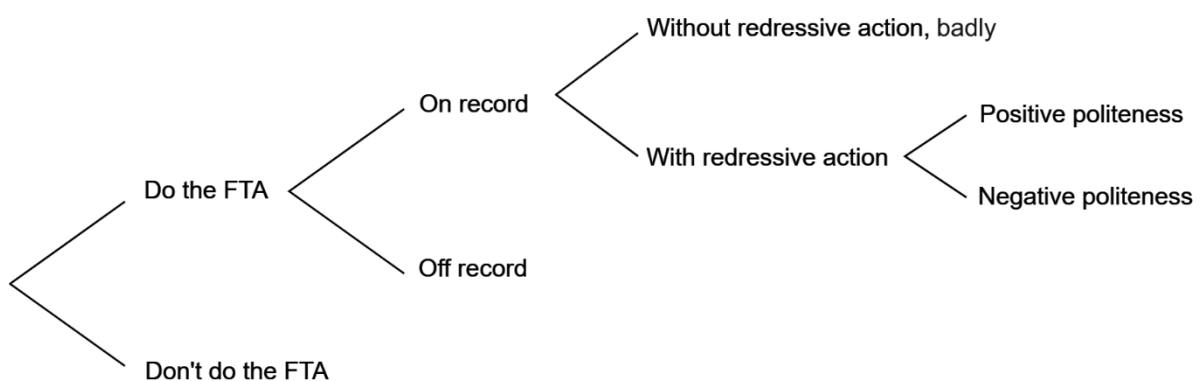
¹⁸ Pizziconi, *Re-examining politeness* 2003, 5.

¹⁹ Brown i Levinson 1987, 68.

²⁰ Brown i Levinson 1987, 15-17.

²¹ Brown i Levinson 1987, 68-70.

Interakcija u kojoj govornik izražava ugrožavajući čin (*on record*) dalje može teći na više načina. Izvršavanje ugrožavajućeg čina bez korektivne mjere, engl. *without redressive action*, opisuje situaciju gdje osoba izravno komunicira što misli, a takvo će se ponašanje, da se izbjegne povreda koju predstavlja, provoditi tek u nekoliko određenih situacija: kada su sudionici interakcije međusobno dovoljno bliski da se pristojnosti mogu ispustiti, kada se oba sudionika interakcije slažu da situacija zahtijeva suspendiranje obraza, kada je moguća povreda obraza toliko mala da je zanemariva i kada osoba koja izvršava ugrožavajući čin posjeduje toliko društvene moći da povreda može proći bez posljedica. Interakcija gdje se korektivne mjere protiv ugrožavajućeg čina provode, engl. *with redressive action*, ona je gdje govornik povrede ublažava strategijama uljudnosti. Tada na temelju vrste obraza kojoj sudionici interakcije podilaze, govornik može birati između pozitivne i negativne uljudnosti.²²

Slika 1. Moguće strategije za izvršavanje ugrožavajućeg čina. Dijagram, „Possible strategies for doing FTAs,” u Penelope Brown i Stephen C. Levinson, *Politeness: Some universals in language usage* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), 69, fig. 1.

Pozitivna uljudnost služi kako bi se uzvisio pozitivan obraz sugovornika i potaknule prijateljske društvene interakcije. U pozitivne strategije uljudnosti ubrajaju se razna prosocijalna ponašanja koja služe kako bi se obrazu sugovornika pridao osjećaj važnosti, poštovanja, bliskosti i slično, a Obama u svom sažetku navodi sljedeće: pridavanje pažnje sugovorniku i njegovim interesima, uveličavanje pozitivnih osjećaja za sugovornika, korištenje oznaka identiteta skupine kojoj sudionici interakcije pripadaju, iziskivanje slaganja, izbjegavanje neslaganja, navođenje zajedničkih interesa ili karakteristika, korištenje šale, prepoznavanje sugovornikovih želja i briga o njima, ponuda ili obećanje, optimizam, uključivanje u zajedničku aktivnost,

²² Brown i Levinson 1987, 68-70.

opravdavanje sugovornikovih radnji, naglašavanje recipročnosti te davanje darova (u obliku materijalnih dobara ili suosjećanja, razumijevanja, suradnje). S druge strane, negativna se uljudnost odnosi na takoreći održavanje vlastitog teritorija te njome govornik izbjegava povrede sugovorniku, izražava kako mu se neće priječiti na putu do ispunjenja vlastitih želja, te uvažava njegovu samostalnost. Obana izdvaja sljedeće strategije negativne uljudnosti: neizravnost, postavljanje pitanja i okolišanje, pesimističnost, minimiziranje nametanja, pokazivanje poštovanja, isprike, obezličavanje govornika i sugovornika kada se govori o njima, izražavanje problematične teme u obliku općenitoga pravila koje vrijedi za svih, poimeničenje riječi i korištenje pasivnih gramatičkih konstrukcija te izražavanje osjećanja zaduženosti ili izražavanje potrebe da sugovornik ne ostane u dugu.²³ Pod strategijama uljudnosti podrazumijevaju se i neverbalna ponašanja, dakle izrazi lica i geste, pa se tako kao strategija uljudnosti može istaknuti i *ojigi* お辞儀, pristojni naklon specifičan za japansku kulturu.²⁴

Uzevši u obzir dvojni podjelu strategija uljudnosti, Brown i Levinson na društvenoj razini prepoznaju dihotomiju kultura pozitivne uljudnosti i kultura negativne uljudnosti. U kulturama pozitivne uljudnosti hijerarhijske razlike u društvenome statusu i moći u komunikaciji nisu odviše naglašene, te osjećaj nametanja svoje volje ne predstavlja problem, već je očekivano da će si pripadnici društva međusobno pripomagati i „petljati u tuđe poslove“. Kao primjer takvih kultura Brown i Levinson navode SAD i Papuu Novu Gvineju. Nasuprot tome, u kulturama negativne uljudnosti hijerarhijske su razlike u komunikaciji i ljudskim odnosima jasno naglašene te je izravno traženje usluga od drugih zadnje za čime će pripadnici kulture posegnuti, jer se doživljava kao radnja visokoga stupnja nametanja. Ovdje Brown i Levinson, uz kulture Velike Britanije i Madagaskara, navode upravo Japan. Dihotomiju osim toga šire i na pojam takozvanih „kultura osjetljivih na dug“ (engl. *debt-sensitive cultures*), u kojima se zaduživanje doživljava kao komunikacijski prijestup te je osjećaj nametanja puno izraženiji, što rezultira razrađenim sustavom uljudnih ponašanja kako bi pripadnici kulture imali društveno kodificirani način rješavanja nastale neugode.²⁵

²³ Obana 2021, 21-22.

²⁴ Brown i Levinson 1987, 91.

²⁵ Brown i Levinson 1987, 245-247.

3. ULJUDNOST U JAPANSKOME JEZIKU

3.1. *Keigo* – Sustav honorifika

Gledajući iz perspektive tradicionalne japanske lingvistike, okvirno se može reći da se uljudnost u japanskome jeziku izražava koristeći sustav izraza i jezičnih oblika poznat kao *keigo* 敬語, koji prema japanskoj definiciji predstavlja jezik koji se koristi kako bi se izrazilo poštovanje i čast prema sugovorniku ili trećoj osobi.²⁶ Na hrvatski se jezik pojam *keigo* može prevesti kao „jezik uljudnosti; jezik poštovanja; izrazi uljudnosti“, a negdje se koristi i prilagođenica prema engleskoj riječi *honorific*, pa se tako dobiva naziv „honorifici; sustav honorifika; sustav honorifičkih izraza“.²⁷

Ključno je naglasiti kako se pojam *keigo* ne odnosi samo na jednostavnu opreku „uljudnoga“ i „neuljudnoga“, već predstavlja krovni termin koji obuhvaća više različitih skupova gramatičkih i leksičkih oblika, a koji se mijenjaju u sklopu dvije jedinstvene gramatičke paradigme o kojima će još detaljnije biti riječi. Za početak, u tradicionalnom je japanskom jezikoslovlju ustaljena podjela prema kojoj sustav *keigo* obuhvaća tri skupine jezičnih oblika: *sonkeigo* 尊敬語 (još poznati kao izrazi poštovanja), *kenjōgo* 謙讓語 (još poznati kao izrazi poniznosti) i *teineigo* 丁寧語 (još poznati kao izrazi pristojnosti). Nerijetko se ovoj podjeli pridodaju još dvije skupine leksičkih oblika: oblici poslovne kurtoazije (jap. *teichōgo* 丁寧語) za izražavanje uljudnosti u poslovnim situacijama te oblici za uljepšavanje (jap. *bikago* 美化語) koji izričaj čine elegantnijim i uzvišenijim. Prema prvotnoj podjeli na tri podskupine, oblici koji spadaju pod *teichōgo* obično se svrstavaju u kategoriju *kenjōgo*, a *bikago* kategoriji *teineigo*.²⁸ Neki jezikoslovci podjeli na tri podskupine također pridodaju i četvrtu, kako bi obuhvatili razgovorne oblike jezika, odnosno oblike koji ne pripadaju sustavu *keigo*, a nazivaju je *kudaketa* くだけた odnosno *kudaketa hyōgen* くだけた表現.²⁹

Zamršenost sustava *keigo* stranim se govornicima može činiti nevjerojatno izazovnom, te će se neki zapitati je li jezična tečnost u njegovu vladanju za strane govornike uopće moguća. Međutim, pravilno korištenje honorifika ne smatra se urođenom sposobnošću

²⁶ Yamada i dr. 2020, 453.

²⁷ Srdanović i Špica 2022, 55-56.

²⁸ Srdanović i Špica 2022, 55-56.

²⁹ Yamada, Kelm i Victor 2017, 21.

čak ni kod Japanaca. U istraživanju japanske Agencije za kulturu (jap. *Bunka-chō* 文化庁) iz 1995. godine, otkriveno je da samo 15,1 % izvornih govornika japanskoga sebe smatra potpuno tečnima u korištenju sustava honorifika. Sa samo „u redu“ odgovorilo je 52,2 % ispitanika, a 29,2 % ispitanika izrazilo je kako nisu zadovoljni svojom vještinom te kako bi ju voljeli još poboljšati. Zanimljivo je, međutim, kako je usprkos nesigurnosti (ili skromnosti) u vlastito poznavanje sustava honorifika, u istraživanju NHK-a iz 1987. godine čak 95,7 % ispitanika iskazalo mišljenje da su honorifici neizostavni dio komunikacije u poslovnim situacijama.³⁰ Može se zaključiti da se na *keigo* gleda kao ključnu komunikacijsku vještinu, koju je potrebno svjesno učiti, pamtititi, ponavljati i opetovano usavršavati. Pravilno korištenje oblika koji pripadaju sustavu *keigo* ponavlja se i u sklopu radnog osposobljavanja, kada se provodi takozvani *keigo training*, gdje se uče formulaični pozdravi i pravila ponašanja za uspješnu suradnju s kupcima.³¹ U poslovnom je okruženju vladanje sustavom honorifika posebno važno, jer ogromni dio interakcija obuhvaća odnose različitih pozicija nadređenosti i podređenosti, poznanstava i stranaca, sukobe interesa i brojne druge društvene situacije.³² Uzgred, prvi primjer savjetnika za *keigo* javlja se 1941. godine; bio je namijenjen nastavnicima srednjih škola te uključivao devet točaka koje su savjetovale kako bi se trebali izražavati, a zanimljivo je kako većina njih izuzetno nalikuje gramatičkim pravilima kakva danas uče strani govornici japanskoga jezika.³³ Budući da izučavanje sustava honorifika zahtijeva određeni trud, također se smatra da način njihova korištenja pruža uvid u karakter pojedinca. Dobro vladanje honorifičkim oblicima odražava dobar odgoj, te stvara dojam višeg društvenog statusa; pokazatelj je to boljih ekonomskih mogućnosti, prestižnijeg obrazovanja, viših sposobnosti, inteligencije i tako dalje.³⁴ Osim toga, iz vladanja honorifičkim oblicima daju se iščitati znakovi individualne osobnosti, rodne socijalizacije i etničkoga identiteta.³⁵ Čini se da na određenoj razini odražava i odnose društvenih klasa – statistički, u komunikaciji pojedinaca prestižnijih zanimanja *keigo* se koristi češće nego kod manje prestižnih.³⁶

³⁰ Obana 2021, 4-5.

³¹ Obana 2021, 99-100; Endo Hudson, Matsumoto i Mori 2018, 132-133.

³² Yamada, Kelm i Victor 2017, 21.

³³ Wetzel 2004, 53-54.

³⁴ Obana 2021, 4.

³⁵ Wetzel 2004, 44.

³⁶ Mizutani i Mizutani 1987, 7.

Što se tiče njegova povijesnoga porijekla, iz etimologije *kanjija* koji se koriste u terminima za *keigo* i ostale pojmove vezane za uljudnost u japanskome jeziku, istraživači smatraju kako je vrlo vjerojatno da proizlazi iz vjerskih i magijskih rituala. Zaista, najraniji honorifički izrazi koristili su se kao znak uzdizanja pri obraćanju bogovima u obliku šintoističkih molitava *norito* 祝詞, a neki oblici koji pripadaju sustavu *keigo* i dan-danas zadržavaju svoju prvotnu karakterističnu svrhu, a to je stvaranje osjećaja distanciranosti.³⁷ Nadalje, japanski pisci i intelektualci u povijesnim i književnim izvorima, kao i osobnim dnevnicima, još od osmoga stoljeća pokazuju svijest o ekspresivnim mogućnostima i društvenim implikacijama honorifičkih izraza.³⁸ S vremenom se korištenje honorifičkih izraza s vjerskih službi širi na pripadnike carskoga dvora i viših klasa s ciljem razlikovanja pripadnika različitih društvenih staleža, zatim na feudalne vladare i imućnije osobe, da bi se naposljetku njegovo korištenje ustalilo u širem društvu.³⁹ Termin *keigo* konačno se pojavljuje u 19. stoljeću tijekom razdoblja Meiji, kada započinje detaljno proučavanje honorifičkih izraza te njihova sustavna klasifikacija.⁴⁰ Nakon nekoliko burnih desetljeća, sljedeća je velika transformacija uslijedila nakon Drugoga svjetskoga rata, 1952. godine, kada je Odbor za nacionalni jezik (jap. *Kokugo shingikai* 国語審議会) objavio službeni propis naslova *Keigo od sada nadalje* (jap. *Kore kara no keigo* これからの敬語) koji predstavlja prvu instancu standardizacije japanskoga sustava honorifika.⁴¹ Osim gramatičke sistematizacije, mijenja se i način njihova korištenja: službeno, *keigo* više ne odražava odnose nadređenosti i podređenosti, već obostrano poštovanje. Sustav *keigo* osim toga je pojednostavljen; honorifički se izrazi prestaju koristiti među članovima obitelji, nestaju vrhovni honorifički izrazi kojima se oslovljavao car te se pokušava izbrisati slika zastarjele predratne hijerarhije. Međutim, teško je reći jesu li preskriptivne jezične mjere uistinu promijenile društvene norme i očekivanja koja su stoljećima povijesnih tekovina uklesana u same temelje društva.⁴² Ovaj dokument ujedno predstavlja i

³⁷ Obana 2021, 62-69.

³⁸ Pizziconi, *Japanese politeness* 2004, 270.

³⁹ Obana 2021, 73.

⁴⁰ Wetzel 2004, 19-22.

⁴¹ Wetzel 2004, 56-57.

⁴² Obana 2021, 95-96.

posljednju veliku reformu na području sustava *keigo*; daljnji se pomaci zadržavaju samo na proširivanju njegove definicije.⁴³

3.2. Gramatičke kategorije formalnosti i hijerarhijskog pozicioniranja

Proučavajući jezik, jasno je da riječi mijenjaju svoj oblik prateći određena pravila, pritom ne mijenjajući svoje osnovno značenje, već isključivo odnose među riječima unutar rečenice. Ta se pojava naziva fleksijom, a ovisno o kojoj se vrsti riječi radi, dijeli se na: sklonidbu ili deklinaciju kod imenskih riječi, sprezanje ili konjugaciju kod glagola, te stupnjevanje ili komparaciju kod pridjeva. Opsežna skupina kategorija koje obuhvaćaju različite mogućnosti fleksijskoga sustava nekog jeziva naziva se gramatičkim kategorijama. U nekim je novijim gramatikama naglašena razlika između šire grupe i njenih sastavnica, pa se tako od pojma *kategorije* razlikuje *kategorizacija*, pa bi se, na primjer, za imenice moglo reći da *kategorizaciji* prema broju pripadaju *kategorije* jednine i množine.⁴⁴ Međutim, u ovome će se radu pod terminom gramatičke kategorije podrazumijevati šira podjela, ono što je upravo opisano kao *kategorizacija*. Iori na japanskome jeziku za istu pojavu koristi naziv *bunpō kategorī* 文法カテゴリー.⁴⁵

Gramatičkim se kategorijama ponajprije označuju komunikacijski relevantni pojmovi, pa se, primjerice, predmeti (u slučaju imenica) ili radnje (u slučaju glagola) u pravilu neće kategorizirati s obzirom na boju, već s obzirom na odnose s predmetima iz okoline, njihovu količinu i slično. U hrvatskome jeziku kod promjenjivih vrsta riječi između ostaloga postoje kategorije roda, broja, padeža, stupnja, određenosti, lica, vremena, načina i količine. Promatrajući imenicu *knjiga*, vidljivo je da prema gramatičkim kategorijama roda, broja i padeža pripada ženskome rodu, jednini te padežu nominativ. U slučaju glagola, u pitanju će biti neke druge kategorije i tako dalje za pridjeve i ostale promjenjive vrste riječi.⁴⁶ Jedan dio navedenih kategorija također postoji u ostalim indoeuropskim jezicima, no neke možemo izdvojiti i kao posebnosti pojedinih jezika. Osim toga postoje i riječi bez pripadajućih gramatičkih kategorija - nepromjenjive riječi: prilozi, prijedlozi, veznici, čestice i usklici.⁴⁷

⁴³ Pizziconi, *Japanese politeness* 2004, 272.

⁴⁴ Kunzmann-Müller 2018, 28.

⁴⁵ Iori 2008, 74.

⁴⁶ Pranjković, *Gramatička značenja* 2013, 9-30.

⁴⁷ Kunzmann-Müller 2018, 30.

Isto se može reći i za japanski jezik, u kojemu ne postoje neke od gramatičkih kategorija koje su uobičajene za indoeuropske jezike (rod, broj, padež), no istovremeno se javljaju neke druge, među njima dvije posebno relevantne za izražavanje uljudnosti. Naime, iako u hrvatskome jeziku, kao i mnogim ostalim indoeuropskim jezicima, u svrhu izražavanja uljudnosti postoji opreka između neformalne zamjenice drugoga lica jednine *ti* i formalne zamjenice drugoga lica *Vi* (gramatički u množini, no koja se može koristiti za jednu ili više osoba), u japanskome jeziku ova je distinkcija nešto kompleksnija. Zapravo bi se prije moglo reći da se radi o dvije potpuno odvojene gramatičke kategorije, koje se u oba slučaja izražavaju kroz različite oblike predikata. Valja samo napomenuti, kako njihovo nazivlje u hrvatskome jeziku još nije u potpunosti usustavljeno, u ovome će se radu koristiti izvorni termini. Prva od njih, gramatička kategorija formalnosti, odnosi se na distinkciju između formalnih, takozvanih *desu/masu* oblika (jap. *desu/masu-tai* です/ます体) te neformalnih odnosno *da/de aru* oblika predikata (jap. *da/de aru-tai* だ/である体).⁴⁸ Druga, kojoj se u ovome radu daje naziv kategorije hijerarhijskog pozicioniranja, nešto je kompleksnija, obuhvaćajući različite morfosintaktičke i leksičke oblike predikata koji se okvirno mogu svrstati na tri razine: uzvisujuće oblike predikata (*sonkeigo*), ponizne oblike glagola (*kenjōgo*) te neobilježene, hijerarhijski neutralne oblike glagola. Dvije su gramatičke kategorije istovremeno aktivne i prepoznatljive, nekada se ispreplićući, a nekada se koristeći neovisno jedna o drugoj.⁴⁹ Bekeš je istu pojavu opisao pomoću pojmova osi formalnosti (koja odgovara kategoriji formalnosti) i osi uljudnosti (koja odgovara kategoriji hijerarhijskog pozicioniranja).⁵⁰

⁴⁸ Iori 2008, 286.

⁴⁹ Srdanović i Špica 2022, 55.

⁵⁰ Bekeš 2010, 130.

Podjela s obzirom na navedene kategorije može se grafički prikazati na sljedeći način:

Uzvisujući oblici	<i>o-kaki ni naru</i>	<i>o-kaki ni narimasu</i>
Ponizni oblici	<i>o-kaki suru</i>	<i>o-kaki shimasu</i>
Neutralni oblici	<i>Kaku</i>	<i>kakimasu</i>
	Neformalni oblici	Formalni oblici

Tablica 1. Podjela glagola prema kategorijama formalnosti i hijerarhijskog pozicioniranja (Tablica autorice)

Dakle, vidljivo je da su dvije gramatičke kategorije neovisne jedna o drugoj te se istovremeno javljaju, pa se tako može reći da je glagol *kaku* 書く u neformalnom i hijerarhijski neutralnom obliku, glagol *kakimasu* 書きます u formalnom i hijerarhijski neutralnom obliku, glagol *o-kaki ni naru* お書きになる te konačno glagol *o-kaki ni narimasu* お書きになります u formalnom i hijerarhijski uzvisujućem obliku. Ovaj oblik izravno gramatikaliziranih odnosa formalnosti i socijalne stratificiranosti predstavlja iznimno rijetku jezičnu pojavu,⁵¹ te pokazuje kako poštivanje pravila formalnosti i raspoznavanje hijerarhijskih odnosa u japanskoj kulturi zauzima jedinstvenu i izrazito važnu ulogu.

Još jedna osobitost ovakve strukture jezika je to što ne postoji istinski neutralni odabir – gramatičko markiranje formalnosti i hijerarhijskih odnosa nalaže se kao obavezni dio sintakse, kao što će se u hrvatskome jeziku tražiti slaganje pridjeva i imenica u istome rodu.⁵² Neovisno o tome o kakvom se obliku rečenice radi, dokle god postoji neka vrsta predikata, korištenje ili izostavljanje navedenih gramatičkih nastavaka neizbježno će obilježiti iskaz.⁵³ Prema tome, iskaz koji bi se neupućenoj osobi možda mogao činiti neutralnim i sasvim primjerenim, zapravo će u krivome kontekstu sadržavati iznimno neuljudne konotacije, te se iz istoga razloga u tijekom podučavanja japanskoga jezika stranim govornicima najčešće počinje od formalnih gramatičkih oblika.

⁵¹ Srdanović i Špica 2022, 55.

⁵² Obana 2021, 12.

⁵³ Ide, *Roots of the wakimae aspect* 2012, 123-125; Feng 2020, 17.

3.3. Formalni i neformalni oblici

Rečeno je da se gramatička kategorija formalnosti odnosi na distinkciju između formalnih oblika, koje čine prepoznatljivi *desu/masu* oblici, te neformalnih *da/de aru* oblika. Iori na japanskome jeziku za nj koristi naziv *teineisa* 丁寧さ, opisujući ju kao gramatičku kategoriju (jap. *bunpō kategori* 文法カテゴリー) na isti način kao što su to kategorije glagolskoga vida (jap. *asupekuto* アスペクト) i stanja (jap. *boisu* ボイス).⁵⁴ Što se tiče ostale terminologije na koju je moguće naići, oblici *desu/masu* prema tradicionalnoj podjeli odgovaraju podskupini *teineigo* 'uljudni jezik', 'obični stil' i tako dalje, dok se za *da/de aru* oblike u nekim izvorima koriste termini *futsūtai* 普通体⁵⁵ i *jōtai* 常体⁵⁶ te *plain form* na engleskome jeziku.

Formalni se oblici u slučaju imenica i pridjeva tvore tako da se na kraj riječi nadoveže pomoćni glagol *desu* です:

Neformalni oblik	Formalni oblik	Prijevod
<i>Sensei da.</i>	<i>Sensei desu.</i>	„To je učitelj.“
<i>Shizuka da.</i>	<i>Shizuka desu.</i>	„Tiho je.“
<i>Oishii.</i>	<i>Oishii desu.</i>	„Ukusno je.“

Tablica 2. Neformalni i formalni oblici imenica i pridjeva (Tablica autorice)

U slučaju glagola, koristi se oblik u nastavi poznat kao *masu*-forma (jap. *masu-kei* マス形). Tvori se tako da se na nadovezni oblik glagola (jap. *ren'yō-kei* 連用形, u nastavi još poznat kao *masu*-osnova (engl. *masu-stem*, *i-stem*, *verb stem*) nadodaje formalni nastavak *-masu* ます. Primjerice:

⁵⁴ Iori 2008, 76-77.

⁵⁵ Srdanović i Špica 2022, 58; Takubo 1997.

⁵⁶ Feng 2020.

Neformalni oblik	Nadovezni oblik	Formalni oblik	Prijevod
<i>taberu</i>	<i>tabe</i>	<i>tabemasu</i>	„jesti“
<i>okuru</i>	<i>okuri</i>	<i>okurimasu</i>	„isporučiti“
<i>nomu</i>	<i>nomi</i>	<i>nomimasu</i>	„piti“
<i>todoku</i>	<i>todoki</i>	<i>todokimasu</i>	„biti dostavljen“

Tablica 3. Neformalni i formalni oblici glagola (Tablica autorice)

Pristojni oblici koriste se na kraju rečenice ili sintaktičke cjeline, dok se riječi unutar rečenice povezuju drugim glagolskim oblicima. I *desu* i *masu* oblici riječi dalje se mogu sklanjati s obzirom na glagolsko vrijeme, s posebnim oblikom u slučaju *i*-pridjeva:

Neprošlo vrijeme	Prošlo vrijeme	Negacija, neprošlo vrijeme	Negacija, prošlo vrijeme
<i>tabemasu</i>	<i>tabemashita</i>	<i>tabemasen</i>	<i>tabemasen deshita</i>
<i>Sensei desu.</i>	<i>Sensei deshita.</i>	<i>Sensei de wa arimasen.</i>	<i>Sensei de wa arimasen deshita</i>
<i>Oishii desu.</i>	<i>Oishikatta desu.</i>	<i>Oishikunai desu.</i>	<i>Oishikunakatta desu.</i>

Imperativ	Konjunktiv	Kondicional
<i>tabemase (-mashi)</i>	<i>tabemashite</i>	<i>tabemasureba</i>

Tablica 4. Konjugacija formalnih oblika glagola. Prema Stefan Kaiser, Yasuko Ichikawa, Noriko Kobayashi i Hilofumi Yamamoto, *Japanese: A Comprehensive Grammar* (Abingdon; New York: Routledge, 2013), 190

Formalni se oblici koriste u službenim situacijama te svakodnevnim interakcijama s osobama koje govornik dobro ne poznaje, kako bi se pokazala svijest o formalnosti situacije te izrazila pristojna emocionalna distanca prema sugovorniku.⁵⁷ Formalne će oblike tako u razgovoru koristiti dva učenika iz istoga razreda koji se prvi put upoznaju: ne poznaju se dobro i nalaze se u školi, pa situacija kao takva zahtijeva formalnost. Nakon što su se upoznali i zbližili, izvan škole se mogu opustiti i razgovarati koristeći

⁵⁷ Feng 2020, 8-9.

neformalne oblike glagola.⁵⁸ Također valja imati na umu da odsustvo formalnih oblika glagola ne mora uvijek podrazumijevati neuljudnost, primjerice u komunikaciji među bliskim osobama koje glagole u neformalnom obliku koriste s uzvisujućim ili poniznim oblicima.

Još jedna specifičnost gramatičke kategorije formalnosti jest da formalni i neformalni oblici ne nose sadržaj na razini iskaza, već zauzimaju poziciju zasebne jezične strukture. To se može potvrditi time što će dva izraza nositi isto suštinsko značenje neovisno o tome radi li se o formalnom ili neformalnom obliku glagola kao što je vidljivo iz sljedećih primjera:

Pr. 1. Neformalni oblik:

Kyō wa doyōbi da. 今日は土曜日だ.

Danas je subota.

Pr. 2. Formalni oblik:

Kyō wa doyōbi desu. 今日は土曜日です.

Danas je subota.⁵⁹

Dakle, poredak riječi ostaje isti, vrijede ista gramatička pravila, koristiti se leksik istoga značenja, a u nerijetkom se broju slučajeva rečenice isto i prevode, ako u jeziku na koji se prevode odgovarajuće gramatičke kategorije ne postoje.

3.4. Hijerarhijski obilježeni oblici

Za oblike glagola koji indeksiraju percepciju društvenog i hijerarhijskog položaja sudionika interakcije u ovome je radu odabran izvorni naziv *hijerarhijski obilježeni oblici*, kao i za njemu odgovarajuću *gramatičku kategoriju hijerarhijskog pozicioniranja*. Međutim, valja imati na umu kako će se u većini literature pojmovi koje ova kategorija podrazumijeva navoditi koristeći tradicionalno japansko nazivlje. Kako je rečeno, obuhvaćaju uzvisujuće oblike glagola, koji prema tradicionalnoj podjeli pripadaju skupini *sonkeigo*, te ponizne oblike glagola, koji tradicionalno pripadaju skupini *kenjōgo*. Najzad, kako bi podjela bila potpuna, za oblike koji ne pripadaju ni jednoj ni drugoj skupini u ovome će se radu koristiti naziv hijerarhijski neutralni oblici glagola. Ova je gramatička kategorija jedinstvena po tome što biranje leksika, gramatičkih

⁵⁸ Yamaguchi 2007, 150-151.

⁵⁹ Obana 2021, 86-88.

oblika, afikasa i ostalih jezičnih sredstava kojima se izražava ovisi o hijerarhijskim odnosima među sudionicima komunikacije.⁶⁰

Konkretno, uzvisujući oblici glagola koriste se kako bi se uzvisio subjekt i prema njemu se iskazalo poštovanje, odnosno kada osoba nižeg hijerarhijskoga položaja tijekom obraćanja osobi višega položaja opisuje njezine radnje. Također se primjenjuju kada je subjekt rečenice netko iz užeg kruga ljudi osobe višega položaja, primjerice članovi obitelji ili bliski suradnici.⁶¹ Apsolutno se nikada ne koriste kako bi se govorilo o samome sebi, već se u tu svrhu koriste ponizni oblici glagola.⁶²

Uzvisujući oblici realiziraju se kroz tri različite glagolske konstrukcije: sintaktičkim uzvisujućim oblikom glagola nastavka *-(r)areru* (čime odgovara pasivu), pravilnim sintaktički oblikom te posebnim leksičkim oblikom. Primjerice:

Hijerarhijski neutralni oblik	Sintaktički uzvisujući oblik na <i>-(r)areru</i>	Sintaktički uzvisujući oblik	Leksički uzvisujući oblik
<i>suru</i> する 'činiti'	<i>sareru</i> される	---	<i>nasaru</i> なさる
<i>kureru</i> くれる 'dati'	---	---	<i>kudasaru</i> くださる
<i>iu</i> 言う 'reći'	<i>iwareru</i> 言われる	---	<i>ossharu</i> 仰る
<i>iku</i> 行く 'ići'	<i>ikareru</i> 行かれる	<i>o-iki ni naru</i> お行きになる	<i>irassharu</i> いらっしゃる
<i>iru</i> いる 'biti'	<i>orareru</i> おられる	<i>o-ide ni naru</i> おいでになる	<i>irassharu</i> いらっしゃる
<i>taberu</i> 食べる 'jesti'	<i>taberareru</i> 食べられる	<i>o-tabe ni naru</i> お食べになる	<i>agaru</i> 上がる; <i>meshiagaru</i> 召し上がる
<i>kiku</i> 聞く 'čuti'	<i>kikareru</i> 聞かれる	<i>o-kiki ni naru</i> お聞きになる	<i>o-mimi ni hairu</i> お耳に入る
<i>matsu</i> 待つ 'čekati'	<i>matareru</i> 待たれる	<i>o-machi ni naru</i> お待ちになる	---
<i>miru</i> 見る 'vidjeti'	<i>mirareru</i> 見られる	<i>go-ran ni naru</i> ご覧になる	---

⁶⁰ Bekeš 2010, 130.

⁶¹ Srdanović i Špica 2022, 57.

⁶² Yamada, Kelm i Victor 2017, 21.

<i>riyō suru</i> 利用する 'koristiti'	<i>riyō sareru</i> 利用される	<i>go-riyō ni naru</i> ご利用になる	---
--------------------------------------	-----------------------------	----------------------------------	-----

Tablica 5. Uzvisujući oblici glagola. Adaptirana tablica, „Representative examples of respect honorifics,“ u Toshiko Yamaguchi, *Japanese Language in Use: An Introduction* (London; New York: Continuum, 2007), 154, table 4.8

Kao što se može vidjeti iz tablice, slučaj je takav da nemaju svi glagoli sintaktički oblik, već se umjesto toga koriste posebni, „nepravilni“ leksički oblici.⁶³ U nekim se slučajevima više različitih glagola svodi na jedan glagol koji pokriva sva njihova značenja, kao što je slučaj za *iku* 行く („ići“) *kuru* 来る („doći) i *iru* いる („biti“), umjesto kojih se koristi *irassharu* いらっしゃる ili *taberu* 食べる, („jesti“) i *nomu* 飲む („piti“) umjesto kojih se koristi *meshiagaru* 召めし上がる. Nadalje, predikat u uzvisujućem obliku na *-(r)areru* se od predikata u pasivu razlikuje po rekciji, odnosno po tome što se u rečenicu uvrštava na isti način kao i hijerarhijski neutralni oblici glagola, bez ostalih promjena. Obično je to vidljivo iz toga što je vršitelj radnje u pasivu označen česticom *ni* に 'od', dok je u aktivnoj rečenici s honorifikom u predikatu vršitelj radnje označen česticom *ga* が:

Pr. 3. Pasiv, hijerarhijski neutralni i formalni oblik:

Sono tegami ga Tanaka-san ni kakaremashita.

To pismo napisao je gospodin Tanaka.

Pr. 4. Aktiv, uzvisujući i formalni oblik:

Sono tegami wa Tanaka-san ga kakaremashita.

To pismo napisao je gospodin Tanaka.

Također se može napomenuti da se korištenje pasivnih oblika glagola u ovu svrhu smatra nešto manje pristojnim od sintaktičkih oblika (*o*-glagol *ni naru*), a nad njima se ponovno prednost daje leksičkim oblicima, naročito kada se opisuju činjenice ili iznosi zahtjevi.⁶⁴ Još veća razina pristojnosti može se iskazati dodatnim sklanjanjem

⁶³ Yamaguchi 2007, 153-155.

⁶⁴ Yamaguchi 2007, 153-155.

sintaktičkog uzvisujućeg oblika prema pasivnom obliku (npr. *o-kiki ni narareru* „čuti“), iako se u svakodnevnome životu ne koriste toliko često.⁶⁵

S druge strane, ponizni oblici se primjenjuju na govornikove vlastite radnje ili radnje njegova bliskoga kruga ljudi, te se koriste kako bi izrazili njegovu skromnost, namjeru da služi osobi kojoj se obraća te ga ponizili u odnosu na sugovornika koga, nasuprot tome, uzdižu.⁶⁶

Poput uzvisujućih oblika, ponizni se oblici realiziraju na više načina – „pravilnim“, sintaktičkim oblikom te posebnim leksičkim oblicima:

Hijerarhijski neutralni oblik	Sintaktički ponizni oblik	Leksički ponizni oblik
<i>suru</i> する 'činiti'	---	<i>itasu</i> 致す
<i>kureru</i> くれる 'dati'	---	---
<i>iu</i> 言う 'reći'	---	<i>mōsu</i> 申す; <i>mōshiageru</i> 申し上げる
<i>iku</i> 行く 'ići'	<i>o-ukagai suru</i> お伺いする	<i>mairu</i> 参る; <i>ukagau</i> 伺う; <i>agaru</i> 上がる
<i>iru</i> いる 'biti'	---	<i>oru</i> おる
<i>taberu</i> 食べる 'jesti'	---	<i>itadaku</i> 頂く; <i>chōdai suru</i> 頂戴する
<i>kiku</i> 聞く 'čuti'	<i>o-kiki suru</i> お聞きする	<i>ukagau</i> 伺う
<i>matsu</i> 待つ 'čekati'	<i>o-machi suru</i> お待ちする	---
<i>miru</i> 見る 'vidjeti'	---	<i>haiken suru</i> 拝見する
<i>riyō suru</i> 利用する 'koristiti'	<i>go-riyō suru</i> ご利用する	---

⁶⁵ Kaiser i dr. 2013, 433.

⁶⁶ Yamada, Kelm i Victor 2017, 21.

Tablica 6. Ponizni oblici glagola. Adaptirana tablica, „Representative examples of respect honorifics,“ u Toshiko Yamaguchi, *Japanese Language in Use: An Introduction* (London; New York: Continuum, 2007), 155-156, table 4.8.

Neki glagoli uopće nemaju ponizni oblik, jer se njihovo značenje smatra transgresivnim prema osobama višega statusa. Jedan takav glagol je *kiniiru* 気に入る (hrv. „svidati se; dopasti se“).⁶⁷ Umjesto pomoćnih glagola *da* だ odnosno *desu* です koji se vezuju uz imenice, koristi se ponizni oblik *de gozaru* で御座る odnosno *de gozaimasu* で御座います.

Nadalje, za razliku od formalnih oblika koji na razini sadržaja rečenice ne nose gotovo nikakvo značenje, još jedna osobitost hijerarhijski obilježenih oblika posebno značajna za prevođenje je to što će se zahvaljujući razlikama u uzvisujućim oblicima i poniznim oblicima iz vrlo jednostavnog iskaza moći iščitati i neke druge gramatičke odrednice:

Pr. 5. Ponizni oblik, prvo lice:

Tadaima mairimasu. ただいま参ります.

Uskoro **dolazim**.

Pr. 6. Uzvisujući oblik, treće lice:

Tadaima o-ide ni narimasu. ただいまおいでになります.

Uskoro **dolazi**.

Ovu pojavu bolje objašnjava pojam deikse, koji predstavlja dio iskaza (pojedine riječi ili šire jezične strukture) koji se odnosi na izvanjezičnu stvarnost. Točnije, radi se o riječima i izrazima koji zahtijevaju poznavanje konteksta kako bi se u potpunosti interpretirali, primjerice prilog *sutra*, zamjenica *ti* i slično.⁶⁸ Pranjković deikse još definira kao „povezanost između jezičnih znakova i izvanjezičnog konteksta.“ Deikse se dijele na različite vrste ovisno o tome kakve se informacije mogu iščitati iz njih, pa se tako mogu izdvojiti deiksa lica, lokalne deikse, vremenske deikse, situacijske deikse, socijalne deikse, diskursne deikse i tako dalje.⁶⁹ Ključno je za prevođenje da će količina deiktičnih informacija koje se mogu uklopiti u iskaz ovisiti o gramatičkoj prirodi

⁶⁷ Yamaguchi 2007, 156.

⁶⁸ Pizziconi, „Social deixis in Japanese“ 2020, 733.

⁶⁹ Pranjković, *Gramatičke graničnosti* 2021, 44.

samoga jezika, pa će se te informacije u prijevodu morati izraziti na neki drugi način. Primjerice, u hrvatskome jeziku gramatički rod sadržan je u brojnim oblicima glagola, posebno onima koji za tvorbu koriste glagolske pridjeve, pa će tako osoba koja govori o sebi u npr. glagolskom vremenu perfekta morati izjasniti svoj rod (deiksu lica) neovisno o tome je li to relevantno za iskaz ili nije, dok će u drugim jezicima to moći izbjeći. Isto vrijedi i za gramatičku kategoriju hijerarhijskog pozicioniranja, koja zahvaljujući opreci između poniznih i uzvisujućih oblika otkriva odnosi li se navedeni glagol na subjekta ili ne, te ga pozicionira unutar društvene hijerarhije, te tako predstavlja vrstu socijalne i situacijske deikse.⁷⁰

U konačnici, kao što je ranije naznačeno, i uzvisujući i ponizni se oblici glagola dalje mogu mijenjati s obzirom na kategoriju formalnosti i različita glagolska vremena, kao i svi ostali uobičajeni glagoli u japanskome jeziku.⁷¹

Pr. 7. Uzvisujući i neformalni oblik, prošlo vrijeme:

Tanaka-san wa Nihon e kaerareta.

Gospodin Tanaka se vratio u Japan.

Pr. 8. Uzvisujući i formalni oblik, prošlo vrijeme:

Tanaka-san wa Nihon e kaeraremashita.

Gospodin Tanaka se vratio u Japan.

Još jedna posebnost koja se javlja u sklopu sintaktičkih oblika ovih glagola (oblici *o*-glagol-*ni naru* i *o*-glagol-*suru*), je što se umjesto prefiksa *o*, u slučaju riječi kineskoga podrijetla najčešće koristi prefiks *go*, te za zapis koriste isti *kanji* (御). Ova se pojava (s nekoliko iznimaka) najčešće javlja kod glagolskih imenica, kolokvijalno poznatih kao *suru*-glagola, kao kod primjera iz tablice *go-riyō ni naru* ご利用になる (hrv. „koristiti“).⁷²

3.5. Ostali honorifički izrazi

Osim navedene dvije kategorije kojima se može izraziti uljudnost, obilnost gramatičkih oblika u japanskome jeziku rezultira time da se neki izrazi sasvim ne uklapaju u podjelu ili se jezikoslovci dvoume oko njihove točne klasifikacije, a ne može ih se u potpunosti odbaciti kao „neformalne“. Primjerice, u dokumentu *Smjernice za*

⁷⁰ Pizziconi, „Social deixis in Japanese“ 2020, 733.

⁷¹ Yamaguchi 2007, 153; Kaiser i dr. 2013, 432.

⁷² Kaiser i dr. 2013, 435-439.

izraze poštovanja u modernome dobu (jap. *Gendai ni okeru keii hyōgen no arikata* 現代における敬意表現の在り方) iz 1998. godine se osim uputa za korištenje navedenih formalnih i hijerarhijski obilježenih gramatičkih oblika nalazi i popis „izraza poštovanja“ (jap. *keii hyōgen* 敬意表現), koji obuhvaćaju brojne druge izraze.⁷³ Za izraz zamolbe uzet je primjer fraze „Molim te posudi mi“ s glagolom *kasu* 貸す, a navedeno je ni manje ni više no trideset pet mogućih fraza koje koriste različite kombinacije formalnih i hijerarhijski obilježenih oblika.⁷⁴

Kao nešto sažetiji prikaz mogućnosti koje se nude mogu se uzeti različiti glagolski oblici kojima se izdaje naredba. Počevši od najmanje uljudnog prema najuljudnijem izrazu, glagol *matsu* 待つ u značenju „čekati“ može se koristiti na više načina, između ostaloga:

Pr. 9. *Mate* 待て – „Čekaj!“ (Glagol u imperativu, veoma neformalna naredba);

Pr. 10. *Matte* 待って – „Čekaj.“ (Glagol u *-te* obliku, neformalna molba);

Pr. 11. *Machinasai* 待ちなさい – „Izvoli pričekati.“ (Glagol u *-nasai* obliku, prisna molba);

Pr. 12. *Chotto matte kudasai* ちょっと待ってください – „Molim Vas pričekajte malo.“ (Glagol u formalnom *-te kudasai* obliku, uljudna molba);

Pr. 13. *Shōshō o-machi kudasai* 少々お待ちください – „Molimo Vas da nakratko pričekate.“ (Glagol u uzvisujućem i formalnom *-te kudasai* obliku, veoma uljudna molba).⁷⁵

U posljednje je dvije sintagme radi pristojnosti nadodan prilog „malo“, te je vidljivo kako se i on može zamijeniti drugim leksičkim oblikom sličnoga značenja kako bi se prilagodio uljudnom tonu ostatka rečenice. Osim toga, osjećaj nametanja kod zahtjeva može se ublažiti i korištenjem negacijskih oblika (*-nai?*), upitnih oblika (*-ka, naika, -*

⁷³ Wetzel 2004, 129.

⁷⁴ Wetzel 2004, 140.

⁷⁵ Yamaguchi 2007, 26-31.

masenka), potencijalnih oblika (*-rareru, -eru*), glagola davanja i primanja (*kureru* ili *kudasaru, morau* ili *itadaku*), kauzativa (*-saseru*), oblika za izražavanje želja (*-tai* i *-te hoshii*), izraze obligacije (*shinaito dame da/desu, shinakereba naranai/narimasen, shita hō ga ii, suru beki da/desu*), izraze prohibicije (*shite wa ikenai*) i tako dalje, kojima se povrh mogu pridružiti hijerarhijski obilježeni oblici.⁷⁶

Kao još jedan primjer širokoga raspona jezičnih sredstava mogu poslužiti izrazi isprike. Ponovno, oblici postepeno postaju sve dulji i uljudniji. Ostavivši po strani gramatičke kategorije koje hrvatski jezik ne prepoznaje, mogu se jedino prevesti kao varijacije izraza „Oprostite“, „Ispričavam se“, „Žao mi je“ i tako dalje:

Pr. 14. *Warui* わるい;

Pr. 15. *Gomen* ごめん;

Pr. 16. *Sumanai* すまない;

Pr. 17. *Gomennasai* ごめんなさい;

Pr. 18. *Sumimasen* すみません;

Pr. 19. *Shitsurei itashimasu*
失礼いたします;

Pr. 20. *Mōshiwake arimasen*
申し訳ありません;

Pr. 21. *Mōshiwake gozaimasen*
申し訳ございません;

Pr. 22. *Taihen mōshiwake gozaimasen*
大変申し訳ございません;

Pr. 23. *Taihen gomeiwaku wo kakete mōshiwake gozaimasen deshita*
大変ご迷惑をおかけて申し訳ございませんでした.⁷⁷

Prvi će se izraz koristiti kao isprika za minornu grešku u komunikaciji s vrlo bliskom osobom odnosno s osobom koja je hijerarhijski na mnogo nižoj poziciji, dok je posljednjih nekoliko izraza rezervirano za formalne situacije u kojima je počinjena iznimna povreda osobi nekoliko stupnjeva nadređenoj govorniku. Osim toga, kroz više se razina mogu izraziti zahvalnost, oprost, opravdanje, pitanje, osobno predstavljanje, početak konverzacije ili uvođenje nove teme u iskaz, biranje teme, zatvaranje konverzacije i slično.⁷⁸

⁷⁶ Endo Hudson, Matsumoto i Mori 2018, 152.

⁷⁷ Tan 2019, 78.

⁷⁸ Wetzel 2004, 141-143.

Kao što se može zaključiti iz vrtoglavog broja glagolskih oblika, mogućnosti su brojne. Glavna razlika sadržana je u odabiru na razini gramatičke kategorije formalnosti (hoće li se koristiti nastavci *desu/masu* ili *da / de aru*) i gramatičke kategorije hijerarhijskog pozicioniranja (hoće li se koristiti *kureru* i *morau* ili *kudasaru* i *itadaku*),⁷⁹ a potom se povrh navedenih oblika nadodaju „nijanse“ za koje se općenito može reći da vrijedi pravilo da što je izraz duži, to je uljudniji. Pri prevođenju na hrvatski jezik, repertoar uljudnih fraza koji se nudi mnogo je manji, te će se zbog toga dio njihovog značenja ponekad nažalost izgubiti.

Osim toga se mogu se izdvojiti i ostale klasifikacije unutar sustava *keigo*, oko kojih postoje dvojbe. Ranije su spomenuti oblici poslovne kurtoazije, *teichōgo*. Iako se prema nekim podjelama svrstavaju unutar kategorije poniznih oblika, ondje se sasvim ne uklapaju stoga što ne ponizuju govornika i ne odnose se na njegove radnje, već na pojave koje ga okružuju. Možda sličnije formalnim oblicima, smisao je ovih izraza iskazivanje pristojnoga tona, svijesti o profesionalnosti situacije te obzirnosti prema sugovorniku.⁸⁰ Drugim riječima, iako poprimaju oblike koji se tipično vezuju za kategoriju hijerarhijskog pozicioniranja, njihovo značenje nema nikakve veze ni s hijerarhijom ni sa socijalnim deiksama, već bi se prije moglo reći da predstavljaju situacijske deikse. Kao primjer ovakvih oblika mogu se navesti glagoli *mairimasu* („doći; stići“) koji se koristi na javnome razglasu željezničkih postaja (dakle, izraz nije ponizan jer ne dolazi sam najavljiivač, već vlak s putnicima), zatim *mōshimasu* („reći“ ili „zvati se“)⁸¹ te razne konstrukcije s pomoćnim glagolom *itashimasu* („raditi“)⁸².

Spomenuti su i oblici za uljepšavanje, *bikago*, gdje se često navodi već spomenuti prefiks *o-/go-* 御, koji se može dodavati priložima, pridjevima i imenicama koje se odnose na radnje subjekta, primjerice: *omizu* お水 („voda“), *otegami* お手紙 („pismo“), *oyasashii* おやさしい („drag“), *ochikaku* お近く („blizu“), *gohon* ご本 („knjiga“ ili „Vaša knjiga“), *gokyōryoku* ご協力 („suradnja“) i tako dalje.⁸³ Ovdje spadaju i pojedini eufemizmi poput *naku-naru* („preminuti“) umjesto *shinu* („umrijeti“), *yasumu*

⁷⁹ Endo Hudson, Matsumoto i Mori 2018, 151.

⁸⁰ McAuley 2001, 51.

⁸¹ Pizziconi, *Re-examining politeness* 2003, 38-39.

⁸² McAuley 2001, 51.

⁸³ Srdanović i Špica 2022, 57.

(„odmarati“) umjesto *neru* („spavati“), *osumoji* umjesto *sushi* i slično.⁸⁴ Ovi izrazi nisu obilježeni kao uzvisujući ili ponizni oblici, no ipak se u nekim tradicijama svrstavaju pod okrilje sustava *keigo* stoga što stvaraju određeni dojam uglađenosti. Oblici za uljepšavanje također su posebni po tome što odaju dojam ženstvenosti.⁸⁵

Što se tiče leksika, spomenuto je kako se u uljudnom i poniznom govoru koriste jedinstveni oblici glagola, a slične pristojne varijante postoje i kod drugih vrsta riječi, kao što je bio slučaj kod priloga *chotto* umjesto *shōshō* („malo“). U poslovnoj komunikaciji ustaljeni su uzvisujuće i ponizno obilježeni termini (ovisno na koga se odnose) poput *onsha* 御社 ili *kisha* 貴社 („Vaša tvrtka“), *heisha* 弊社 ili *shōsha* 小社 („naša tvrtka“).⁸⁶ Zanimljivo je promotriti etimologiju ovih termina: pored *sha* 社, koji označava 'tvrtku', *kanji on* 御 u riječi *onsha* 御社 isti je *kanji* koji se koristi kao prefiks kod imenica i glagolskih imenica uzvisujućih oblika, a izražava poštovanje; *ki* 貴 u riječi *kisha* 貴社 nosi značenje 'plemenit', 'dragocjen', pa se tako riječ doslovno može prevesti kao „plemenita tvrtka“; s druge strane, *shō* 小 u *shōsha* 小社 označava nešto „maleno“. ⁸⁷ Vidljivo je kako se riječi koje nose negativne konotacije i dojam „umanjivanja“ vrijednosti koriste u odnosu na ono što pripada samome govorniku, a riječi koje, naprotiv, nešto uzvisuju i nose pozitivna značenja koriste u odnosu na sugovornika.

Još jedan jezični oblik koji se koristi kako bi se izrazila uljudnost i neizbježan je u formalnim situacijama predstavljaju titule i sufiksi poštovanja, u literaturi nekada još klasificirani kao vokativi,⁸⁸ koji se nadodaju na kraju osobnih imena ili prezimena. Sufiks *-san* te pristojnija varijanta *-sama* približno se prevode kao „gospodin“ ili „gospođa“. Izražavaju poštovanje i uljudnost prema osobi na koju se odnose te su neizostavne u svakodnevnoj komunikaciji na japanskome jeziku. Za razliku od titula u indoeuropskim jezicima, sufiksi *-san* i *-sama* nikada se ne koriste uz vlastito ime.⁸⁹

⁸⁴ Wetzel 2004, 31.

⁸⁵ Obana 2021, 134.

⁸⁶ Mizutani i Mizutani 1987, 98.

⁸⁷ The Japan Foundation 2004.

⁸⁸ Kitayama 2013, 449-455.

⁸⁹ Mizutani i Mizutani 1987, 82.

Također se neće koristiti uz određene prestižne titule, jer one same po sebi već izražavaju ugled i poštovanje. Primjerice, neispravno bi bilo reći Yamada-*sensei-san* („gospodin profesor Yamada“); ispravno je jednostavno Yamada-*sensei*.⁹⁰ Međutim, u slučaju nekih drugih zanimanja, na primjer cvjećara (jap. *hanaya-san*), policajaca (jap. *omawari-san*) liječnika (jap. *oisha-san*), direktora tvrtke (jap. *shachō-san*) i tako dalje, nastavak se može nadodati, posebno ako se u razgovoru obraća izravno njima.⁹¹ Osim izraza *san* i *sama*, u poslovnom se kontekstu na isti način koriste titule *dono* 殿 (pristojnije od *san*, koriste ga nadređeni u obraćanju podređenima), *kakui* 各位 (kada je poruka namijenjena većem broju sugovornika) te *onchū* 御中 (kada je poruka namijenjena organizaciji).⁹² Za istaknute političare i kulturno važne osobe, koristi se titula *shi* 氏.⁹³

U sklopu sustava *keigo* za iskazivanje uljudnosti se nerijetko navode i određene zamjenice, svaka od kojih prenosi informacije o društvenome statusu govornika i njegovim odnosom sa sugovornicima. Osobna zamjenica prvoga lica jednine, „ja“, ima više različitih oblika koji se koriste ovisno o osobama kojima se govornik obraća. Muška osoba za sebe može koristiti zamjenicu prvoga lica jednine *ore* 俺 (vrlo neformalnoga prizvuka) ili *boku* 僕 (nešto pristojnije) kada razgovara s prijateljima. U obitelji će riječ *ore* također često koristiti otac, što s jedne strane izražava prisnost u obitelji, a s druge i njegovu povlaštenu poziciju u hijerarhiji kao glava kuće, obraćanje ostatku obitelji „svisoka“. Žene najčešće koriste pristojnu zamjenicu *watashi* 私, te njezine dvije neformalne varijante *atashi* あたし i *atai* あたい, iako u novije vrijeme kod žena raste popularnost i konvencionalno muških zamjenica. Međutim, u službenoj situaciji, oba će roda koristiti uljudnu zamjenicu *watashi* ili *watakushi* 私.⁹⁴ Može se nadodati da japanski jezik generalno izbjegava eksplicitno izricanje zamjenica, neovisno o kojem se licu radi. Odnosi među sudionicima interakcije umjesto toga će se češće moći iščitati

⁹⁰ Yamaguchi 2007, 145.

⁹¹ Mizutani i Mizutani 1987, 85-86.

⁹² Thomson, Sano i de Silva Joyce 2017, 79-80.

⁹³ Wakabayashi 2021, 47.

⁹⁴ Yamaguchi 2007, 122.

iz odabira preostalog leksika i konteksta.⁹⁵ Mijenjaju se i upitne riječi, poput zamjenica *dare* 誰 („tko“) koja postaje *donata* 何方 ili *dochira* 何方, priloga *dō* („kako“) koji postaje *ikaga* 如何 i slično. Možda najneočekivanije, uza sve navedeno, razlike u dojmu uljudnosti pronalaze se čak i u usklikima i poštapalicama. Primjerice, usklični izraz za dozivanje *oi* („hej“), koji se češće koristi kod muškaraca, nosi prizvuk omalovažavanja te se smatra nepristojnim u odnosu na izraze *anō*, *nē* ili *eto* („ovaj“, „pa“).⁹⁶ Nadalje, postoje sitne razlike u njihovu značenju, pa tako poštapalica *eto* usred rečenice obično izražava govornikovo razmišljanje, prisjećanje i odmjeravanje informacija iz razgovora, dok se *anō* koristi kada govornik već zna koju misao želi prenijeti, no nije siguran kako ju uobličiti riječima prikladnim situaciji. Budući da odražava neznanje govornika, poštapalica *eto* smatra se manje pristojnom od poštapalice *anō*, kojom se može izraziti afektirano oklijevanje.⁹⁷ Neki od navedenih primjera mogu se činiti sitnicama, no fascinantno je do kojih razina dopire osjetljivost na uljudnost u jeziku.

Naravno, navedene fraze predstavljaju tek mali dio jezičnih mogućnosti koje se nude. Ostali se jezični oblici i retoričke strategije javljaju u pisanim stilovima, primjerice kod novinskih članaka, službenih dokumenata, znanstvenih publikacija i tako dalje, što predstavlja zanimljivu temu za daljnja proučavanja.

4. KRITIKE TEORIJI ULJUDNOSTI

Uzevši u obzir sve navedeno, čini se da bi promatranje i opisivanje japanskih strategija uljudnosti kroz okvir teorije uljudnosti trebalo biti poprilično jednostavno. Međutim, brojni su se japanski jezikoslovci uskoro nakon objavljivanja Brown i Levinsonova rada usprotivili njihovom pristupu, dovodeći u pitanje je li njihova ideja uljudnosti zaista univerzalna te može li se uopće primijeniti na japansku kulturu. Među kritičarima teorije posebno se ističu jezikoslovke Yoshiko Matsumoto (1988, 1989, 1993, 2003) i Sachiko Ide (1989, 1993), a kasnije uz njih i Yueguo Gu (1990), Gabriele Kasper (1990) i Onuigbo Gregory Nwoye (1992).⁹⁸ Slijedi sažetak aspekata teorije uljudnosti kojima su se jezikoslovci usprotivili, te nešto opširniji pregled njihovih objašnjenja.

⁹⁵ Passin 1966, 99-105; Yamaguchi 2007, 40.

⁹⁶ Passin 1966, 101.

⁹⁷ Watanabe i dr. 2006, 1256.

⁹⁸ Gagné 2010, 123.

4.1. Klasifikacija japanske kulture prema Brown i Levinsonu

Brown i Levinson izravno spominju japansku kulturu u svome radu te ju klasificiraju kao kulturu negativne uljudnosti, naglašavajući pritom sklonost izbjegavanju nametanja sugovorniku, za razliku od aktivnoga nastojanja da se uzvisi sugovornikov položaj, što bi bilo karakteristično za kulture pozitivne uljudnosti.⁹⁹ Tome ponajprije pridonosi mišljenje da su honorifički izrazi primjer negativne strategije uljudnosti, jer njihovo korištenje između sudionika interakcije stvara osjećaj pristojne distance i naglašava da se govornik ne miješa u sugovornikov teritorij, a osim u honorifičkim izrazima, slične se sklonosti mogu vidjeti u društvenim normama i ponašanjima koje prioritiziraju strategije izbjegavanja, obezličanja, ublažavanja izraza i tako dalje. S druge strane, pozitivne se strategije uljudnosti u japanskoj kulturi u radu Brown i Levinsona spominju u nešto manjoj mjeri.¹⁰⁰

4.2. Poimanje uljudnosti

Jedna od glavnih spornih točaka kod primjene teorije obraza na japanski jezik i kulturu koji njeni kritičari ističu je ponajprije zapadnocentričnost teorije, odnosno ne uzimanje u obzir iskustva i pogleda ostalih svjetskih kultura, u više stavki. Za početak, iako je pojava iskazivanja uljudnosti posebnim jezikom i obrascima ponašanja široko rasprostranjena, valja napomenuti kako se kulturno poimanje uljudnosti te konkretni jezični izrazi koji će se u tu svrhu koristiti razlikuju. Primjerice, u japanskome jeziku, pojmovi uljudnosti (engl. *politeness*) i uljudnoga ponašanja mogu se prevesti na više načina. Ustaljeni su nazivi *reigi tadashii* 礼儀正しい i *teineina* 丁寧な, no nijanse u mentalnome konceptu koji se krije iza njih teže je izravno predočiti. *Reigi tadashii* nedvosmislen je, u doslovnome značenju „koji je ispravnih manira i ponašanja“. S druge strane, pridjev *teinei* može se koristiti u različitim kontekstima, u značenju koje obuhvaća širi raspon riječi, poput *pažljiv*, *pedantan*, *obazriv* i *razrađen*. Obana navodi nekoliko primjera mogućih značenja, ovisno o imenici uz koju se pridjev vezuje:

Pr. 24. *Teineina ji* 丁寧な字 – „uredan rukopis“;

Pr. 25. *Teineina tsutsumikata* 丁寧な包み方 – „oprezan način zamatanja“;

Pr. 26. *Teineina sōji* 丁寧な掃除 – „temeljito čišćenje“;

⁹⁹ Brown i Levinson 1987, 245.

¹⁰⁰ Brown i Levinson 1987.

Pr. 27. *Teineina shirabe* 丁寧な調べ – „iscrpna istraga“;

Pr. 28. *Teineina kotobadzukai* 丁寧な言葉遣い – „promišljen, oprezan odabir riječi“;

Pr. 29. *Teineina henji* 丁寧な返事 – „srdačan odgovor“.¹⁰¹

Povrh toga, u međujezičnim se istraživanjima otkrilo da, usporedivši asocijacije koje izvorni govornici povezuju uz englesku riječi *polite* i japansku *teineina*, njihova značenjska polja znatno razlikuju. Iako oba jezika govoreći o pojmu uljudnosti dijele neke karakteristike, poput skromnosti, na engleskome se jeziku uz uljudnost vezuju pojmovi poput *prijateljski nastrojen*, *drag*, *pristupačan*, *obazriv*, *dobrih manira*, *pažljiv*, *neizravan*, *primjereno korištenje jezika*, *poštovanje*, dok s druge strane japanski govornici za pojam *teineina* vezuju *keigo* („honorifici“), *hikaeme* („povučen“), *wakimaeru* („razabirati“), *enryo* („diskretnost; oklijevanje“), *jōge kankei* („hijerarhijski odnosi“) i *tachiba* („stajalište; položaj“). Najznačajnije od svega, dok se u engleskome jeziku riječi *polite* („uljudan“) i *friendly* („prijateljski“) doživljavaju kao povezane, japanske ekvivalente *teineina* i *shitashigena* ne dijele iste konotacije. Pojam uljudnosti, dakle *teineina* odnosno *teineisa*, vezuje se isključivo uz formalnost i emocionalnu udaljenost.¹⁰²

To znači da se ista ponašanja neće doživljavati kao iskaz uljudnosti, a k tome je otežana i istovjetna kategorizacija pozitivnih i negativnih strategija uljudnosti. Strategije neizravnosti (negativne strategije uljudnosti), koje su toliko prevalentne u japanskome jeziku, tako će se pojedincu iz zapadnih kultura možda činiti kao izrazi nesigurnosti ili neiskrenosti, iako ih izvorni japanski govornici ne shvaćaju kao ništa više od običnih konvencija.¹⁰³ Štoviše, u japanskoj se kulturi čak i šutnja može smatrati prihvatljivim iskazom uljudnosti.¹⁰⁴ To je također jedan od razloga zašto se japansko društvo izvana ponekad percipira kao pretjerano pristojno, iako izvorni govornici svoje međusobne interakcije ne doživljavaju kao takve.¹⁰⁵

U konačnici, kako bi se jasnije razlikovalo od klasičnog poimanja uljudnosti, za specifični se pragma-lingvistički fenomen kasnije uveo termin *poraitonesu* ポライトネ

¹⁰¹ Obana 2021, 61-63.

¹⁰² Obana 2021, 64-65.

¹⁰³ Wakabayashi 2021, 115.

¹⁰⁴ Ide, *Roots of the wakimae aspect* 2012, 137.

¹⁰⁵ Yamada, Kelm i Victor 2017, 65.

ス.¹⁰⁶ Ovim se terminom služe i japanski jezikoslovci koji u svojim radovima obrađuju teoriju Brown i Levinsona.

4.3. Visokokontekstualna kultura

Još jedan od aspekata jezika koji je ključan za uljudnu komunikaciju, a čiji značaj nije jednak u svim kulturama, je kontekst. Prema definiciji, kontekst stoji u opreci sa sadržajem. Sadržaj se odnosi na ono što se jasno vidi, odnosno tekstualni ili glasovni sadržaj iskaza, dok kontekst predstavlja okolinu u kojoj se proizvodi govor te obuhvaća sve one informacije izostavljene iz iskaza, no kojih su govornici prešutno svjesni, primjerice što je prethodilo interakciji, tko je upleten i na koji način, je li mišljenje sudionika interakcije o događaju pozitivno ili negativno, misle li surađivati, gdje se tijekom interakcije nalaze i tako dalje. Sadržaj i kontekst usko su povezani; oba su potrebna za uspješnu komunikaciju, te bez jednoga nema drugoga.¹⁰⁷

Ovisno o tome koliko se u komunikaciji oslanjaju na kontekstualne (implicitne) informacije naspram vidljivome sadržaju iskaza, kulture se mogu podijeliti na takozvane visokokontekstualne, gdje je za uspješnu komunikaciju veliki broj informacija potrebno iščitati iz konteksta, i niskokontekstualne kulture, kod kojih je značenje izraza gotovo potpuno sadržano u riječima. Japan se prema ovoj klasifikaciji smatra izrazito visokokontekstualnom kulturom.¹⁰⁸ Štoviše, ovakav je stil komunikacije u Japanu prepoznat kao jedna od specifičnosti kulture, te ga dobro opisuje lokalni pojam *sasshi* 察し, na hrvatskome jeziku doslovno „nagađanje“ ili „procjena“. Radi se o posebnom načinu aktivnoga slušanja uz opažanje i anticipiranje sugovornikovih osjećaja i potreba koje on nije izrazio naglas. Iznimno je to što se slušatelj trudi dobivene informacije ne gledati iz vlastite, već iz sugovornikove perspektive, nekada dovodeći do zaključaka koji su možda i suprotni onome što se doslovno govori. Iz toga se razloga nekada kaže da Japanom prevladava „kultura nagađanja“ (tuđih potreba), jap. *sasshi no bunka* 察しの文化. Ovaj se oblik komunikacije u Japanu potiče i usvaja još od malih nogu. Primjerice, u razgovoru s mlađom djecom, roditelj će sebe i svoje sugovornike oslovljavati iz treće perspektive („Mama je danas jako sretna!“) te

¹⁰⁶ Hayashi 2005, 191.

¹⁰⁷ Yamada, Kelm i Victor 2017, 95; Yamaguchi 2007, 49-60.

¹⁰⁸ Tadenuma i Mitamura. 2023, 36.

naglašavati neverbalne znakove („Iz Junovih očiju vidi se da je gladan.“). Djeca tako eksplicitno uče predviđati i interpretirati tuđe osjećaje tako da, usavršivši vještinu *sasshi*, u odrasloj dobi to automatski rade bez posebnih naznaka u rečenici.¹⁰⁹ Ovakva koncepcija odnosa prožima sve društvene interakcije, što dovodi do razlika u izrazima uljudnosti koji se nekada uzimaju zdravo za gotovo. Primjerice, pri dočeku putnika avionskoga leta, u Americi će pri prvom susretu vjerojatno uslijediti pitanje „Kako je prošao let?“ Nasuprot tome, u Japanu će „pitanje“ prije zvučati kao izjavna rečenica: „Sigurno ste umorni.“ Iz američke perspektive, ovakva je dobrodošlica pristojna jer sugovorniku pruža priliku da bez nametanja slobodno podijeli svoja iskustva. Iz japanske perspektive, pristojnost leži u korištenju *sasshi*, odnosno u tome što govornik daje do znanja da je svjestan sugovornikovih potreba, te spreman o njima voditi brigu.¹¹⁰

Promatrajući povijesni razvoj zemalja i regija, može se primijetiti da su kulture s visokim stupnjem homogenosti i velikim brojem stanovnika koji dijele istu kulturu, a time i kontekstualno znanje, sklonije visokokontekstualnosti, dok mjesta s mobilnom populacijom kod kojih su česte selidbe obično imaju manje izraženu kontekstualnost. Uzevši to u obzir, nije iznenađujuće što je kultura Japana, nakon više od 250 godina gotovo potpune izolacije Japana od ostatka svijeta prema odredbi Sakoku edikta, uvelike kontekstualno orijentirana. Međutim, varijacije u stilu komunikacije javljaju se i među manjim populacijama, pa se tako može primijetiti da je komunikacijska kultura metropolitanskoga Tokija nešto manje ovisna o izvanjezičnome kontekstu od kulture grada Kjota, stare prijestolnice Japana dugačke povijesti i tradicije, a isto se može reći i za pripadnike različitih društvenih klasa, zanimanja i tako dalje.

Do problema u komunikaciji dolazi kada se osoba iz jedne kulture nađe u drugoj vrsti kulture, bez svijesti o komunikacijskim razlikama. U takvim slučajevima postoji rizik da će osoba iz niskokontekstualne kulture u drugoj kulturi ispasti drska i bezobzirna, a istovremeno iz komunikacije neće moći iščitati potrebne informacije, dok će osoba iz visokokontekstualne kulture ispasti bezizražajna i zbunjena te u komunikaciji neće

¹⁰⁹ Yamada, Kelm i Victor 2017, 105-106.

¹¹⁰ Obana 2021, 5-6.

efektivno prenositi željene informacije.¹¹¹ Pri učenju stranih jezika, razvijanje svijesti o različitim komunikacijskim stilovima svakako pomaže u tom pogledu.

4.4. Japanski identitet i poimanje sebe

Još jedna stavka u teoriji Brown i Levinsona koju jezikoslovci smatraju zapadocentričnom jest činjenica da se uvelike temelji na zapadnom, individualistički orijentiranom društvenom mentalitetu, te se kao takva ne može primijeniti na kolektivističko društvo kao što je Japan, koje ima drugačije poimanje pojedinca i njegovih obaveza prema društvu.

Što to zapravo znači? Japansko se društvo obično opisuje kao društvo usmjerenosti prema drugima, te će se od osobe odrasle u japanskoj kulturi očekivati da pri svojim odlukama uvijek u obzir uzima mišljenje zajednice, te joj daje prednost naspram osobnih želja. Zajednicu pritom može predstavljati uža skupina ljudi u kojoj pojedinac izravno sudjeluje, na primjer obitelj, razred, udruga, manje odjeljenje na poslu, ili pak neka veća apstraktna skupina gdje članovi nisu nužno u izravnom doticaju, no svejedno ovise jedni o drugima, zajedno sudjeluju u aktivnostima te dijele osjećaj pripadnosti, kao što su korporacija, grad ili država. Praćenje pravila zajednice uključuje i prihvaćanje i ostvarivanje uloge koja je pojedincu dodijeljena.¹¹² Od pojedinca se također očekuje da se, kako opisuje koncept *sasshi*, uvijek trudi voditi računa o potrebama zajednice, čak i kada nisu eksplicitno izražene.¹¹³ Naravno, bilo bi krivo u potpunosti se sunovratiti u pojednostavljene stereotipe Japanaca kao jedinstvenog naroda odanih radilica, na kakve se često može naići u popularnoj kulturi. Osjećaj prihvaćenosti zajednice važan je za sva ljudska bića. Međutim, istina je da ipak mnogi antropolozi, uključujući japanske, ističu kako je u japanskome društvu potreba za prihvaćenošću kulturno toliko naglašena da kod određenih društvenih pitanja premašuje potrebu za slobodnim postupcima.¹¹⁴ Štoviše, neki čak smatraju da se poimanje sebe odnosno pojam *ja* u japanskoj kulturi razlikuje od onoga na Zapadu, tako da Japanci sebe ne percipiraju kao neovisne pojedince, već primarno kao međuovisne članove društvenih mreža i struktura, te im kao takvima glavnu društvenu potrebu predstavlja stvaranje skladnih uzajamnih odnosa s drugima.¹¹⁵ Neki

¹¹¹ Yamada, Kelm i Victor 2017, 95-98.

¹¹² Obana 2021, 9-10; Endo Hudson, Matsumoto i Mori 2018, 5.

¹¹³ Yamada, Kelm i Victor 2017, 105-106.

¹¹⁴ Obana 2021, 9-10; Endo Hudson, Matsumoto i Mori 2018, 5.

¹¹⁵ Pizziconi, *Re-examining politeness* 2003, 6.

antropolozi ovu pojavu povezuju s povijesnim realnostima šogunata Tokugawa (1600. – 1868.), kada je zbog strogih zakona i učestalih kažnjavanja japansko stanovništvo živjelo u stalnoj strepnji od smrtonosnih kazni ne samo za pojedince, nego čitave obitelji i zajednice. U tim je vremenima poželjno bilo javno pokazivati svoju privrženost vlasti te držati udaljenost od stranaca, koji su mogli jednom krivom riječju čitavu zajednicu odvesti u propast.¹¹⁶

U današnjim vremenima, otisak se ovakvog mentaliteta vidi u društvenim odnosima unutar poslovnih tvrtaka, a posebno u odnosima nadređenih prema svojim zaposlenicima, od kojih se očekuje beskompromisna odanost. Od njih se najzad traži da postanu *kaisha no kao*, doslovno „lice tvrtke“, koje moraju „nositi“ u svim interakcijama s javnošću. Ova se društvena dinamika, između ostaloga, može vidjeti i u uobičajenom japanskom načinu predstavljanja, gdje će osoba najprije istaknuti ime tvrtke u kojoj radi, a tek onda vlastito ime: *Mitsubishi no Suzuki Sachiko desu* 三菱の鈴木幸子です (hrv. „Ja sam Mitsubishijeva Sachiko Suzuki.“) Simbolički, osoba se primarno identificira kao zaposlenik tvrtke, a svoj osobni identitet stavlja na drugo mjesto. Sličan društveni poredak djeluje i u ostalim društvenim zajednicama, u obitelji, školi i ostalim životnim sferama. Yamada, Kelm i Victor navode još jedan zanimljiv primjer koji ilustrira mentalitet priklanjanja grupi u japanskoj kulturi. Na Zapadu, dogodi li se da pojedinac koji stoji u dizalu ugleda zadihanog neznanca kako trči prema vratima, a ona se zatvaraju, pristojno bi bilo zadržati vrata otvorena još malo kako bi se stigao pridružiti, a isto bi bilo uobičajeno i za prosječnog Japanca u jednakoj situaciji. Međutim, sasvim drukčije ponašat će se u situaciji gdje u dizalu čekaju drugi ljudi. Za dobrobit ostatka ljudi iz skupine, koji zasigurno imaju vlastite obaveze do kojih žure, pritisnut će gumb za zatvaranje i ostaviti neznanca vani da sačeka, možda uz izraz isprike. Neznanac će to obazrivo shvatiti, jer i sam razmišlja o perspektivi skupine, te zna da bi vjerojatno i sam jednako postupio u istoj situaciji.¹¹⁷

Zbog navedenih društvenih dinamika neki jezikoslovci smatraju da strategije uljudnosti Browna i Levinsona, kao promišljene radnje čiji je cilj pridobiti naklonost ljudi oko sebe za vlastite pogodnosti, nemaju smisla unutar okvira japanskog međuovisnog identiteta, gdje je već potpuno uobičajeno očekivanje da svi članovi na prvo mjesto ne stavljaju

¹¹⁶ Yamada, Kelm i Victor 2017, 72.

¹¹⁷ Yamada, Kelm i Victor 2017, 65-69.

svoje individualne želje, već potrebe ostalih, te se takvo se ponašanje ne percipira kao neka posebna razina pristojnosti, već kao jednostavna društvena norma.¹¹⁸

Još jedan problem, kako ističe Gagné, koji nastaje kada se teorija uljudnosti primijeni na društvo kolektivističkog mentaliteta kao što je Japan, leži u ideji negativnih strategija uljudnosti, za koje neki jezikoslovci smatraju da ih japanski govornici gotovo uopće ne koriste, a prema tome također netočnom smatraju i klasifikaciju Japana kao kulture negativne uljudnosti. Kako je rečeno, negativni se obraz odnosi na želju pojedinca da neometano ostvaruje svoje ciljeve, te održavanju takvog obraza pomažu strategije poput neizravnosti, izbjegavanja, obezličavanja i sličnog. Međutim, zbog međuovisne, grupno-orijentirane prirode japanskog identiteta, prema nekima negativni obraz u društvenim interakcijama uopće ne postoji. Naime, pri usporednim istraživanjima u kojima se proučavalo korištenje strategija uljudnosti u različitim društvenim situacijama kod japanskih i američkih ispitanika, brojni su japanski ispitanici iskazali zbunjenost konceptom obrane vlastitoga negativnog obraza, te su radnje u tu svrhu smatrali neprimjerenima situaciji, za razliku od američkih ispitanika kod kojih su pozitivne i negativne strategije bile podjednako zastupljene. U komunikaciji među ljudima koji nisu osobito bliski, a posebno u kontekstu interakcija gdje se traži pomoć ili zahtijeva neka radnja, pojmovi poput potrebe za slobodom od ometanja, osobnoga prostora, prava na teritorij ili samostalnosti ne igraju nikakvu ulogu. Naprotiv, to je trenutak kada osoba priznaje svoju ovisnost o društvenome sustavu, svjesna je značaja pomoći koju iziskuje od druge osobe te istovremeno osjeća smetnje ili neugode koje može izazvati kod drugoga (*meiwaku* 迷惑), te izražavajući to priznanje frazama poput *meiwaku wo kakete sumimasen* 迷惑をかけてすみません („ispričavam se na stvaranju smetnje“), *shitsurei shimasu* 失礼します („ispričavam se na nepristojnosti“, doslovno „činim nepristojnost“), *shitsurei desuga* 失礼ですが („možda je malo nepristojno, ali...“), *ojama shimasu* お邪魔します („ispričavam se na smetnji“, doslovno „činim smetnju“; koristi se pri ulasku u tuđi dom) ili na neki drugi način, pokazuje empatiju, razumijevanje i zahvalnost. Na Zapadu će se takva društvena međuovisnost možda činiti nezrelom (američki ispitanici nisu pokazali toliko zabrinutosti o teretu svoga zahtjeva, koliko brigu

¹¹⁸ Obana 2021, 9-10.

da će tražeći pomoć ispasti nesamostalni u očima drugih) no u japanskoj je kulturi ideal odrasle osobe pojedinac koji je dovoljno društveno zreo da postane svjestan činjenice da članovi društva nikada nisu u potpunosti samostalni u svojim radnjama, te da ovise o društvu koliko i ono ovisi o njima. Ovakvi odnosi ne samo da negiraju negativni obraz govornika, već se štoviše velikim dijelom temelje na prosocijalnim, pozitivnim strategijama uljudnosti, što potvrđuju i istraživanja prema kojima je pozitivna uljudnost ipak zastupljenija od negativne. Shodno tome, prema nekima bi klasifikacija formalnih i hijerarhijski obilježenih oblika te čak i nekih oblika neizravnosti kao negativne strategije uljudnosti bila kriva u kontekstu japanske kulture, jer smatraju da se ovdje koriste kao izraz suosjećanja i duboke povezanosti među sudionicima interakcije, tako što stavljaju naglasak na komunikacijski kod koji prešutno dijele.¹¹⁹

Naravno, u takvim se situacijama uvijek provlači i pitanje obostranosti – primi li pojedinac uslugu od druge osobe, očekuje se da će u nekom obliku uzvratiti, što rezultira osjećajem zaduženosti kod sudionika interakcije. Ranije je spomenuto kako se Japan svrstava u kulture osjetljive na dug¹²⁰, gdje povećana društvena osjetljivost na osjećaj krivnje pri traženju pomoći rezultira razrađenijim sustavom uljudnosti u jeziku kako bi se taj osjećaj ublažio. To može biti utoliko pozitivna stvar ukoliko potiče čvršću koheziju među članovima društva, no također može rezultirati time da se članovi društva ustručavaju od traženja pomoći te počnu takve interakcije doživljavati sve neugodnijima. Naglašavati prava na svoj negativni obraz povrh svega toga postaje potpuno nerazumno; naprotiv, takve interakcije valja dodatno omekšati nizanjem strategija pozitivne uljudnosti.¹²¹ Naposljetku, neki su ovu pojavu objasnili na vedriji način: budući da je prilagođavanje drugima (njihovom negativnom obrazu) uvriježeno kod svih članova društva, nema potrebe boriti se za održavanje vlastitoga negativnog obraza, jer će drugi ljudi sami od sebe pripomoći uvažavanjem govornikovih potreba i korištenjem drugih vrsta strategija uljudnosti.¹²²

4.5. Odnosi *uchi-soto*

Posebnosti japanskog identiteta, njihova kolektivistička koncepcija društva, osjećaj pripadnosti skupini, naglasak na međuovisnosti, kultura opreznosti pri traženju

¹¹⁹ Gagné 2010, 124-128.

¹²⁰ Brown i Levinson 1987, 247.

¹²¹ Gagné 2010, 128-131.

¹²² Liu i Allen 2014, 658-659.

usluga, stavke su to koje su urodile specifičnim poimanjem međuljudskih odnosa u Japanu. Radi se o konceptu *uchi* i *soto* odnosno *uchi-soto kankei* 内外関係, koji opisuje podjelu međuljudskih odnosa na osobe koje pripadaju unutarnjem, bliskom krugu poznanika, *uchi*, i osobe koje pripadaju vanjskom krugu poznanika, koje se drži na emocionalnoj udaljenosti, *soto*. Ova je podjela od iznimne važnosti za smisleno raspoznavanje i biranje gramatičkih oblika koji se koriste u japanskome jeziku, te izravno utječe na jezične interakcije na svim društvenim razinama.¹²³ Naravno, razlike u bliskosti unutar međuljudskih odnosa prisutne su i u drugim svjetskim kulturama, no kod japanske je kulture jedinstveno to što se ovi odražavaju u korištenju gramatičkih kategorija, te ih se svi punopravni članovi društva pridržavaju, a također su i opsežno obrađeni u sociološkom diskursu kao istaknuti emski koncept koji prožima sve dijelove japanskoga društva. Povrh toga, na odstupanje od ovih normi tijekom komunikacije gledat će se s puno manje naklonosti nego u zapadnim kulturama.¹²⁴

Uchi (内 ili 家, engl. *in-group*, doslovno „unutra“) predstavlja užu krugu ljudi bliskih osobi na koju se odnosi ili ljude s kojima dolazi u svakodnevni kontakt u sklopu organizacije kojoj pripada. Obično su to članovi obitelji, prijatelji, suradnici i slično. S njima je generalno prihvatljivo voditi opuštenu, neformalnu interakciju. Pojedinaac se osjeća kao da može razgovarati otvoreno i iskreno, te im otkriti svoje „pravo lice“, *honne* 本音. Također se očekuje da se u ovim odnosima uvijek ponaša suosjećajno i prilagodljivo, predviđajući želje i osjećaje svojih sugovornika (ponovno *sasshi*) te se trudi s njima surađivati. Članovi skupine možda se neće uvijek slagati, no kako bi u odnosima s vanjskim osobama svoju skupinu predstavili u čim pozitivnijem svjetlu, djelujući skladno i ujedinjeno, očekuje se da će međusobne nesuglasice ostaviti po strani. Pripadnici japanske kulture imaju izraženu svijest pripadnosti svojoj skupini *uchi*, te kroz taj okvir interagiraju sa svijetom. Radnje članova odražavaju se na cjelinu, a reputacija cjeline se isto tako odražava na svoje članove, te u konačnici izgrađuje njihov identitet.¹²⁵ Pritom pripadnici iste skupine ne moraju nužno biti emocionalno bliski. Kako opisuje Obana: „Pripadnike govornikova kruga *uchi* ne povezuje nikakva psihološka bliskost; umjesto toga, radi se o tome da oni pripadaju govornikovu

¹²³ Srdanović i Špica 2022, 56.

¹²⁴ Yamada, Kelm i Victor 2017, 68.

¹²⁵ Ide, *Roots of the wakimae aspect* 2012, 127-128; Yamada, Kelm i Victor 2017, 67-68.

društvenom teritoriju, čija se granica povlači u odnosu na društveni teritorij drugoga sudionika interakcije.“¹²⁶

U isto vrijeme, različiti se krugovi *uchi* percipiraju kao odvojeni jedni od drugih. Ovo rezultira pojavom da za osobu u različitim krugovima ljudi vrijede različiti standardi ponašanja, bez da se to uzima za zlo ili smatra licemjerjem. Primjerice, osobu koja je svadljiva u obiteljskome krugu svejedno će se uvažavati dok god sa suradnicima na svome poslu odražava uglađene odnose. Odnosi iza zatvorenih vrata, u najužem *uchi* krugu, ne podlažu se društvenoj osudi, pod uvjetom da su čvrsto odvojeni od javne persone.¹²⁷ Međutim, to ujedno znači da će održavanje primjerene uloge unutar kruga kojoj osoba pripada biti pod još strožim nadzorom. Osoba će isto tako s pojedincima jednoga kruga interagirati drugačije ako se interakcija odvija u drugom krugu ljudi, pa će primjerice bliskoga prijatelja iz svakodnevnog života oslovljavati formalnim oblicima u situacijama kada interagiraju kao poslovni suradnici. Ovdje veliki utjecaj imaju i hijerarhijski odnosi, no čak i kada osobe zauzimaju poziciju jednakoga statusa, različiti društveni krugovi iziskuju i različito vladanje jezikom.

S druge strane, *soto* (外, engl. *out-group*, doslovno „izvan“) predstavlja udaljeni, vanjski krug ljudi s kojima se pojedinac možda i susreće svakodnevno, no nema bliski odnos izvan onog profesionalnog. To mogu biti radnici u trgovini, poštar, liječnik, policajac, konobar, tajnica, stanodavac, nadređena osoba na honorarnom poslu i slično. U interakcijama s njima govornik pokazuje svoje profesionalno, vanjsko lice, *tatema* 建前 te drži pristojnu psihološku distancu obaveznim korištenjem formalnih oblika, neizravnih izraza i strategija uljudnosti.¹²⁸

Izdvojiti se može još i treća grupa, *soto no soto* 外の外 ili *yoso* 他所, koju čine potpuni neznanci, ljudi s kojima osoba nema nikakva razloga za ulazak u društvenu interakciju. Budući da ne dijele isti „komunikacijski kod“, bonton japanske kulture zahtijeva da se pojedinac prema njima ponaša ravnodušno. Zbog toga će se, primjerice, nerijetko tijekom gužve na podzemnoj željeznici dogoditi da se osoba koja je u prolazu okrnula

¹²⁶ Obana 2021, 79.

¹²⁷ Doi 2014, 42-43.

¹²⁸ Ide, *Roots of the wakimae aspect* 2012, 129; Yamada, Kelm i Victor 2017, 68.

nekoga neće ispričati, već samo nastaviti svojim putem, što pripadnicima zapadnih kultura može izgledati iznimno nepristojno.¹²⁹

Ključno za jezik je to što distinkcija *uchi-soto* utječe na odabir oblika na razini kategorije hijerarhijskog pozicioniranja. Spomenuto je da se ponizni oblici koriste kada govornik opisuje vlastite radnje. Međutim, pojam „vlastitoga“ ne zadržava se samo na pojedinačnome govorniku, već se širi na članove kolektiva kojemu pripada, dakle njegov krug *uchi*. Stoga će govornik u službenoj situaciji na jedan način oslovljavati radnje pripadnika skupine *uchi*, najčešće koristeći ponizne oblike, a na drugi način radnje skupine *soto*, najčešće koristeći uzvisujuće oblike. Uzvisujući se oblici nikada neće koristiti za članove skupine *uchi*, jer bi se to doimalo arogantnim, isto kao što ih se neće odviše hvaliti ili olako prihvaćati upućene im komplimente.¹³⁰ U neformalnoj komunikaciji s najbližim pripadnicima kruga *uchi*, formalni oblici, hijerarhijski obilježeni oblici i formulaične uljudne fraze mogu se ispustiti. Osim toga, biranje oblika ovisit će i o tome kojoj skupini pripada sugovornik, pripadnici kojih su sve skupina prisutni razgovoru te obraća li im se govornik izravno ili ih spominje u trećem licu, a također je i dalje prisutna tipična hijerarhijska dinamika. Stoga skupina *uchi* nije u potpunosti statična, već bi se možda prije moglo reći da se realizira slojevito: kada govornik u tvrtki kojoj pripada vodi komunikaciju s nadređenim na poslu, za nadređenog koristi uzvisujuće oblike, a za sebe i svoj najuži *uchi* krug, najčešće članove obitelji, koristi ponizne oblike. Međutim, kada se nalazi u interakciji s drugom tvrtkom, *uchi* širi svoje značenje na sve suradnike u vlastitoj tvrtki. Tada će pojedinac u poslovnoj komunikaciji poniznim oblicima opisivati radnje svih zaposlenika svoje tvrtke, uključujući i njemu nadređene, identificirajući se s kolektivom kojem pripada.¹³¹ Razina identifikacije sa skupinom također može varirati, posebno kada je u pitanju posao. Općenito govoreći, zaposlenici većih i konzervativnijih tvrtaka snažnije su identificirani s njima, dok je u labavije povezanim kolektivima gdje zaposlenici imaju veću samostalnost, primjerice u školama i bolnicama, pripadnost skupini *uchi* manje naglašena, što se očituje i u jeziku, pa će se stoga među suradnicima češće koristiti uzvisujući oblici i održavati pristojna distanca.¹³² Članovi obitelji, s druge strane, smatraju se govornikovim „apsolutnim *uchi*

¹²⁹ Ide, *Roots of the wakimae aspect* 2012, 129.

¹³⁰ Mizutani i Mizutani 1987, 11-12.

¹³¹ Obana 2021, 79.

¹³² Mizutani i Mizutani 1987, 12-13.

članovima“, jer se tretiraju kao govornikov *uchi* neovisno gdje ili kada se govori o njima.¹³³

Još jedan način na koji se odnosi *uchi* i *soto* ispoljavaju u jeziku jest pooštrenom distinkcijom između takozvanih termina oslovljavanja (engl. *addressee terms*) i termina imenovanja (engl. *reference terms*).¹³⁴ Ove odnose najlakše je vidjeti na riječima koje predstavljaju članove obitelji. Primjerice, kada se osoba obraća vlastitome ocu ili majci, oslovljavat će ih izrazima *otō-san* お父さん i *okā-san* お母さん ili s izrazima od milja poput *tō-chan*, *kā-chan* i sličnog. Ove će izraze također koristiti kada ih spominje u razgovoru s pripadnicima te iste skupine, dakle drugim članovima obitelji u ovome slučaju. Međutim, kada govornik o svojim roditeljima priča nekome tko pripada skupini *soto*, te članovi obitelji ne prisustvuju razgovoru, na njih će se odnositi riječima neosobnoga karaktera, *chichi* 父 i *haha* 母.¹³⁵ Isto vrijedi i za ostalo obiteljsko nazivlje, kao što je vidljivo iz tablice:

Termini oslovljavanja	Termini imenovanja	Prijevod
<i>otō-san</i>	<i>chichi</i>	otac
<i>okā-san</i>	<i>haha</i>	majka
<i>onī-san</i>	<i>ani</i>	brat
<i>onē-san</i>	<i>ane</i>	sestra
<i>oji-san</i>	<i>sofu</i>	djed
<i>obā-san</i>	<i>sobo</i>	baka
<i>oji-san</i>	<i>oji</i>	ujak
<i>oba-san</i>	<i>oba</i>	ujna
<i>oku-san</i>	<i>kanai</i>	supruga

Tablica 7. Termini oslovljavanja i termini imenovanja u japanskom jeziku. Prema Kyoko Hijirida i Ho-min Sohn, „Commonality and Relativity in Address-Reference Term Usages,“ *Language Research*, 19, br. 1/2 (1983): 158, <https://hdl.handle.net/10371/85688>

¹³³ Obana 2021, 105.

¹³⁴ Yamaguchi 2007, 139.

¹³⁵ Yamada, Kelm i Victor 2017, 11, 73.

Valja napomenuti kako se neki od navedenih termina, primjerice *otō-san*, također koriste kada se govori o tuđim roditeljima, što postaje razumljivo obrati li se pozornost na uljudne afikse *o-* i *-san*, iz kojih je vidljivo da su označeni kao formalni.¹³⁶

Odnos skupina *uchi* i *soto* također se može povezati s posebno osjetljivim dinamikama odnosa govornikove (jap. *hanashite no ryōiki* 話し手の領域) i sugovornikove domene (jap. *kikite no ryōiki* 聞き手の領域), koje donekle odgovaraju pojmu teritorija Brown i Levinsona koji je ključan za negativni obraz; međutim, društvene se norme po tome pitanju ovdje ipak malo razlikuju od zapadnih. Kako Takubo objašnjava, teme kojih se sudionici interakcije dotiču u komunikaciji mogu se podijeliti u tri domene: ona koja pripada govorniku, dakle tiče se njegove obitelji, potreba, želja, preferencija, osjećaja i tako dalje; ona koja pripada sugovorniku, i tiče se svih sugovornikovih potreba i ostaloga; neutralna domena, koja se dotiče neosporivih činjenica iz vanjskog svijeta (npr. rečenica „Nebo je plavo.“) U interakcijama s ljudima iz skupine *soto*, pravila uljudnosti iziskuju da govornik na nižoj društvenoj poziciji održava stroge granice između dviju domena, drugim riječima, nikada neće zalaziti u sugovornikov teritorij, nikada neće izravno raditi pretpostavke oko njegovih misli i osjećaja, nikada u konverzaciji neće uvoditi članove sugovornikove skupine *uchi* (dakle, njegove članove obitelji ili prijatelje) bez izričitog poticaja, sva će pitanja formulirati na neizravan način, pazit će s odabirom riječi i tako dalje. U krajnjem slučaju, govornik će se na takve teme moći osvrnuti jedino ako ih sugovornik izričito spomene u razgovoru, no čak i onda je bolje izbjegavati davanje kritičkoga mišljenja. Ova restriktivna dinamika utječe na gotovo sve vrste interakcija s pripadnicima kruga *soto*, te predstavlja izvor mnogih formulaičnih uljudnih fraza u japanskome jeziku. U isto vrijeme, s pripadnicima skupine *uchi* granice između „mog i tvog“ puno su opuštenije te je prihvatljivo razgovarati o raznolikim temama.¹³⁷

Da je razumijevanje dinamike skupina *uchi* i *soto* iznimno bitno u komunikaciji, vidljivo je i iz istraživanja koje provode Hill i dr. Ispitanicima istraživanja, koje su činili sveučilišni studenti, točnije oko njih 500 iz Japana, oko 500 iz SAD-a te oko 300 iz Švedske, ponuđen je popis različitih sugovornika u specifičnim situacijama (npr. profesor, sestra, stanodavka, majka, stranac u redu itd.) te popis od dvadesetak iskaza, od kojih se

¹³⁶ Yamaguchi 2007, 139-141; Yamada, Kelm i Victor 2017, 11, 73.

¹³⁷ Takubo 1997, 56-65.

tražilo da odaberu onu koju bi iskoristili da posude kemijsku olovku. U rezultatima američkih i švedski studenata učestalost fraza uglavnom je bila podjednako raspoređena, odnosno jedna uobičajena, neobilježena vrsta fraze (npr. „Could you lend me a pen?“) koristila bi se podjednako sa svim mogućim vrstama sugovornika. Pad učestalosti korištenja i za pojedine situacije bio je vidljiv samo u najneformalnijim frazama („Got a pen I can use?“; „Gimme“; „Pen“) koje su ispitanici bili spremni koristiti jedino s iznimno bliskim ljudima. Međutim, u slučaju japanskih studenata, rezultati su raspoređeni tako da se vidi jasna podjela. S jednim dijelom sugovornika, a ovdje spadaju profesori, šefovi, neznanci, liječnik, tajnica, poštanski djelatnik, policajac te radnici u trgovini, drugim riječima skupina *soto*, koriste se isključivo formalni oblici. S druge strane, drugi dio sugovornika čine isključivo prijatelji, braća, sestre, obitelj, i suradnici s posla, dakle skupina *uchi*. Kod njih se ne javljaju formalni, već neformalni oblici glagola. Vidljivo je da su dvije skupine jezično u potpunosti odvojene, s velikom konzistentnošću.¹³⁸

4.6. Voljna uljudnost i uljudnost razabiranja

Iz svega navedenog može se nazrijeti još jedna stavka teorije uljudnosti koja se dovodi u pitanje, a to je priroda *namjere* pri korištenju strategija uljudnosti. Naime, veliki dio teorije počiva na ideji da govornici svjesno i promišljeno koriste strategije uljudnosti kako bi postigli određene ciljeve u sklopu interakcije, no mnogi japanski jezikoslovci negiraju da takvo što igra ulogu u japanskoj kulturi, posebno uzevši u obzir gramatičku kategoriju formalnosti, te umjesto toga smatraju kako uljudnost u japanskome jeziku predstavlja vrstu gramatičke obaveze, zadane kontekstom u kojemu se interakcija odvija, na isti način na koji govornici engleskoga jezika biraju riječi kada ih povezuju s brojivim odnosno nebrojivim imenicama.¹³⁹ Razlog tomu je to što se formalni oblici koriste čak i u situacijama u kojima povreda obraza ne postoji, primjerice u jednostavnoj izjavi poput: *Kyō wa doyōbi desu* 今日は土曜日です, hrv. „Danas je subota.“ Vidljiv je pomoćni glagol u formalnom obliku (*desu*), no kao što je i u prethodnim poglavljima objašnjeno, prijevod rečenice na hrvatski jezik bit će isti čak i u slučaju da se radi o neformalnom obliku: *Kyō wa doyōbi da* 今日は土曜日だ. Vidljivo je da se nastavci mijenjaju, no suštinsko značenje rečenice ostaje isto. Formalni oblici

¹³⁸ Hill i dr. 1986.

¹³⁹ Hayashi 2005, 201.

prema tome ne nose konkretni sadržaj koji bi se mogao interpretirati kao svjesni pokušaj iskazivanja uljudnosti, već ih se govornik drži isključivo zbog gramatičke obaveze, bez cilja da se aktivno upliće u povrede i obrane obraza, te se zbog toga prema Matsumoto ne mogu smatrati pravim faktorima u sklopu strategija uljudnosti.¹⁴⁰ U japanskom jeziku osim toga postoje brojne konvencionalne fraze za iskazivanje uljudnosti koje su toliko ustaljene da njihovo korištenje prerasta u nešto sličnije jezičnom ritualu nego svjesnoj strategiji, što se također sasvim ne uklapa u ideju voljne uljudnosti.¹⁴¹

Ide dublje ulazi u problematiku te pronalazi način kako pomiriti korištenje formalnih oblika japanskih glagola i gramatikaliziranu uljudnost s teorijom uljudnosti. Naime, uljudnost kakvom je opisuju Brown i Levinson iskazuje se kroz strategije ponašanja, dok gramatikalizirane uljudne oblike posebno ne izdvajaju, već ih svrstavaju na isti način, kao ponašanje. Rezultat je nedosljedno miješanje strategija prema kojemu se gramatički uvjetovani oblici i formulaične fraze, za koje se može pretpostaviti da ih govornici izgovaraju jednostavno zato što se to od njih očekuje u određenoj situaciji, stavljaju na istu razinu kao i svjesni pokušaji govornika da ugoditi sugovorniku. Opis i kategorizacija strategija uljudnosti su također neusklađeni u nekim drugim stavkama. Primjerice, uljudna zamjenica *Vi* (umjesto *ti*) kategorizira se kao vrsta obezličjenja, dok se izrazi obuhvaćeni unutar sustava *keigo*, koji prate sličan obrazac, vode kao izražavanje poštovanja. Kao još jedan primjer može se uzeti fraza *zadovoljstvo mi je* umjesto *zadovoljan sam*, koju Brown i Levinson kategoriziraju kao nominalizaciju, vrstu negativne strategije uljudnosti koja teži tome da održi negativne obraze govornika i sugovornika, međutim, prema Ide bi više smisla imalo shvatiti ju kao odabir konvencionalnoga izražaja kako bi se prilagodilo formalnosti situacije. Ide je ovu nedoumicu razriješila prijedlogom razlikovanja dvaju vrsta uljudnosti, ovisno o tome na koji se način postižu: jedna vrsta tiče se ponašanja, odnosno bihevioralnih strategija koje nemaju određeni gramatički oblik, a druga je vrsta čisto lingvističkoga karaktera i odnosi se na biranje uljudnih gramatičkih oblika. Radi se dakle o podjeli na voljnu uljudnost (engl. *volitional politeness*) naspram automatske i pasivne uljudnosti razabiranja (engl. *discernment politeness*), za koju smatra da je tipična za japansko društvo. Konkretno, u okviru voljne uljudnosti navodi verbalne strategije poput

¹⁴⁰ Matsumoto, 1988. Citirano u Obana 2021, 86-88.

¹⁴¹ Endo Hudson, Matsumoto i Mori 2018, 127.

iskazivanja slaganja, suosjećanja, optimizma, pesimizma, šale, pitanja i tako dalje, koje služe očuvanju obraza od ugrožavajućih činova, dok pod uljudnost razabiranja svrstava formalne oblike, zamjenice, termine oslovljavanja, razine govora i jezične formule, koje s ugrožavanjem obraza nemaju nikakve veze. Ove dvije vrste uljudnosti djeluju zajedno: pojedinac prvo razabire koje mu se sve lingvističke mogućnosti nude, ovisno o kontekstu situacije, društvenim normama i odnosima sa sugovornikom, a potom svojevrijedno iz ponuđenih mogućnosti bira onu koja mu najviše odgovara, ovisno o ciljevima s kojima se upušta u komunikaciju. Ni za jedan se komunikacijski čin ne može reći da je proizveden oslanjajući se isključivo na jedno ili drugo. Prema Ide, voljna uljudnost u japanskome društvu igra puno manju ulogu od uljudnosti razabiranja, a s druge strane postavlja zapadna društva, gdje vrijedi obrnuto.¹⁴² Razabiranje samo po sebi predstavlja prominentan kulturno-specifični pojam u japanskom lingvističkom i sociološkom diskursu, poznat pod terminom *wakimae*, te na nj stoga valja obratiti posebnu pozornost.

4.7. *Wakimae*

Kao jednu od najvažnijih stavki za razumijevanje uljudnosti, sustava *keigo* i društvenih odnosa u japanskome jeziku, Ide, Matsumoto i ostali kritičari teorije Brown i Levinsona ističu pojam *wakimae* 弁え.¹⁴³ Ide u svome radu kao englesku ekvivalentu toga pojma navodi riječ *discernment*,¹⁴⁴ što se na hrvatski jezik može prevesti kao „razabiranje; rasuđivanje“¹⁴⁵ odnosno „oštroumlje; raspoznavanje; razbor; dar opažanja“,¹⁴⁶ a definira ju kao „korištenje uljudnoga ponašanja u skladu s društvenim konvencijama.“¹⁴⁷ Imenica *wakimae* potječe od glagola *wakimaeru*, a *kanji* kojime se zapisuje moderna je pojednostavljena verzija triju *kanjija* koji danas više nisu u uporabi: 辨, 瓣, 辯, redom značenja „razdvajanje ili rezanje mačem“, „rezanje lubenice tako da se meso odvoji od sjemenki“ te „razaznavanje čega riječima“. Zajednička svim tim značenjima je ideja razdvajanja, a da se održala u današnjoj riječi, vidljivo je u primjerima fraza koje navodi Obana, poput *zen'aku wo wakimaeru* 善悪を弁える (hrv.

¹⁴² Ide, *Formal forms and discernment* 1989, 226-239.

¹⁴³ Endo Hudson, Matsumoto i Mori 2018, 5.

¹⁴⁴ Ide, *Formal forms and discernment* 1989, 230.

¹⁴⁵ Bujas 2001, 235.

¹⁴⁶ Filipović 1992, 297.

¹⁴⁷ Ide, *Formal forms and discernment* 1989, 230.

„razaznavati dobro od zla“) te *kōshi no kubetsu wo wakimaeru* 公私の区別を弁える (hrv. „poznavati razliku između javnog i osobnog“), gdje se u sintaktički odnos stavljaju dva suprotstavljena pojma (dobro-zlo, javno-osobno).¹⁴⁸ Bliže današnjem značenju glagola *wakimaeru* stoji ideja vještine i snalažljivosti, što postaje vidljivo u sljedećim sintagmama:

Pr. 30. *Basho wo wakimaeru* 場所を弁える – „znati svoje mjesto“;

Pr. 31. *Kotsu wo wakimaeru* コツを弁える – „imati smisla za nešto“;

Pr. 32. *Kihon wo wakimaeru* 基本を弁える – „poznavati osnove“;

Pr. 33. *Dōri wo wakimaeru* 通理を弁える – „znati poredak stvari“.¹⁴⁹

Iz primjera postaje jasno kako je glagol *wakimaeru* došao do svog današnjeg značenja: „procijeniti društvenu situaciju te razaznati i odabrati određena ponašanja koja toj situaciji odgovaraju.“ *Wakimae* se onda odnosi na određeni „osjećaj“ za društvene situacije, znanje kako i kada ispravno postupiti da bi se prilagodilo društvenim normama.¹⁵⁰ Ključno je da se *wakimae*, kao proces rasuđivanja pravila ponašanja, događa potpuno automatski, intuitivno, tako da se govornik tek pasivno priklanja sustavu.¹⁵¹ Kroz proces *wakimae*, pojedinac razabire raznovrsne faktore koji utječu na društvenu situaciju: uviđa gdje se u društvenoj hijerarhiji nalazi on sam, a gdje njegov sugovornik, koje je njihovo „mjesto“ ili „stajalište“, *tachiba* 立場¹⁵² (u kontekstu hijerarhijskih odnosa, zanimljivo je kako jedan od dijelova ove riječi, 立 „stajati“ također asocira na hrvatsku riječ „stalež“). Prepoznaje pripada li njegov sugovornik (ili treća osoba) skupini *uchi* ili *soto*, nalazi li se u službenoj ili neslužbenoj situaciji te koje su društvene konvencije pojedine interakcije, te prema tome prilagođava svoj način govora.¹⁵³ Kao što je rečeno, društvena hijerarhija čini temelj svih interakcija u japanskoj kulturi, te stoga govornik u situaciji u kojoj ne može smjestiti drugoga u hijerarhijski poredak u odnosu na sebe neće znati kako se ponašati.¹⁵⁴ *Wakimae* je također usko povezan s već spomenutim pojmom aktivnoga slušanja i nagađanja

¹⁴⁸ Obana 2021, 84.

¹⁴⁹ Obana 2021, 84.

¹⁵⁰ Obana 2021, 84.

¹⁵¹ Ide, *Roots of the wakimae aspect* 2012, 133.

¹⁵² Liu i Allen 2014, 656.

¹⁵³ Obana 2021, 84.

¹⁵⁴ Thomson, Sano i de Silva Joyce 2017, 57.

sugovornikovih potreba, *sasshi*. Prema tome, nasuprot Brown i Levinsonu koji japanske honorifičke izraze smatraju izrazima poštovanja, honorifički izrazi kakvima ih je predstavila Ide u kontekstu uljudnosti primarno služe za pokazivanje razabiranja, *wakimae*, kao znak poznavanja svog mjesta u skupini, svoje dodijeljene uloge, konteksta situacije u kojoj se nalazi te uklopljenosti u društvene norme, kako bi se osigurao društveni sklad.¹⁵⁵

4.8. Alternativne perspektive

Kritike teoriji Browna i Levinsona bile su brojne, no mnogi su se jezikoslovci ipak javili s protuargumentima, smatrajući ih pretjeranima. Što se tiče tvrdnje da se Brown i Levinson previše temelje na zapadnocentričnim idejama, neki su se zapitali ne radi li se o odviše doslovnom shvaćanju teorije. Naime, japanski su kritičari napali tvrdnju da je ideja djelovanja obraza univerzalna, koristeći kao svoj dokaz pojedinosti iz japanskoga jezika i kulture koje se kose s njihovom interpretacijom teorije. Međutim, nisu uzeli u obzir da teorija nikada nije ni pokušavala to tvrditi, štoviše, u mnogim je svojim dijelovima svjesno definirana na neodređen ili generalizirani način, kako bi se dalo fleksibilnosti i prostora za sve moguće kulturne varijacije. Konkretno potrebe i ciljevi u danoj komunikacijskoj situaciji jedinstveni su za svaku kulturu, no potreba da se udovolji željama skupine kojoj pojedinac pripada te tako gradi javna slika sebe, koja leži u njihovoj srži, zajednička je svima.¹⁵⁶ Drugim riječima, teorija Brown i Levinsona obuhvaća analitičku definiciju jednako koliko i lokalno važne pojmove, što uključuje gramatički uvjetovane honorifičke izraze te ideje poput *uchi-soto* odnosa i *wakimae*, na koje se gleda kao jedan mogući odraz univerzalnih koncepata teritorija (negativni obraz) i poštovanja (pozitivni obraz).¹⁵⁷

Po pitanju zapadnocentričnosti, još jedna kritika koja je spomenuta jest ideja da se teorija obraza, temeljena na individualističkim zapadnim društvima, ne može primijeniti na kolektivističko društvo kao što je Japan. Međutim, sama podjela društava na individualistička i kolektivistička upitna je – svodi se na jednu veliku generalizaciju, te odviše podsjeća na povijesnu dihotomiju Orijenta i Okcidenta, gdje se i jednoj i drugoj strani pripisuju razne karakteristike upitne valjanosti, kako bi ih se stavilo u odnos izvrnutosti, suprotnosti između egzotičnog i domaćeg, koji je možda zanimljiv laicima,

¹⁵⁵ Ide, *Formal forms and discernment* 1989, 239-241.

¹⁵⁶ Liu i Allen 2014, 653.

¹⁵⁷ Gagné 2010, 126.

no nikako nije vjerodostojan. Tako se brojnim istraživanjima koja se bave razlikovanjem individualističkih i kolektivističkih društva može zamjeriti što pojmovi koje koriste u svojim upitnicima često nisu precizno definirani te se mogu interpretirati na različite načine, kao što bi primjerice bila „težnja za društvenim blagostanjem“ i „potreba za dobrim međusobnim odnosima“, karakteristike koje se obično vežu uz kolektivistička društva, no nije istina da izostaju u individualističkim društvima, a i postižu se na različite načine. Postoji problem i u tome što kod nekih pitanja zna biti jasno da se od ispitanika očekuje određeni odgovor. Sve to proizlazi iz ustaljenih kulturnih ideja i stereotipa na koje istraživači nikada nisu potpuno imuni.¹⁵⁸ Tome u prilog ide i činjenica da podatci prikupljeni u brojnim jezičnim i sociološkim istraživanjima vezanim uz teme poput društvenog konformizma i suradnje, a bez da se izričito spominju individualistički ili kolektivistička društva, ne pokazuju velike odmake u psihološkim profilima između američkih i japanskih ispitanika, štoviše, u nekima su američki ispitanici čak pokazali više „kolektivističkih“ karakteristika nego japanski, primjerice u odanosti svome radnome mjestu.¹⁵⁹ Neki su se istraživači također usprotivili ideji individualizma, smatrajući da i zapadnjaci podjednako vrednuju osjećaj pripadnosti grupi.¹⁶⁰ Ovo za sobom povlači pitanje takozvanog *nihonjinrona*,¹⁶¹ još jedne izvorne japanske antropološke teorije koja Japan pozicionira kao jedinstvenu svjetsku kulturu, čiji su stanovnici uzvišeni nad ostalim narodima, nadareni posebnom senzitivnošću i pogledom na svijet.¹⁶² Ne može li se onda i ideja da japansko društvo posjeduje „posebni kolektivistički um“, iako istraživanja ne donose konkluzivne rezultate oko toga, protumačiti kao proizvod *nihonjinron* ideologije?

Na tragu *nihonjinrona*, neki jezikoslovci propitkuju zastupljenost koncepta *wakimae* u japanskoj kulturi, smatrajući da možda ipak nije toliko jedinstven kao što japanski jezikoslovci tvrde, jer u svim društvima postoji težnja za priklanjanjem društvenim normama i izbjegavanjem društvenih „kazni“. ¹⁶³ Marot također navodi primjer „propisane uljudnosti“ koja ne ovisi o izboru govornika već o izvanjskim pravilima na Zapadu.¹⁶⁴ Uzevši to u obzir, prije bi se moglo reći da se radi o osnovnoj ljudskoj

¹⁵⁸ Obana 2021, 24-25.

¹⁵⁹ Obana 2021, 10, 26; Gagné 2010, 123.

¹⁶⁰ Doi 2014, 174-175.

¹⁶¹ Gagné 2010, 123.

¹⁶² Shirley 2009, 33.

¹⁶³ Pizziconi, *Re-examining politeness* 2003, 9.

¹⁶⁴ Marot 2005, 62.

vještini koja postoji u svim kulturama svijeta, a u japanskom je društvenom metadiskursu posebno naglašena kroz kulturno prihvaćen pojam *wakimae*, koji ne valja potpuno zanemariti, no koji se ne može staviti na istu razinu s akademskim konceptima koji teže univerzalnosti.¹⁶⁵

Nadalje, usprotivili su se i tvrdnji da se odabir honorifičkih izraza postiže isključivo kroz *wakimae*. Iz brojnih istraživanja uočeno je da se u komunikaciji na japanskome radnome mjestu za iskazivanje uljudnosti ne koriste samo propisani oblici jezika koji se pasivno priklanjanju pravilima gramatičke kategorije formalnosti, već se njima na različite načine može svjesno manipulirati, te se mogu izdvojiti jedinstvene voljne strategije miješanja gramatičkih oblika kroz razgovor kako bi se postiglo brojne pragmatičke učinke, primjerice ukazalo na vlastito psihološko stanje, svoj stav o sugovorniku, svoj društveni status, razinu edukacije, muževnost ili ženstvenost, sarkazam ili ironiju, bunt prema normama i slično, s izričitim ciljem da se sviđi sugovorniku ili naprotiv, da se naglasi međusobna udaljenost.¹⁶⁶ Nasuprot ideji Matsumoto i Ide o honorifičkim izrazima koji služe samo za gramatičko označavanje udaljenosti među sudionicima interakcije, govornici ovakvim strateškim korištenjem honorifičkih izraza sasvim svjesno i namjerno pokušavaju postići određene komunikacijske rezultate.¹⁶⁷

Povrh toga, neki jezikoslovci smatraju kako granica između voljne uljudnosti i uljudnosti razabiranja nije dovoljno jasna da bi se mogla uzeti u obzir unutar objektivnog lingvističkog istraživanja. Naime, tijekom stvarne, konkretne interakcije, teško je zapravo razlučiti što je potpuno svjesna odluka, a što se vrši automatski.¹⁶⁸ Radi se o tome da, pomalo paradoksalno, pri izražavanju uljudnosti s jedne strane odabir riječi ovisi o društvenim konvencijama, no s druge strane govornik također ima slobodu birati koji će jezični oblik iskoristiti, na svoju odgovornost. Ignoriranje društvenih konvencija u većini slučajeva dovodi do negativnih socijalnih posljedica, pa je za glatku komunikaciju uvijek potrebna neka vrsta razabiranja.¹⁶⁹ Međutim, ni razabiranje nije pasivno, već se radi o procesu koji uključuje iščitavanje, interpretiranje, razumijevanje i podupiranje društvenih konvencija utemeljeno na doživljenom iskustvu. Pojedinac

¹⁶⁵ Obana 2021, 13,83; Hill i dr. 1986, 348.

¹⁶⁶ Obana 2021, 116.

¹⁶⁷ Obana 2021, 32-34; Fukada i Asato 2004, 1995.

¹⁶⁸ Endo Hudson, Matsumoto i Mori 2018, 127.

¹⁶⁹ Fukada i Asato 2004, 1997.

tako ovisi o društvenim normama koje mu brane određena ponašanja, no svejedno svjesno procjenjuje koji mu se strateški odabiri nude u danom komunikacijskom kontekstu.¹⁷⁰ U kontekstu japanskoga jezika, u prilog ovoj tvrdnji ide to što se izrazi koje obuhvaća sustav *keigo* ne usvajaju spontano, već se svjesno moraju učiti tijekom obrazovanja i poslovne obuke.¹⁷¹ Prema koncepciji uljudnosti razabiranja koju je predložila Ide također stoji da se honorifički izrazi koriste bez prisutnosti ugrožavajućeg čina, pa stoga ne mogu predstavljati strategiju uljudnosti. Međutim, Fukada i Asato to dovode u pitanje te tvrde da je u japanskoj kulturi relativna važnost udaljenosti i moći u odnosima s ljudima višeg statusa mnogo izraženija nego kod zapadnih kultura, te stoga svaka, najobičnija interakcija s njima predstavlja potencijalni ugrožavajući čin, koji zahtijeva kontinuirano korištenje honorifičkih izraza kroz čitav tijek komunikacije kao oblik strategije ublažavanja povrede obrazu.¹⁷² Takvim poimanjem uljudnost bi se ponovno svela na samo jednu kategoriju, a strategije uljudnosti predstavljale bi društveno prihvatljive obrasce koji se nude kako bi olakšali komunikaciju.¹⁷³

Još jedna od tvrdnji koju iznosi Matsumoto, a kojoj su se kritičari usprotivili, ideja je da negativni obraz ne postoji u japanskoj kulturi.¹⁷⁴ Povrh toga što je odvajanje pozitivnih strategija od negativnih ponekad nejasno te je veliki dio uljudnih ponašanja dvosmislen,¹⁷⁵ tvrdnja da je Japancima nejasan pojam očuvanja osobnoga teritorija pokazala se neispravnom prema kasnijim istraživanjima,¹⁷⁶ u kojima su i japanski i američki ispitanici podjednako uočili i izvijestili kada se vršio ugrožavajući čin prema vlastitom i tuđem pozitivnom i negativnom obrazu, što pokazuje da intuitivno razumiju opisane procese.¹⁷⁷

5. STRATEGIJE ULJUDNOSTI U JAPANSKOM JEZIKU

U prethodnom je dijelu rada obrađena uljudnost iz teorijskog gledišta, postavljajući temelje za razumijevanje ključnih pojmova i principa uljudnosti u komunikaciji. Uzevši sve navedeno u obzir, slijedi opis nekih od značajnijih strategija uljudnosti iz svakodnevnog života koje se izdvajaju u japanskome jeziku. Ove strategije

¹⁷⁰ Gagné 2010, 126.

¹⁷¹ Obana 2021, 99.

¹⁷² Fukada i Asato 2004, 1997.

¹⁷³ Endo Hudson, Matsumoto i Mori 2018, 126-127.

¹⁷⁴ Liu i Allen 2014, 658.

¹⁷⁵ Pizziconi, *Re-examining politeness* 2003, 40-41.

¹⁷⁶ Pizziconi, *Re-examining politeness* 2003, 11.

¹⁷⁷ Gagné 2010, 128-130.

ilustriraju specifične načine na koje se uljudnost manifestira u japanskoj kulturi te pružaju vrijedan uvid u pojmove honorifičkih izraza, *uchi-soto* i *wakimae*.

5.1. Formalni i hijerarhijski obilježeni oblici kao strategija uljudnosti

Za početak, honorifički izrazi, uključujući formalne oblike glagola te uzvisujuće i ponizne oblike glagola, predstavljaju najuočljiviji oblik uljudnosti u japanskome jeziku. Već je spomenuto da među zapadnim jezikoslovcima prevladava mišljenje da se formalni oblici koriste kako bi se među sudionicima interakcije ostvarila pristojna distanca, zbog čega ih Brown i Levinson u okviru teorije uljudnosti klasificiraju kao negativnu strategiju uljudnosti, dok njihovi kritičari nude argumente za to da predstavljaju oblik pozitivne strategije uljudnosti, zato što je njihova funkcija izraziti poštovanje i ukazati na zajednički komunikacijski kod sugovornika i time potaknuti osjećaje bliskosti, suosjećanja i razumijevanja.¹⁷⁸ Međutim, kao što će postati vidljivo iz primjera koji će se navesti, čini se da podjednako vrijedi i jedna i druga teza.

Kao što je rečeno, honorifički izrazi gramatički su i sociopragmatički obvezatni.¹⁷⁹ Već je objašnjeno na koji se način koriste pojedine vrste honorifičkih izraza, a u živome se razgovoru isprepliću uzimajući u obzir više faktora, uključujući razlike u godinama, zanimanju, odnose bliskosti, roda i slično. Obana prepoznaje tri preduvjeta za njihovo korištenje:

- 1) Hijerarhijski odnosi (*jōge kankei* 上下関係) – između sudionika interakcije postoje razlike u statusu i godinama, jedna osoba je nadređena (*meue* 目上), a druga podređena (*meshita* 目下);
- 2) Odnosi srodstva (*shinso kankei* 親疎関係) – sudionici interakcije su neznanci, ne poznaju se dobro;
- 3) Javno mjesto (*kōkyō no ba* 公共の場) – interakcija se odvija u sklopu službene javne situacije.¹⁸⁰

Generalno, osobe koje se u interakciji u odnosu na svoga sugovornika nalaze na pozicijama nižeg statusa koriste isključivo formalne oblike, dok je u slučaju osoba koje

¹⁷⁸ Gagné 2010, 125-127.

¹⁷⁹ Pizziconi, *Re-examining politeness* 2003, 10.

¹⁸⁰ Obana 2021, 78.

zauzimaju pozicije višeg statusa, poput poslodavaca, nastavnika u školi, kupaca u trgovini (naspram prodavačima) i slično, prihvatljivo ignorirati obraz osoba nižeg statusa, pa tako u interakciji mogu koristiti i formalne i neformalne oblike govora, bez da se to smatra povredom obraza. Tako će voditelj odjela, zadajući direktive svojim zaposlenicima, kombinirati glagole u neformalnom obliku, na primjer *torenai* (hrv. „ne moći uzeti“), *wakkanai* (hrv. „ne razumijeti“), *da* (pomoćni glagol biti) s povremenim formalnim oblicima kako bi ublažio oštrinu naredbi, primjerice uljudnim nastavkom *onagai shimasu* (hrv. „molim Vas“), u kom bi se slučaju radilo o strategiji u kojoj govornik naglašava vlastiti pozitivni obraz.¹⁸¹ Zanimljivo je također uočiti s kojom grupom izvorni govornici imaju najviše nedoumica pri korištenju formalnih oblika. Radi se o „polu-znancima“, *hanshiri* 半知り, koji predstavljaju ljude s kojima osoba nije odviše bliska, no nisu ni potpuni stranci, negdje na razmeđu između *uchi* i *soto* kruga. Kolebanje između težnje da se ne uvrijedi sugovornika pokazivanjem neprimjerene neformalnosti, ali istovremeno i straha da će se preveliko distanciranje protumačiti hladnim i neprijateljskim te na neki način uvrijediti sugovornika, izvor je jednoga oblika anksioznosti specifičnog za Japan, *taijin kyōfushō* 对人恐怖症.¹⁸²

U jednoj će se rečenici ispreplitati više vrsta hijerarhijski obilježenih oblika. Primjerice, u interakciji prodavača i kupca, prodavač će kupca oslovljavati koristeći uzvisujuće oblike, a pritom će svoje radnje u istoj rečenici opisivati koristeći ponizne oblike. Kupac, koji se nalazi u donekle povlaštenoj poziciji naprema prodavaču, ali i dalje zadržava pristojnu distancu, uzvraćat će koristeći hijerarhijski neutralne, ali formalne oblike. Kao još jedan primjer, u školskim klupama, učenici će radnje profesora oslovljavati uzvisujućim oblicima, vlastite koristeći ponizne oblike, a cjelokupna će se komunikacija s obje strane odvijati na formalnim oblicima, kako bi se iskazalo poštovanje.¹⁸³ Također valja napomenuti kako će govornici mnogo radije koristiti ponizne oblike nego uzvisujuće, zato što razgovor o subjektu na uzvišenoj poziciji sa sobom nosi mnogo više opasnosti da se subjekt povrijedi i samim time i više ograničenja nad vokabularom.¹⁸⁴

¹⁸¹ Mizutani i Mizutani 1987, 6; Liu i Allen 2014, 658.

¹⁸² Tadenuma i Mitamura 2023, 36.

¹⁸³ Yamada, Kelm i Victor 2017, 21-22.

¹⁸⁴ Yamaguchi 2007, 157-158.

Ovisno o kontekstu, tijekom razgovora također može doći do svjesnoga pomaka u razini formalnosti govora (engl. *speech-level shifts*, jap. スピーチ・レベル・シフト).¹⁸⁵ Drugim riječima, sudionici interakcije će se u određenim trenucima s formalnih oblika (*desu/masu*) prebaciti na neformalne (*da/de aru*) ili obrnuto, odražavajući promjenu u svome odnosu, tematici razgovora ili okolini gdje se razgovor vodi.

Do takvih pomaka često dolazi u interakcijama između mlađih i starijih suradnika, gdje u sukob dolaze poslovna povezanost i udaljenost u dobi. Formalni i hijerarhijski uzvisujući ili ponizni oblici pritom će se koristiti strateški, ovisno o predmetu razgovora. Kod osjetljivijih pitanja, poput situacije gdje mlađi radnik podnosi zahtjev koji mu stariji treba odobriti, češće će se koristiti. S druge strane, kada suradnici opušteno pričaju o svakodnevnim temama i životu izvan posla, dopustivo je koristiti se hijerarhijski neutralnim oblicima, no i dalje zadržavajući formalne oblike.¹⁸⁶

U nekim će formalnim situacijama doći do još većeg pomaka, sve do neformalnih oblika, nekada iz šale, ali i kako bi se iskazala bliskost između sudionika interakcije. Pizziconi nudi primjer formalnoga razgovora u obliku javnoga intervjua koji se vodio između dvije dugogodišnje poznanice, gdje, nakon što su gotovo cijeli razgovor provele koristeći formalne oblike, govornica u jednom trenutku svojoj poznanici uputi zamjerku potpuno ih ispustivši. Tim putem ublažava ozbiljnost primjedbe te odaje dojam intimnosti, pozivajući se na dugogodišnje poznanstvo koje dijele.¹⁸⁷ Može se zaključiti da izostavljanje formalnih oblika u razgovoru signalizira da je sugovornik dio govornikova unutarnjeg kruga poznanika. To može značiti da su si osobe bliske, no može odavati i druge nijanse značenja, kao u slučaju titula. Tako će u poslovnome razgovoru vanjski suradnici neke tvrtke njenog vlasnika oslovljavati sa *shachō-san*, dok će ga vlastiti zaposlenici oslovljavati s jednostavno *shachō*.¹⁸⁸ Ovo bi se moglo smatrati pozitivnom strategijom uljudnosti.¹⁸⁹ Ispuštanje formalnih oblika nekada se također koristi u svrhu ublažavanja naredaba, kao negativna strategija uljudnosti. U primjeru koji navode Endo Hudson, Matsumoto i Mori, nadređena osoba objašnjava pravila ponašanja u uredu te spominje kako je bolje ne se suprotstavljati tuđim tvrdnjama, pritom koristeći

¹⁸⁵ Takubo 1997, 69.

¹⁸⁶ Obana 2021, 85.

¹⁸⁷ Pizziconi, *Re-examining politeness* 2003, 29-30.

¹⁸⁸ Yamaguchi 2007, 145.

¹⁸⁹ Feng 2020, 22.

izraz s glagolom u neformalnome obliku: *soko de iwanai* *そこでは言わない* („ovdje se to ne govori“). Još jedan primjer naredbe u neformalnom obliku koja se javlja jest rečenica *kōto wa (...) nuidenakya ikenai* („moraš svući kaput“). Neformalni oblici u ovome slučaju odaju dojam distanciranosti govornika od sadržaja razgovora, te zahtjev pretvaraju u nešto neosobno, objektivno, što se provodi kao pravilo.¹⁹⁰ Odgovarajuću strategiju u hrvatskome jeziku predstavljalo bi obezličjenje glagola, tako da se naredbe poput „Ti moraš“ pretvaraju u „Mora se.“ Još jedan relativno neznatni razlog ispuštanja formalnih oblika jest kada govornik izražava trenutačnu emocionalnu reakciju odnosno „mrmlija u bradu“ kada se dogodi nešto nepovoljno ili iznenađujuće (npr. *okashii na*, „baš čudno“). Usklik se odnosi samo na govornika te tako biva stilski odvojen od ostatka govora, namijenjenog sugovorniku.¹⁹¹

Nasuprot tome, sudionici interakcije koji su u međusobno bliskim odnosima i inače komuniciraju neformalno, upotrebljavat će formalne oblike za izražavanje intenzivnih emocija, poput zahvalnosti ili isprike, kako bi ih naglasili.¹⁹² Prebacivanje s neformalnih na formalne oblike također se javlja kao strategija opreznosti, primjerice u interakciji gdje govornik prilazi sa zahtjevom koji se može protumačiti kao nametanje. Nakon početnih ljubaznosti i prijateljskog razgovora, govornik će se s neformalnih oblika prebaciti na formalne kako bi ublažio osjećaj nametanja zbog upita koji slijedi u nastavku razgovora.¹⁹³ Hoće li govornik posegnuti za formalnim oblicima u ovome slučaju ne ovisi toliko o bliskosti sudionika interakcije, koliko o težini njegova zahtjeva.¹⁹⁴ Naravno, u situacijama gdje upit ili ponašanje prelazi određenu granicu, formalni oblici neće biti dovoljni da se zaustavi povreda obraza.¹⁹⁵ Nasuprot tome, prebacivanje s neformalnog govora na formalni u obiteljskome kontekstu (npr. između supružnika), koji pripada najužem krugu *uchi*, može se protumačiti kao izraz ljutnje i zahladnijih odnosa.¹⁹⁶ Još jedan razlog za prebacivanje na formalne oblike u govoru je nešto što Obana naziva pomacima uloge na temelju zadataka (engl. *task-based role shifts*). Primjerice, suradnici jednakoga statusa, koji su inače bliski i opušteni u međusobnim interakcijama, na službenome će sastanku jedan drugoga ipak

¹⁹⁰ Endo Hudson, Matsumoto i Mori 2018, 140-141.

¹⁹¹ Yamaguchi 2007, 152

¹⁹² Obana 2021, 32.

¹⁹³ Obana 2021, 124-125.

¹⁹⁴ Fukada i Asato 2004, 1999.

¹⁹⁵ Takubo 1997, 50.

¹⁹⁶ Wetzel 2004, 97-98.

oslovljavati formalnim oblicima, kako bi se prilagodili dužnosti koja im je dodijeljena.¹⁹⁷ Ovakvo prilagođavanje oblika također bi se moglo protumačiti kao pozitivna strategija uljudnosti, točnije strategija korištenja oznaka identiteta.

Dakle, vidljivo je da formalni oblici s obzirom na uljudnost u komunikaciji vrše više funkcija. S jedne strane, kada se koriste među sudionicima interakcije različitog hijerarhijskog statusa, predstavljaju izraz obostranog poštovanja prema tuđem obrazu, a iz perspektive osobe na nižoj poziciji mogu se opisati i kao oblik samozaštite, jer se njihovo ispuštanje može doživjeti kao izraz agresije. U interakcijama između osoba koje se ne poznaju te se ne nalaze u odnosu nadređenosti ili podređenosti, formalni se oblici uzimaju za znak pristojne distance, signal da se radi o javnoj, formalnoj i neosobnoj situaciji. Iz toga se rađaju neke dodatne konotacije, pa se tako formalni oblici strateški mogu koristiti za iskazivanje opreznosti i nepristranosti, kako bi naglasili hladan, emocionalno distanciran ton, ali u nekim situacijama i upravo suprotno, kako bi pozitivne osjećaje prikazali uzvišenima. S druge strane, ispuštanje formalnih oblika tumači se kao izraz prisnosti.¹⁹⁸

Što se tiče utjecaja društvenih čimbenika, vidljive su tendencije da formalne i hijerarhijski obilježene oblike češće koriste žene, visoko educirana populacija, starija populacija te stanovnici urbanih sredina.¹⁹⁹ Tendencija prema navedenim oblicima također je vidljiva u interakcijama u kojima pojedinac razgovara s osobom drugoga roda.²⁰⁰ Što se tiče učestalosti pomaka razine formalnosti tijekom komunikacije, iz istraživanja je uočeno da se pomaci s formalnog na neformalno i obrnuto javljaju u podjednakoj mjeri kada se radi o pojedincu nižeg hijerarhijskog stupnja, dok se u govoru pojedinaca višeg hijerarhijskog stupnja nešto češće javljaju pomaci na neformalne oblike.²⁰¹

5.2. Pozitivne strategije uljudnosti

Povrh oblika koji se javljaju u sklopu sustava *keigo*, koji predstavljaju gramatički oblik uljudnosti, mogu se izdvojiti i neke od češćih strategija uljudnoga ponašanja. Zanimljivo je kako neke od ovih strategija pokazuju već mala djeca, još i prije nego što

¹⁹⁷ Obana 2021, 132.

¹⁹⁸ Pizziconi, *Re-examining politeness* 32.

¹⁹⁹ Fukada i Asato 2004, 2000; Feng 2020, 16.

²⁰⁰ Feng 2020, 10.

²⁰¹ Feng 2020, 13-16.

nauče koristiti honorifičke izraze u sklopu obrazovnoga sustava, što ukazuje na to da se na intuitivnoj razini kategorički razlikuju.²⁰²

Što se tiče pozitivne uljudnosti, generalno se može reći da se u japanskoj kulturi izražava kroz naglašenu brižljivost i zahvalnost.²⁰³ Kao jedan od temelja svih interakcija u japanskoj kulturi i dobar primjer pozitivne strategije uljudnosti može se uzeti već spomenuta strategija aktivnoga slušanja, *sasshi*, prema kojoj govornik uvijek nastoji ugađati sugovornikovim potrebama. Kako je aktivno slušanje iznimno bitno, postoje i brojni načini da se ono iskaže. Jedan od njih pojava je koja se naziva *aizuchi* (jap. 相槌), a koja opisuje verbaliziranje malih povratnih reakcija usred razgovora koje pokazuju da sugovornik zaista pozorno sluša i sudjeluje u razgovoru. U zapadnoj se lingvistici ovu pojavu naziva *backchanneling* te svrstava u fatičku funkciju jezika, namijenjenu održavanju komunikacijskog kanala. *Aizuchi* uključuje potvrdne izraze poput *naruhodo* („shvaćam“), *sō desu ne* („tako je“), *hai* („da“), *un* („aha“), ali i neverbalne znakove kao što je kimanje glavom. U nedostatku istih, izgleda kao da sugovornik ne prati razgovor. Međutim, valja pripaziti pri tumačenju značenja ovih izraza, jer iako su na denotativnoj razini potvrdni, oni ne izražavaju slaganje s temom razgovora, već služe isključivo kao potvrda da sugovornik prati govornikov tok misli. Sugovornikova prosudba i mišljenje o izrečenom otkrivaju se tek kada na red dođe njegov odgovor.²⁰⁴ Još jedna strategija slične prirode koja se poput *aizuchi* ubacuje u razgovor jest ponavljanje dijelova govornikovih rečenica, kako bi se naglasila važnost određenih tema u razgovoru te izrazila pozornost, razumijevanje i slaganje, a takvim se rečenicama obično na kraju pridružuje i čestica *ne*, kako bi omekšala izraz i nadodala mu konotaciju upitne rečenice (poput „Zar ne?“).²⁰⁵

Nadalje, u japanskoj se kulturi u svrhu poticanja pozitivnih odnosa među članovima društva posebna važnost pridaje izrazima pozdrava (*aisatsu* 挨拶). Termin je to koji se još i prije uvođenja termina *keigo* koristio u brojnim savjetnicima za bonton, a velika mu je pažnja u takvoj literaturi posvećena i dan danas. Obuhvaća pravila korištenja za brojne uljudne izraze i ponašanja koja služe kako bi se započelo, nastavilo ili završilo

²⁰² Brown i Levinson 1987, 37.

²⁰³ Pizziconi, *Re-examining politeness* 2003, 41.

²⁰⁴ Yamada, Kelm i Victor 2017, 106-110; Yamaguchi 2007, 184.

²⁰⁵ Obana 2021, 152-153; Yamaguchi 2007, 192.

komunikaciju te pritom iskazalo osjećaj zahvalnosti, poštovanja, naklonosti i topline. Osim uobičajenih pozdrava i fraza poput *konnichiwa*, *yoroshiku onegai shimasu*, *itadakimasu* i tako dalje, sadrži izraze lica, govor tijela, geste poput naklona, kimanja glavom i slično.²⁰⁶ Još jedna vrsta pozdrava, *jikō no aisatsu* 時候の挨拶, javlja se u pismima, javnim govorima i izvješćima. Radi se o konvencionalnim rečenicama na početku i kraju teksta (odnosno govora), koji se u poetičnom tonu nakratko osvrću na ljepote prirode i godišnjih doba.²⁰⁷

Pozitivna uljudnost može se postići i posebnim odabirom vokabulara. Kako bi zvučali uglađeno i blagonaklono, neki će se govornici poslužiti oblicima za uljepšavanje (*bikago*).²⁰⁸ U svrhu postizanja uljudnosti također se mogu iskoristiti stilističke razlike između riječi japanskog podrijetla (*wago*) i riječi kineskog podrijetla (*kango*).²⁰⁹ *Kango* je iznimno zastupljen u administrativnim tekstovima, te stoga odiše službenim, pedantnim tonom, za razliku od osobnijeg osjećaja koji odaju riječi *wago*.²¹⁰

Uz pomoć pozitivnih strategija uljudnosti može se ublažiti i povreda obrazu koju predstavljaju naredbe. Kao strategija uključivanja sugovornika u aktivnosti kada naredbu zadaje govornik na višoj hijerarhijskog poziciji, često se koristiti voljni oblik glagola, *-mashō* (npr. *ikimashō* „idemo“), koji radnju ne predstavlja kao naredbu, već ju oblikuje kao poziv da se nešto zajednički učini, te je tako prikazuje kao poželjnu.²¹¹ Općenito, ponuda različitih opcija ili barem prividna sloboda odabira povećava pristojnost zahtjeva.²¹² Zanimljivo, kada prijedlog želi dati sudionik interakcije na nižoj hijerarhijskoj poziciji, smatra se uljudnim koristiti nešto nasrtljiviji oblik (npr. „Pomoći ću Vam!“ umjesto „Treba li Vam pomoć?“), kako se povlaštenu osobu ne bi stavilo u poziciju da mora izričito prihvaćati pomoć, jer se to smatra poniznim ponašanjem.²¹³

5.3. Negativne strategije uljudnosti

Prema Brown i Levinsonu, u japanskoj su kulturi negativne strategije uljudnosti zastupljenije on pozitivnih. Jedna među prvima koje će učenici japanskoga kao

²⁰⁶ Wetzel 2004, 90-95.

²⁰⁷ Wakabayashi 2021, 119.

²⁰⁸ Pizziconi, *Re-examining politeness* 2003, 14.

²⁰⁹ Pizziconi, *Japanese politeness* 2004, 275-276.

²¹⁰ Wakabayashi 2021, 113.

²¹¹ Endo Hudson, Matsumoto i Mori 2018, 137.

²¹² Takubo 1997, 45.

²¹³ Obana 2021, 12.

stranoga jezika naučiti jest neizravnost. Kao što je već objašnjeno, Japan karakterizira kontekstualno osjetljiva *sasshi* kultura, u kojoj se očekuje da sudionici društvenih interakcija stalno obraćaju pozornost na prešutne informacije te iskazuju uvažavanje i poštovanje prema tuđem mišljenju, pa je stoga neizravnost sasvim ukorijenjena u njihov stil komunikacije. U razgovoru se nerijetko javljaju nedovršene rečenice, ispuštanje subjekta ili objekata, dvostruke negacije, upitne konstrukcije, retorička pitanja i slično, ostavljajući sugovorniku da sam zaključi o čemu se radi u nastavku. Tome pogoduje i aglutinativna gramatička struktura japanskoga jezika, koja omogućava neometano brisanje dijelova rečenica. Nasuprot tome, izravno spominjanje određenih tema, postavljanje pitanja, izdavanje naredbi i tako dalje i govornika i sugovornika može staviti u neugodnu situaciju, te se doima oštro, nametljivo, čak optužujuće.²¹⁴ To je ujedno i objašnjenje za jednu kontroverznu osobinu Japanaca, to što naizgled nikako ne mogu reći *ne*. Umjesto toga, pronaći će bezbrojne zaobilazne načine da ne povrijede obraz sugovornika. Yamada, Kelm i Victor tako u svojoj knjizi predstavljaju deset načina kako izraziti neslaganje (odnosno odbijanje) u poslovnome kontekstu bez korištenja izravne negacije ili riječi *ii* 'ne', uključujući i neverbalne izraze:

Pr. 34. (*Sore wa*) *chotto (muzukashii) kamoshiremasen* – „(To) bi moglo biti malo (teško)“;

Pr. 35. *Nnn* – „Hmm“ (uz neverbalne signale, kimanje glavom);

Pr. 36. *Kentō sasete itadakimasu* – „Uzet ćemo (to) na razmatranje“;

Pr. 37. *Kangaete mimashō* – „Hajmo malo razmisliti o tome“;

Pr. 38. (*Zenshō*) *doryoku itashimasu* – „Dat ću sve od sebe“;

Pr. 39. (*Maemuki ni*) *kangae sasete itadakimasu* – „Pokušat ćemo razmisliti o tome pozitivno“;

Pr. 40. Tišina;

Pr. 41. Odugovlačenje i rastezanje govora;

Pr. 42. Uzdisaj;

²¹⁴ Yamada, Kelm i Victor 2017, 26-30; Wakabayashi 2021, 115-116.

Pr. 43. Spuštanje ili zatvaranje očiju.²¹⁵

Kao što je vidljivo, uljudnost se ovdje izražava zaobilaznim odgovorima te brojnim eufemizmima kako sugovornika ne bi doveli u neugodnu situaciju, a na njemu ostaje da ispravno interpretira znakove te prilagodi svoju reakciju.²¹⁶

Jedan način postizanja neizravnosti je korištenjem takozvanih ograda (engl. *hedge*). Slično kao i kod *aizuchi*, radi se o različitim kratkim izrazima koji se umeću u rečenicu, no u ovome slučaju služe da se uspori iskaz, odvrti pozornost od neželjenih tema, ublaži osjećaj autoritativnosti i nametljivosti, pokaže samosvijest oko kršenja društvenih pravila te izrazi zabrinutost za obraz sugovornika. U japanskom se jeziku prije i nakon ugrožavajućeg čina kao ograda obično koriste isprike poput *sumimasen ga* („oprostite, ali“), *shitsurei desu ga* („znam da je nepristojno, ali“), zatim opravdanja poput *kara desu, ndesu* („zbog toga“) te sveze čestica i ostale fraze, kao na primjer *ga* („ali“), *desu ne* („zar ne“), *ja nain desu ka* („nije li tako“), *keredomo* („ali opet“), *yahari* („zaista“), *toiuka* („zapravo“), *dōmo* („nekako“), *dōyara* („ovako ili onako“; „u svakom slučaju“), *kedo* („ali“), *mitaina* („poput“, „nešto takvo“), *to omowareru* („misli se“), *to kangaerareru* („smatra se“) i mnoge druge neizravne fraze. Za izražavanje oklijevanja i negodovanja u istu se svrhu također u pauze u govoru mogu umetnuti usklici poput *anō, ēto, mā* i tako dalje.²¹⁷ Oštre tvrdnje može se omekšati i izražavanjem afektirane nesigurnosti koristeći nastavke *to omoimasu* (hrv. „mislim“), *kamoshirenai* ili *kamoshiremasen* (hrv. „možda“) te *kana* ili *kashira* (hrv. „pitam se“).²¹⁸ Umjesto osobnih i pokaznih zamjenica *kare* 彼 („on“) i *kanojo* 彼女 („ona“), poželjnije je koristiti fraze poput *sono hito, ano hito* („ona osoba“) ili mjesne prijedloge, *sochira, achira* („onom stranom; u onom smjeru“).²¹⁹ Što se tiče vokabulara, kako bi se umanjile negativne konotacije nekih pojmova, umjesto izvornih će se japanskih riječi koristiti posuđenice, obično iz engleskoga jezika (npr. *rōn* ローソク prema engl. *loan* umjesto *shakkin* 借金 za hrv. „pozajmljivanje“).²²⁰ Kao primjer neizravnosti i ograda u obliku isprika, Liu i Allen navode situaciju gdje zaposlenica u muzeju mora upozoriti gosta na pravilo protiv

²¹⁵ Yamada, Kelm i Victor 2017, 115.

²¹⁶ Yamada, Kelm i Victor 2017, 114-117; Wakabayashi 2021, 111.

²¹⁷ Yamaguchi 2007, 189-191; Liu i Allen 2014, 659-661; Wakabayashi 2021, 120-132.

²¹⁸ Endo Hudson, Matsumoto i Mori 2018, 142.

²¹⁹ Passin 1966, 105.

²²⁰ Wakabayashi 2021, 111.

unošenja hrane. U ovome se slučaju zaposlenica gostu koji jede neće obratiti izravno ga zahtijevajući da prestane, već će ponavljati ispriku iznimno uljudna oblika, *mōshiwake gozaimasen* (hrv. „Veoma nam je žao...“), dok na gostu ostaje da protumači stvarno značenje rečenice („Veoma nam je žao, no unošenje hrane unutar muzeja je zabranjeno“). U okviru teorije uljudnosti, zaposlenica ovim putem izbjegava imenovanje neugodnosti za gosta i daje do znanja da mu se nevoljko suprotstavlja, te tako uspijeva sačuvati njegov negativni obraz.²²¹ Pri poklanjanju darova u formalnim situacijama, kao kombinacija negativnih i pozitivnih strategija uljudnosti, govorniku se preporučuje da izbjegava fraze koje njegov čin darovanja stavljaju u fokus (npr. „ovo ću Vam dati“), jer se doimaju kao da govornik sam sebe uzdiže te tjera sugovornika na prihvaćanje, kršeći njegovo pravo da samostalno donese odluku. Umjesto toga, koristit će se formulaične fraze koje izražavaju govornikovu zahvalnost za dosadašnju pomoć te tople želje za nastavkom prijateljstva.²²²

Pri zadavanju naredbe, u svrhu uljudnosti može doći do preoblike gdje se umjesto zabrane nepoželjnih ponašanja prijedlogom potiču poželjna, tako da se naglašava njihova važnost ili efikasnost. Budući da se željena radnja ovim putem predstavlja kao neosobno pravilo, ovo se može navesti i kao primjer strategije obezličjenja. Naredbu je također moguće prikriti koristeći gramatičku konstrukciju *hō ga ii* („bilo bi bolje da; trebalo bi“) te kondicionalne oblike (*-reba*, *-tara*, *to*, hrv. „ako; kako bi bilo da; ako biste“), što sugovorniku daje barem prividni dojam preporuke koju bi mogao odbiti.²²³

Neke se negativne strategije javljaju zbog specifične dinamike hijerarhijskih odnosa. Primjerice, općenito je uvriježeno da osobe nižega statusa trebaju izbjegavati davanje komplimenata ili vlastitoga mišljenja osobama višega statusa, pa tako japanski student nikada profesoru neće reći da je održao odlično predavanje. Razlog tome je što se to doživljava kao da osoba nižeg statusa zadire u teritorij osobe višeg statusa, kao da ju procjenjuje bez potrebnog legitimiteta, te se upliće u njihov posao, što potencijalno može biti duboko uvredljivo.²²⁴ Valja izbjegavati i ostale oblike komunikacije koji bi se mogli protumačiti kao naredbe nadređenima. Manabe izdvaja situaciju gdje strani zaposlenik bezuspješno pokušava odbiti naredbu nadređenog da odradi

²²¹ Liu i Allen 2014, 661.

²²² Takubo 1997, 50-54.

²²³ Endo Hudson, Matsumoto i Mori 2018, 137-141.

²²⁴ Manabe 2013, 94; Obana 2021, 12.

prekovremene sate kako bi isti dan dovršio izvještaj koji mu je zadan. Zaposlenik u pokušaju pregovaranja predlaže alternativni termin do kada bi mogao napisati izvještaj, no time postiže samo povredu obraza nadređenoga.²²⁵ Nasuprot tome, kao i u slučaju formalnih i hijerarhijski obilježenih oblika, osobe viših društvenih pozicija mogu se koristiti izravnijim oblicima komunikacije, potpuno ispustivši *aizuchi*, ograde i tako dalje. Štoviše, korištenje tih strategija moglo bi se negativno protumačiti kao nesigurnost ili neodlučnost.²²⁶ Zanimljiva je i za japansku kulturu jedinstvena još jedna pojava po pitanju negativnoga obraza, a to je da u nekim situacijama japanski govornici više društvene pozicije u komunikaciji sa sugovornikom na nižoj poziciji postaju još pažljiviji prema njegovim potrebama, istovremeno se trudeći da previše ne ističu vlastiti negativni obraz. Time akomodiraju niže pozicioniranog sugovornika i tako održavaju društveni sklad.²²⁷ Govornik također ima prostora ispustiti neke strategije uljudnosti ako njegove radnje spadaju pod dužnosti uloge koja mu je dodijeljena, te se zahvaljujući tome smatraju opravdanima.²²⁸ U konačnici, stupanj neizravnosti ovisit će o međusobnoj bliskosti sudionika interakcije: neizravnost će se češće koristiti s osobama koje govornik dobro ne poznaje, a rjeđe s bliskim sugovornicima i pripadnicima skupine *uchi*.²²⁹

Što se tiče izravnijih oblika negativne uljudnosti, obično se radi o strategijama priznavanju tuđeg negativnog obraza kroz određene oblike zahvala, isprika ili opravdanja. U nekim je ustaljenim frazama vidljiv ovaj aspekt, primjerice u izrazu *gokurō-sama* ご苦労さま, koji koriste isključivo osobe na višoj poziciji kada se podređenim osobama zahvaljuju za obavljeni posao, međutim, doslovno se može prevesti kao „muka; teškoća; nedaća“ odnosno „izgledate baš izmučeno“ (od posla ili napora) te tako priznaje njihovu potrebu za odmorom.²³⁰ Na sličan se način za izražavanje zahvale nekada koristi izraz *sumimasen*,²³¹ te se tako i prevodi. Oblici *nda/desu*, *no da/desu*, *wake da/desu*, *mon da/desu*, *mono da/desu*, *koto da/desu* na kraju rečenice koriste se kada govornik želi naglasiti da se radi o obrazloženju za svoje postupke, na primjer kad se opravdava zato što negdje kasni, a potom i kao retoričko

²²⁵ Manabe 2013, 91.

²²⁶ Obana 2021, 11-12.

²²⁷ Liu i Allen 2014, 652-656.

²²⁸ Obana 2021, 150; Tadenuma i Mitamura 2023, 37.

²²⁹ Tadenuma i Mitamura 2023, 40.

²³⁰ Brown i Levinson 1987, 190; The Japan Foundation 2004, 293.

²³¹ Obana 2021, 20-21.

sredstvo za uvjerljivije naglašavanje svog stajališta.²³² Žaljenje zbog učinjenih radnji izražava se glagolskom konstrukcijom *-te shimau*, na primjer *Itte shimatta* „Nažalost, otišao je.“²³³ Poznati stereotip glasi da se Japanci često ispričavaju, a statistički se čini da je to i istina, ne samo za situacije u kojima je zaista počinjen prijestup, već i kako bi se izrazila skromnost, zahvalnost te briga za ostale. Zanimljivo je i da je potpuno uvriježeno da se osoba ispričava u ime drugih, posebno ako su dio iste grupacije poput obitelji ili tvrtke, dok bi se isto ponašanje na zapadu moglo protumačiti kao neuljudno.²³⁴

6. ANALIZA STRATEGIJA ULJUDNOSTI U JAPANSKOM I HRVATSKOM JEZIKU

Kao što se može vidjeti, uljudnost u japanskome jeziku uvelike se oslanja na implicitne kulturne norme te ovisi o mnoštvu izvanjezičnih faktora. Iz toga razloga mnogim osobama koje japanski uče kao strani jezik predstavlja jedan od najvećih izazova u tečnome savladavanju jezika, te bi stoga moglo biti korisno pomnije ju analizirati i usporediti s prijevodom na hrvatski jezik temeljeći se na primjerima iz teksta, u svrhu kvalitetnijeg razumijevanja, produciranja i prevođenja jezika.

6.1. Postupak i metodologija

U ovom ću se istraživanju poslužiti analizom strategija uljudnosti u dijalogu romana na japanskom jeziku i njegova prijevoda na hrvatski. Naime, jezične je strukture stranog jezika možda najlakše intuitivno objasniti uz pomoć prijevoda na materinji jezik. Isto vrijedi i za kulturne norme; usporedbom s drugim kulturama, ističu se ponašanja i običaji koje pripadnici kulture uzimaju zdravo za gotovo, čijih neobičnosti uopće nisu svjesni, te postaju jasniji razlozi njihova postojanja. Zaključno, teorija uljudnosti Brown i Levinsona, čak i uz neke od nedoumica koje su predstavili njezini kritičari, u svrhu analize može poslužiti kao prikladan okvir za sagledanje, podjelu i usporedbu strategija uljudnosti, kako bi se najzad došlo do prikladnog prevodilačkog rješenja, pa će se analiza voditi uzimajući u obzir njihove pretpostavke.

Što se tiče postupka prevođenja uljudnosti, javlja se nekoliko izazova. Prvi i najizraženiji predstavljaju gramatičke kategorije formalnosti i hijerarhijskog pozicioniranja, koje u hrvatskome jeziku ne postoje, pa će se tako u doslovnome

²³² Yamaguchi 2007, 2-3.

²³³ Yamaguchi 2007, 17.

²³⁴ Tan 2019, 81; Tadenuma i Mitamura 2023, 36.

prijevodu izgubiti značenjske nijanse koje sadržavaju.²³⁵ Ovi su oblici u dijalogu književnih djela posebno su značajni za psihološku i sociološku karakterizaciju likova, pa se njihovim ignoriranjem zaista puno gubi.²³⁶ Do problema dolazi i u slučaju formulaičnih fraza i sličnih ustaljenih izraza uljudnosti koji su kulturno specifični te ih čitatelji koji nisu duboko upućeni u japansku kulturu neće znati izravno protumačiti. Povrh toga, novi govornici u prevođenju se oslanjaju na poznate obrasce, pa se tako događa da u stranome jeziku koriste „logiku“ materinjeg jezika, što može proizvesti komične rezultate, no također dovodi do brojnih nesporazuma.²³⁷

Problemi koji se javljaju nisu samo gramatičke prirode, već se dotiču i šire kulturne stvarnosti. Čitateljima koji nisu upoznati sa svim pojedinostima japanske kulture i društvenih normi neka će se ponašanja i motivacija likova činiti nejasnima, pa će ih možda u tekstu trebati pomnije objasniti. Jedan od problema predstavlja i visokokontekstualna japanska kultura, koja prednost daje neizravnom načinu komunikacije, te će im tako možda promaknuti izrazi dvosmislenoga značenja i različite negativne strategije uljudnosti, što također iziskuje posebne načine prevođenja. Stoga pri prevođenju valja veću pozornost obratiti ne samo na čisti sadržaj dijaloga, već i na pozadinske ciljeve koje se želi postići govornim činom.²³⁸ Što se tiče međuljudskih interakcija, koje valja tečno razumjeti kako bi ih se prikazalo čim vjerodostojnije, govornicima će bez iskustva biti otežano procijeniti nevidljive granice *uchi* i *soto*, a ne pomaže ni to što, kao stranci, u društvenim interakcijama uglavnom vide samo *tatema*e, vanjsko lice Japanaca.²³⁹

Prevoditelji koji su osvijestili navedene probleme, mogu ih riješiti na nekoliko načina. Jedan od njih je metodom kompenzacije, što znači da se umjesto konkretne riječi u kojoj se javlja sporni gramatički oblik, u prijevodu mijenja neki drugi dio sintakse kako bi cjelina poprimila približno značenje. Kompenzirati se može izravno unutar dijaloga ili u naraciji, tako da se izričito opiše ton izgovorene rečenice (npr. „Rekla je to na uljudan, suviše hladan način“) ili pojasni neki kulturni detalj koji je sadržan u jezičnim oblicima kojima se likovi koriste. Na temu upravnoga govora, valja posebno naglasiti i

²³⁵ Ide, *Roots of the wakimae aspect* 2012, 122.

²³⁶ Wakabayashi 2021, 154.

²³⁷ Yamada, Kelm i Victor 2017, 18.

²³⁸ Yamada, Kelm i Victor 2017, 18.

²³⁹ Yamada, Kelm i Victor 2017, 68.

kada se dogodi pomak između formalnog i neformalnog oblika jezika.²⁴⁰ Osim toga, dojam uljudnosti može se postići prilagođavanjem redoslijeda riječi (npr. inverzije će često zvučati poetično i uzvišeno).²⁴¹ Kod duljih ustaljenih fraza postoji opasnost da će doslovni prijevod zvučati ukočeno ili besmisleno, pa je u tom slučaju dobra je strategija prevesti ih formulaičnim izrazima koji vrše sličnu funkciju u komunikacijskoj situaciji u hrvatskome jeziku. Ako je nemoguće prevesti neki oblik bez da se izgubi nešto od značenja, posebno ako se radi o kulturnim specifičnostima nepoznatim čitatelju, u krajnjem se slučaju može dodati objašnjenje u fusnotama.²⁴²

6.2. Cilj i zadatci

Pri prevođenju uljudnosti s japanskoga jezika na hrvatski, s jedne se strane javlja problem što su u hrvatskome jeziku gramatičke kategorije formalnosti i hijerarhijskog pozicioniranja nepostojeće, a s druge strane što bi se ponašanja koja se primjenjuju kao uobičajene strategije uljudnosti u japanskoj kulturi, u hrvatskoj kulturi mogla doživjeti kao čudna, prenaglašena ili čak neuljudna. Stoga je cilj ovoga istraživanja usporediti i analizirati prijevod formalnih i hijerarhijski obilježenih oblika i ostalih strategija uljudnosti s japanskoga jezika na hrvatski, potkrijepiti pojavljivanje strategija uljudnosti, te uočiti koja su rješenja za problem ponuđena, odnosno kakvim se jezičnim sredstvima prevoditeljica koristi te na koji način reinterpreтира različite aspekte japanske uljudnosti za hrvatsku publiku.

Stoga su zadatci ove analize:

1. Potkrijepiti i utvrditi na koji su način prikazane strategije uljudnosti tipične za japansku kulturu;
2. Utvrditi kako se prevode formalni, uzvisujući i ponizni oblici s japanskog na hrvatski jezik;
3. Utvrditi na koji način se prevode ostali uljudni izrazi koji nemaju direktan prijevod na hrvatski jezik;
4. Utvrditi je li prevođenje oblika ujednačeno u sklopu čitavog teksta.

²⁴⁰ Wakabayashi 2021, 154-156.

²⁴¹ Yamada, Kelm i Victor 2017, 18.

²⁴² Wakabayashi 2021, 156-157.

6.3. Uzorak

Za uzorak istraživanja uzet je roman japanske autorice Yōko Ogawa (小川洋子) 博士の愛した数式 (*Hakase no ai shita sūshiki*) objavljen 2003. godine (roman je osvojio nagradu *Hon'ya Taisho*, a 2006. je prema njemu još snimljen i film²⁴³), te prijevod na hrvatski jezik Mirne Potkovic-Endrighetti, koja je 2022. godine od japanskog Ministarstva vanjskih poslova osvojila priznanje za doprinos promicanju japanske kulture,²⁴⁴ pod naslovom „Profesorova omiljena jednadžba“ iz 2020. godine. Djelo je birano na temelju nekoliko faktora: za početak, radi se o izravnome prijevodu s japanskoga jezika na hrvatski, bez posredničkih tekstova koji bi mogli dovesti do gubitka značenja. Zatim, opredijelila sam se za djelo u prozi koje sadržava veće količine dijaloga za analizu. U romanu „Profesorova omiljene jednadžbe“ ne samo da je dijalog u izobilju, već su tijekom priče u stalnoj interakciji likovi različitih društvenih stajališta – s jedne strane imamo Profesora, s druge strane njegovu domaćicu. Zahvaljujući tome, dijalog obiluje različitim strategijama korištenja formalnih i hijerarhijski obilježenih oblika, uključujući pomake u razini formalnosti govora. Još jedan faktor pri biranju djela bio je da je ono napisano nakon 1952. godine, kada je na snagu stupila posljednja velika standardizacija japanskoga sustava honorifika, kako bi jezik čim bliže odražavao uporabu u stvarnosti.

6.4. Analiza

Za početak, što se tiče konteksta priče, roman prati život mlade domaćice kojoj je na čuvanje dodijeljen stariji Profesor matematike koji je u nesreći zadobio oštećenje mozga zbog koga za sve događaje nakon dana nesreće u danom trenutku ima samo osamdeset minuta kratkoročnog sjećanja. Svakoga ju jutro dočekuje ponovno tražeći njezin datum rođenja i broj telefona, a ona i njezin sin Korjenko postaju fascinirani ljepotom i poezijom brojeva koje Profesor uočava u svemu. Domaćica uskoro pronalazi nove kreativne načine kako se nositi s njegovim problemima s pamćenjem, dok Profesor koristi papiriće s natpisima kako bi se sjetio važnih stvari, te se tako dvije obitelji malo pomalo zbližavaju.

Iz lingvističke perspektive, roman je zanimljiv jer su kroz priču u stalnoj interakciji likovi koji dijele službeni, poslovni odnos, likovi različitih hijerarhijskih razina te likovi koji su

²⁴³ Japanese Cinema Database, *Hakase no ai shita sūshiki* 2022.

²⁴⁴ Cuculić 2022.

u različitim *uchi* i *soto* krugovima, pa tako obiluje dijalogom u kome prevladavaju formalni i hijerarhijski obilježeni oblici te strategije uljudnosti. U odnosu Profesora i domaćice vidljiv je standardan odnos *meshita* i *meue*, gdje domaćica kroz čitavu priču u razgovoru s Profesorom uvijek koristi formalne oblike (*desu/masu*), dok se Profesor, na temelju svog društvenog statusa, ne ustručava koristiti neformalne oblike. Domaćicu izravno oslovljava zamjenicom *kimi* 君 koja se koristi za bliske ljude ili ljude jednakog društvenog statusa²⁴⁵ te za naglasak uvjerljivosti svoga gledišta kroz dijalog često koristi čestice *yo* i *da zo* na kraju rečenice. Domaćica formalne oblike koristi kroz čitavu priču, u interakcijama s brojnim likovima, izražavajući poslovnu distancu od svojih klijenata, a kada sugovorniku predstavlja zahtjev, pitanje ili slični potencijalno ugrožavajući čin, prebacuje se na uzvisujuće i ponizne oblike, primjerice u sljedećoj interakciji s Profesorom:

「とても気持ちのいいお天気ですよ」

それは嘘ではなかった。

「お日さまに向かって、思わず深呼吸したくなるようなお天気です」

しかし安楽椅子で本を読んでいる博士は、生返事をするだけだった。

「公園をぶらぶらして、そのあと散髪屋さんにでも寄っていらしたらいかがですか」

「そんなことをして何になる？」

老眼鏡をずらし、上目遣いで面倒そうにこちらを見やりながら博士は言った。

「別に目的がなくてもいいじゃありませんか。公園の桜はまだ散っていませんし、そろそろ花水木もほころんでいますよ。それに散髪すれば、気分がさっぱりします」

「気分なら、今でもさっぱりしている」

²⁴⁵ Wetzel 2004, 54.

「足を動かして血の巡りがよくなれば、いい数学のアイデアが浮かぶか
もしれません」

「足の血流と頭の血流は別ルートだ」

「髪を手入れなさったら、もっと男前になられるでしょうに」

(...)

「君も一緒についてきてくれるんだろうね」²⁴⁶

“Totemo kimochi no ii otenki desu yo.“

Sore wa uso de wa nakatta.

„Omesama ni mukatte, omowazu shinkokyū shitaku naru yōna otenki
desu.“

Shikashi anraku isu de hon wo yondeiru hakase wa, namahenji o suru
dakedatta.

„Kōen wo burabura shite, sono ato sanpatsuya-san ni demo yotte-
irashitara ikaqa desu ka“

„Sonna koto wo shite nani ni naru?“

Rōgankyō wo zurashi, uwamedzukaide mendō-sō ni kochira wo
miyarinagara hakase wa itta.

„Betsu ni mokuteki ga nakute mo ii ja arimasen ka. Kōen no sakura wa
mada chitteimasen shi, sorosoro hanamizuki mo hokorondeimasu yo.
Sore ni sanpatsu sureba, kibun ga sappari shimasu“

„Kibun nara, ima demo sappari shiteiru“

„Ashi wo ugokashite chinomeguri ga yoku nareba, ii sūgaku no aidea ga
ukabu kamoshiremasen“

„Ashi no ketsuryū to atama no ketsuryū wa betsu rūtoda

„Kami o teirenasattara, motto otokomae ni narareru deshō ni“

²⁴⁶ Ogawa, *Hakase no ai shita sūshiki* 2006.

(...)

„*Kimi mo issho ni tsuite kite kurerundarou ne*“

Na hrvatskome prijevodu interakcija se odvija na sljedeći način:

– Danas je krasno vrijeme.

To nije bila laž.

– Sunce te samo vuče, i počneš disati punim plućima.

Ali Profesor, koji je u svom naslonjaču čitao neku knjigu, samo je nešto neodređeno rekao.

– Što kažete na laganu šetnju parkom? Nakon toga možemo svratiti i do brijača.

– A zašto bismo to učinili?

Pomaknuo je naočale i pogledao me preko njih. Osjećalo se da to smatra gnjavažom.

– Zar se ne može ići i bez posebnog razloga? Trešnje u parku još su u cvatu a uskoro će nestati i cvjetni drijen. K tomu, i posjet brijaču će vas osvježiti.

– Što se toga tiče, ja se i sada osjećam čilo i svjež.

– Nakon dobre šetnje poboljšat će vam se cirkulacija u nogama, a to će možda doprinijeti i kvalitetnijem matematičkom razmišljanju.

– Putovi cirkulacije u nogama drugačiji su od onih u glavi.

– A bit ćete i zgodniji kad se ošišate.

(...)

– I vi ćete sa mnom ići, zar ne?²⁴⁷

Vidljiv je kontrast između govora domaćice, koja cijelo vrijeme koristi formalne oblike, te govora Profesora, koji koristi isključivo neformalne oblike. Opisivanje lijepoga vremena kako bi se sugeriralo na šetnju može se navesti kao primjer pozitivne

²⁴⁷ Ogawa, *Profesorova omiljena jednadžba* 2020, 50-51.

strategije uljudnosti, nakon čega se prijedlog ponavlja još intenzivnije, hijerarhijski uzvisujućim oblicima kojima se omekšava izraz, primjerice uzvisujućim oblicima *yotte-irashitara ikaga desu ka* (hrv. „kako bi bilo da svratimo“, skraćeni oblik uzvisujućeg oblika *yotte-irasshatara* na temelju neprošlog nesvršenog oblika *yotteiru* od glagola *yoru* 'svratiti' u kondicionalu '*yotteitara*', uz uljudni oblik priloga *ikaga* 'kako') kada ga izravno zove u šetnju ili *narareru deshō* (uzvisujući oblik glagola *naru* 'postati' uz dodatak pristojnog *deshō* koji izražava pretpostavku za budućnost) kada na humorističan način priča o njegovoj kosi. Domaćica se također drži pravila neizravnosti (*hanashite i kikite no ryōiki*) te ni jednom u razgovoru ne imenuje Profesorove moguće misli ili želje. Među ostalim uljudnim oblicima, vidljivo je također korištenje kondicionala (spomenuti *yotte-irashitara*), pitanja u negaciji (*betsu ni mokuteki ga nakutemo ii ja arimasen ka*; doslovno “zar nije lijepo čak i bez nekog cilja”), davanja dojma slobodnoga izbora (*ni demo*) te izražavanje nesigurnosti (*kamoshiremasen* ‘možda’). Zanimljivo je još i što se vidi razvoj njihova zajedničkoga odnosa, pa tako domaćica prema Profesoru poprima gotovo majčinski ton, te povrh uzvisujućih oblika, svoju volju izražava česticom *yo* (*ii otenki desu yo*; hrv. “Vrijeme je lijepo, znate”) ili korištenjem glagola *kudasai* s Profesorom u jednoj drugoj situaciji. U prijevodu je redosljed riječi malo izmijenjen kako bi rečenica zvučala prirodnije te se koristi zamjenica *Vi*, premda dijalogom i dalje prevladava blagi, šaljivi ton. S druge strane, svi su Profesorovi odgovori izrečeni neformalnim oblikom govora. Zanimljivo, Profesor također, u pokušaju da ipak pozove domaćicu da mu se pridruži, ublažava svoj zahtjev modalnim nastavcima i česticama, pa tako nastaje složena konstrukcija koja kombinira više verbalnih strategija, *tsuite-kite-kureru-n darō ne* (hrv. „I vi ćete sa mnom ići, zar ne?“).

Slične tendencije pomicanja s hijerarhijski neutralnih oblika prema uzvisujućim i poniznim vidljive su i u interakciji domaćice s likom Profesorove šogorice:

「弟さんに、お目にかかれますか?」 (...)

「と、おっしゃいますと.....」²⁴⁸

„*Otōto-san ni, omenikakaremasu ka?* (...)

„*To, osshaimasu to...*“

²⁴⁸ Ogawa, *Hakase no ai shita sūshiki* 2006.

– Mogu li vidjeti vašeg šogora? (...)

– Što time mislite...²⁴⁹

Domaćica se u komunikaciji također pridržava pravila neizravnosti. Tijekom prvoga upoznavanja s Profesorom, domaćica opisuje neobičnu situaciju u kojoj ju Profesor upita koji je njezin broj cipela. Umjesto da izrazi čuđenje i uzvрати sa „Zašto pitate?“ kao što bi se moglo očekivati, domaćica izravno odgovara:

Poštujući pravilo Akebona koje kaže da se poslodavcu, ni pod koju cijenu, na pitanje ne smije odgovoriti pitanjem, odgovorila sam mu:

– Broj 24.²⁵⁰

Korištenje formalnih i hijerarhijski obilježenih oblika također pomaže opisati osobnost likova. Profesorova šogorica, zvana još Udovica, od početka je romana opisana kao uglađena i oprezna žena. U njezinu je ponašanju i govoru učestalo korištenje hijerarhijski obilježenih oblika i oblika za uljepšavanje (*bikago*), što joj daje određeni dojam staromodnosti. Kao što je spomenuto ranije u radu, među društvenim skupinama kod kojih je korištenje hijerarhijski obilježenih oblika zastupljenije izdvaja se upravo starija populacija. U prvom razgovoru koji vodi s kućanicom, kada se prvi puta upoznaju, Udovica koristi spoj formalnih, uzvisujućih i poniznih oblika:

「世話をしてほしいのは、ギテイです」

(...)

「どなたも長続きしなくて、私もギテイも大変困っております。新しい方が来られるたび、またすべて一からやり直して、手間ばかり掛かります」²⁵¹

„*Sewa wo shite hoshii no wa, gitei desu*“

(...)

„*Donata mo nagatsudzuki shinakute, watashi mo gitei mo taihen komatteorimasu. Atarashii kata ga korareru tabi, mata subete ichi kara yarinaoshi de, tema bakari kakarimasu*“

²⁴⁹ Ogawa, *Profesorova omiljena jednadžba* 2020, 8-9.

²⁵⁰ Ogawa, *Profesorova omiljena jednadžba* 2020, 11.

²⁵¹ Ogawa, *Hakase no ai shita sūshiki* 2006.

– Trebam kućnu ispomoć, domaćicu – rekla je.

(...)

– Dosad nijedna domaćica nije dugo izdržala, to brine i šogora i mene. Svakoj novoj ženi moram sve nanovo objašnjavati, sve ispočetka. To me iscrpljuje.²⁵²

Kada temu razgovora privodi kraju, završava s formulaičnim uljudnim izrazima te opet se prebacuje s hijerarhijski neutralnih oblika govora na ponizne oblike (vidljivo u obliku *mamotte-itadakimasu*; hrv. „tražim da ih se pridržavate“):

「離れと母屋を行き来はしないで下さい。あなたのお仕事場は、あくまで義弟宅です。北側の道路に面した、離れ専用の玄関がありますから、そちらを使って出入りしていただければ結構かと思えます。義弟が起こしたトラブルは離れの中で解決して下さい。よろしいですね。それだけは守っていただきます」²⁵³

„Hanare to omoya wo yukiki wa shinaide **kudasai**. Anata no **oshigotoba** wa, akumade gitei-taku **desu**. Kitagawa no dōro ni menshita, hanare sen'yō no genkan ga **arimasu kara**, **sochira** wo tsukatte deiri shite-**itadakereba** kekkō ka to **omoimasu**. Gitei ga okoshita toraburu wa hanare no naka de kaiketsu shite **kudasai**. **Yoroshii desu ne**. Sore dake wa **mamotte-itadakimasu**“

– Nemojte dolaziti ovamo u moju kuću, nema potrebe da nas dvije komuniciramo. Vaš je posao vezan isključivo uz vrtnu kućicu. Sjeverna, ulična strana ima zaseban ulaz, bilo bi dobro da koristite taj ulaz. Probleme koji vam mogu iskrnuti s mojim šogorom rješavajte tamo s njim. To su eto uvjeti i tražim da ih se pridržavate.²⁵⁴

Usprkos korištenju formalnih i hijerarhijski obilježenih oblika, vidljivo je da se Udovica ne ustručava kod zadavanja direktiva niti ih pokušava omekšati strategijama uljudnosti, odajući autoritativni ton. Budući da je Udovica klijent, a domaćica zaposlenica, takvo je ponašanje prihvatljivo, te se nastavlja kroz priču. U prijevodu se po tom pitanju ne prave veći odmaci od izvornog teksta. Korištenje poniznih oblika za sebe te uzvisujućih

²⁵² Ogawa, *Profesorova omiljena jednadžba* 2020, 8.

²⁵³ Ogawa, *Hakase no ai shita sūshiki* 2006.

²⁵⁴ Ogawa, *Profesorova omiljena jednadžba* 2020, 9.

oblika za obraćanje domaćici također akcentuira granicu između krugova *uchi* i *soto*, prema kojoj se domaćica još uvijek nalazi u krugu izvana.

U potpunoj suprotnosti Udovici po ovome pitanju stoji lik Profesora. Istina je da mu je kao osobi starijoj od domaćice te činjenici da zauzima poziciju višeg statusa prema društvenim normama dopušteno obraćati se bez korištenja formalnih oblika, međutim uobičajeno je da čak i osobe više pozicije u interakciji izmjenjuju neformalne i formalne oblike ovisno o promjenjivim situacijama u njihovoj okolini. To doprinosi njegovoj karakterizaciji kao ekscentričnom starcu, neopterećenim vanjskim svijetom, katkad čak djetinjastim. Već spomenuto prvo upoznavanje domaćice i Profesora i neobično pitanje koje Profesor postavlja također odražava njegov karakter s obzirom na uljudnost: „To je bilo prvo što me Profesor upitao kao svoju novu domaćicu; ne ime, nego broj cipela. Bez pozdrava, bez naklona.“²⁵⁵ Dakle, bez uobičajenih strategija uljudnosti. Međutim, u jednom trenutku domaćica komentira kako, usprkos njegovoj neobičnoj osobnosti, iz njegovih riječi isijava toplina i iskrenost, što može značiti da se jasno vidi Profesorov *honne*, njegovo pravo lice. Na taj je način *honne* stilistički stavljen u izravnu vezu s neformalnim jezičnim oblicima.

Desetogodišnji sin domaćice, Korjenko, koga Profesor počinje podučavati u matematici, u razgovoru s njim također ne koristi formalne oblike, što nije baš uobičajeno, no što se može protumačiti kao izraz djetinjeg nehaja. Na djecu se ne primjenjuju očekivanja odrasloga svijeta, te je dječak slobodan izražavati svoja iskrena mišljenja i osobnost. Njegova neformalnost u govoru s Profesorom također se može interpretirati kao bliskost, gdje Korjenko Profesora već od samoga početka smatra članom svog bliskog, *uchi* kruga, a uskoro čak i obitelji.

Iako domaćica u govoru koristi formalne i hijerarhijski obilježene oblike, naracija, koja se vodi u prvome licu iz njezine perspektive, u cijelosti se vodi na neformalnim glagolskim oblicima. Njezine su unutarne misli i vanjska prezentacija sebe tako jasno stilski odvojene. U tekstu na hrvatskome takva je distinkcija nažalost nemoguća, no pomaže što pripovjedačica i u izvorniku često izričito navodi dodatne opise svojih osjećaja i namjera, pa se na toj razini uspijevaju prenijeti čak i kroz prijevod. Na taj se način jasnije mogu prenijeti i detalji o ostalim likovima, primjerice u sljedećem opisu:

²⁵⁵ Ogawa, *Profesorova omiljena jednadžba* 2020, 11.

「どうぞ、ご遠慮なさらずに、お座りになって。あなた、お客さまにお茶を」 (...) どんなに言葉遣いが丁寧でも、落ち着きなく唇をなめ、爪でテーブルを引っかく仕草から、未亡人の動揺が読み取れた。²⁵⁶

„Dōzo, goenryo nasarazu ni, o-suwari ni natte. Anata, okyaku-sama ni ocha wo“ (...) Donnani kotobadzukai ga teinei demo, ochitsukinaku kuchibiru wo name, tsume de tēburu o hikkaku shigusa kara, mibōjin no dōyō ga yomitoreta.

– Sjednite, molim vas. A vi, donesite čaj za našu gošču. (...) Koliko god je Udovičin govor bio uglađen, neke su je geste odavale; po lizanju usana ili grebanju noktima po stolu vidjelo se da je uznemirena.²⁵⁷

U napetom trenutku radnje, Udovica poziva domaćicu na sastanak gdje ju misli okriviti za iskorištavanje Profesora. Njezin dijalog vrvi usiljenom pristojnošću, što se na hrvatski jezik međutim prenosi samo zamjenicom *vi* te osornim tonom rečenice, no naracija koja slijedi pomaže ju naglasiti.

Što se tiče konkretnih izraza uljudnosti u ovome primjeru, pojavljuje se prilog *dōzo* 'izvolite' koji naredbu pretvara u dopuštenje, zatim uzvisujući oblik glagola *enryo suru* 'ustručavati se', s još pristojnijim glagolom u uzvisujućem obliku, *nasaru* umjesto *suru* 'činiti', povrh toga u knjiškom obliku negacije *nasarazu ni*, zatim još glagolom *suwaru* 'sjesti' u uzvisujućem obliku, te u konačnici, kada sporednoj domaćici zadaje da za domaćicu spremi čaj, glagol „donesite“ je u potpunosti ispušten. Ostatak interakcije teče u istome tonu, a Udovica još koristi uljudne izraze poput *anata-gata* 'Vi', *deshō* (izraz koji naglašava pretpostavku za budućnost), *sasete kudasai* 'molim Vas pustite me da' te izostavljanja određenih riječi iz rečenice, što se također prevodi koristeći pristojnu zamjenicu *vi*. Strategije se uljudnosti ovdje koriste na subverzivan način – povišenom razinom uljudnosti, lik Udovice naglašava ozbiljnost situacije, svoju emocionalnu distanciranost od domaćice (ili barem pokušaj da se tako prikaže), svoj položaj kao glava kućanstva, te svoje pravo da stoga neokaljana obraza dobije odgovor na poprilično neugodno pitanje o novčanom iskorištavanju, kakvo krši sva pravila pristojne neizravnosti. Ovakvo se ponašanje stoga može protumačiti kao negativna strategija uljudnosti. U ovoj se sceni također iz perspektive domaćice vidi

²⁵⁶ Ogawa, *Hakase no ai shita sūshiki* 2006.

²⁵⁷ Ogawa, *Profesorova omiljena jednadžba* 2020, 138.

trenutak kada je naglašena granica između krugova *uchi* i *soto*, te njezino kršenje: „U prostor na kojemu smo, prema meni, trebali biti samo Profesor, ja i Korjenko, sada je upala nepoznata osoba. U zraku se osjećala neopisiva napetost.“²⁵⁸

U dva se slučaja uljudne fraze nisu mogle prevesti, te je umjesto toga objašnjenje ubačeno unutar bilješki na dnu stranice. Radi se o frazi *itadakimasu*²⁵⁹ prije početka jela te običaju da se navodi prvo prezime, a potom ime osobe²⁶⁰, što je u kontekstu priče bitno jer se radi o igri riječi gdje je bitan redoslijed.

6.5. Rezultati

Iz analize je vidljivo da dijalog u djelu sadrži brojne primjere strategija uljudnosti. Od pozitivnih strategija uljudnosti, nalaze se primjeri izražavanja zahvalnosti, uljudnoga postavljanja zahtjeva, ublažavanja zahtjeva tako da se predstavlja kao slobodni odabir sugovornika, ublažavanja izraza česticama i biranim frazama, naglašavanja zajedništva i bliskosti, naglašavanja pozitivnih kvaliteta sudionika interakcije ili radnji na koje ih se želi navesti te korištenje oblika za uljepšavanje. Od negativnih strategija uljudnosti, pronađeni su primjeri neizravnosti, korištenja aluzija za postizanje željenih radnji, korištenje kondicionala, pitanja u negaciji, održavanja distance među sudionicima radnje te afektiranje nesigurnosti.

Također je vidljivo da likovi u dijalogu prate pravila sustava *keigo* i relevantnih gramatičkih kategorija, ostvaruju pomake u razini formalnosti u određenim situacijama te koriste brojne formulaične izraze uljudnosti prigodne za situacije u kojima se nalaze, što održava ulogu koncepta *wakimae* u uljudnosti u japanskoj kulturi. Uglavnom prevladavaju formalni oblici, a hijerarhijski obilježeni oblici pojavljuju se samo povremeno, obično na početku i kraju interakcija te u obliku formulaičnih fraza, dok se usred razgovora rjeđe javljaju. Osim *wakimae*, iz citiranih je interakcija moguće uočiti dinamike hijerarhijskih odnosa specifičnih za Japan i dinamike odnosa između društvenih krugova *uchi* i *soto* te njihov utjecaj na uljudnost u jeziku.

Uljudnost se također koristi u svrhu karakterizacije likova: ekscentrični i pomalo djetinji Profesor ne koristi formalne, već samo neformalne oblike; kućanica svojim pravilnim i konzistentnim korištenjem formalnih oblika neprekinuto drži profesionalnu distancu;

²⁵⁸ Ogawa, *Profesorova omiljena jednadžba* 2020, 138

²⁵⁹ Ogawa, *Profesorova omiljena jednadžba* 2020, 18

²⁶⁰ Ogawa, *Profesorova omiljena jednadžba* 2020, 92

Udovica se predstavlja kao uzvišena i uglađena, ali istovremeno i iznimno autoritativna osoba, Korjenko na svijet gleda bezazlenim dječaćkim pogledom. Također se stilski koriste za odvajanje pripovjedačice (kućanice) i njenih unutarnjih misli od dijaloga.

Što se tiče hrvatskoga prijevoda, može se uočiti nekoliko tendencija. Ponajprije, sav se govor koji koristi formalne i hijerarhijski obilježene oblike prevodi, gdje je moguće, koristeći uljudnu zamjenicu *Vi*. Ostali se izrazi na hrvatskome jeziku ne izmjenjuju previše od njihova doslovnoga prijevoda, no brojne je dodatne informacije o emocijama likova i ugođaju scena moguće lako iščitati iz naracije. Ton interakcija, bilo da je šaljiv ili ozbiljan, uspijeva se održati. Dulje formulaične fraze na japanskom jeziku koje se sastoje od nešto kompleksnijih spojeva riječi ne prevode se doslovno te se uglavnom skraćuju, kako ne bi zvučale ukočeno ili besmisleno. Ponekad se mijenja i redosljed riječi u rečenici kako bi zvučao prirodnije hrvatskome jeziku, čime se pritom naglasak u rečenici mijenja. U dva trenutka prevoditeljica umjesto izravnog prevođenja koristi fusnote s objašnjenjem. Radi se o frazi *itadakimasu*, koja se koristi na početku jela (nešto slično frazi „dobar tek“), te igru riječima koja se tiče redosljeda imena i prezimena. Takva je metoda korisna kako bi se izbjeglo gubljenje kulturno-značajnih informacija.

7. ZAKLJUČAK

U ovome je radu obrađena koncepcija uljudnosti u japanskome jeziku u kulturi, temeljeći se na teoriji uljudnosti Brown i Levinsona te brojnim povezanim istraživačkim radovima. Pritom je teoretski razložena definicija uljudnosti te utjecajna teorija uljudnosti i obraza Brown i Levinsona, predstavljen je pregled leksičkih i gramatičkih oblika kojima se izražava uljudnost, odnosno japanskoga sustava honorifika te gramatičkih kategorija formalnosti i hijerarhijskog pozicioniranja, zatim je dan osvrt na poimanje japanske kulture u sklopu teorije uljudnosti te brojne kritike tome pogledu, pretežito japanskih jezikoslovaca. U sklopu toga, predstavljene su za uljudnost kulturološki jedinstvene i značajne ideje *uchi-soto* i *wakimae*, te u konačnici ponuđene alternativne perspektive koje obuhvaćaju oba pogleda na uljudnost. Temeljeći se na svim navedenim teoretskim stavkama, izdvojene su i opisane neke od prominentnijih strategija uljudnosti, te je za kraj provedena analiza dijaloga iz romana „Profesorova omiljena jednadžba“ na japanskom i hrvatskom jeziku, kako bi se navedene strategije opimjerile te proučio način na koji se prevode.

Što se tiče sustava honorifika *keigo*, razložena je njegova kompleksnost te su uočene stavke koje predstavljaju značajne izazove za strane govornike japanskoga jezika. Posebno su zanimljive gramatičke kategorije jedinstvene za japanski jezik: kategorija formalnosti (odabir između oblika *desu/masu* i *da / de aru*) i kategorija hijerarhijskog pozicioniranja (odabir uzvisujućih, poniznih i neutralnih oblika).

Što se tiče validnosti teorije uljudnosti Brown i Levinsona, u kasnijoj se literaturi nekoliko njihovih tvrdnji dovodi u pitanje. Za početak, njihova klasifikacija japanskih honorifičkih izraza kao negativne strategije uljudnosti te cjelokupne japanske kulture kao kulture negativne uljudnosti, što bi značilo da pretežito koriste strategije neizravnosti, ispričavanja, opravdavanja i slično, stekla je zamjerke od japanskih jezikoslovaca koji smatraju da se honorifički izrazi ne koriste kao negativna strategija uljudnosti, već je njihova svrha iskazivanje poštovanja i pokazivanje razumijevanja i pokoravanja društvenim normama, što bi se prije moglo protumačiti kao pozitivna strategija uljudnosti, ili prema Ide i Matsumoto, kao nešto što uopće nije voljna strategija, već više nalikuje gramatičkoj obavezi. K tome su se nadovezali kritikom da ideja izražavanja potreba vlastitoga negativnoga obraza (vlastite samostalnosti) u japanskoj kulturi u potpunosti izostaje. Međutim, kasnija su istraživanja to opovrgnula, zaključivši jedino da je negativni obraz govornika nešto manje zastupljen nego u zapadnim društvima. Sve u svemu, konsenzus glasi kako je nekada teže odrediti pripada li pojedino ponašanje pozitivnim ili negativnim strategijama uljudnosti, jer u pozadini može stajati više različitih motivacija. U analizi tekstova pronađeni su primjeri pozitivnih i negativnih strategija uljudnosti u podjednakoj mjeri. Prema tome, čini se da je teorija uljudnosti u ovome aspektu primjenjiva na japanski jezik, no valja paziti pri opisivanju konkretnih strategija, jer načini na koji se koriste ne podudaraju uvijek sa strategijama iz zapadnih kultura. Više bi pažnje valjalo obratiti kontekstu komunikacijske situacije te dublje sagledati namjeru koja stoji iza jezičnih izraza, umjesto promatranja pukih jezičnih oblika.

Osim toga, neki su japanski jezikoslovci teoriju uljudnosti prosudili kao pretežito zapadnocentričnu u svojoj koncepciji. Smatraju da potpuno ignorira alternativne koncepte uljudnosti te da postoje brojni sustavi uljudnosti koji se u nju uopće ne mogu uklopiti. Što se tiče konkretno japanske kulture, kao dokaz da njihova teorija ne vrijedi ističu kako se honorifički izrazi ne koriste voljno već automatski, putem jedinstvenog japanskog procesa razabiranja *wakimae*. Korištenje japanskih honorifičkih izraza

prema tome vodi se prema strogo propisanoj gramatičkoj normi koja izražava priklanjanje društvenim pravilima, odnosno položaju (*tachiba*) pojedinca unutar hijerarhijskih odnosa te odnosa krugova *uchi* i *soto*. Međutim, u brojnim je istraživanjima, uključujući analizu teksta u ovome radu, nađeno mnoštvo primjera prema kojima se govornik povremeno otklanja od strogih pravila korištenja honorifičkih izraza, te su česti i svjesni pomaci u razini formalnosti kako bi govornik poslao određenu poruku, na primjer osjećaj distanciranosti ili naglašavanje pojedinih emocija.

U konačnici se javljaju istraživači koji teže pomiriti dvije teorije i tvrde kako dio kritika proizlazi iz nerazumijevanja implikacija teorije uljudnosti. Prema njima je teorija uljudnosti koncipirana tako da može obuhvatiti i lokalne koncepte poput *wakimae* uljudnosti, samo što ih promatra kroz drukčiji teoretski okvir. Međutim, Gagné ih osporava i zaključuje kako tvrdnja da je njihova teorija univerzalna s jedne strane, no da je ta univerzalnost istovremeno moguća zato što omogućuje opisivanje gotovo neograničenih kulturnih varijacija s druge strane, njihovu teoriju u konačnici čini ispraznom, gotovo nemogućom za dokazivanje ili opovrgavanje, te bi ju stoga svakako valjalo preformulirati.²⁶¹ Ostali jezikoslovci također smatraju kako u strategijama uljudnosti ulogu igra i volja govornika i razaznavanje društvenih normi te kako se iste pojavljuju i u ostalim svjetskim kulturama, samo u različitom razmjeru. U konačnici bi možda najbolje bilo uvijek imati na umu lokalno značajne koncepte te priznati njihovu unikatnost i značajno mjesto koje zauzimaju u kulturi kojoj pripadaju, no također se poslužiti širom perspektivom i usporedbom s drugim jezicima i kulturama, kako bi se moglo dublje razumjeti otkud dolaze i koju funkciju vrše izvan stereotipiziranih društvenih ideja i banalnih objašnjenja poput „arbitrarnih normi“ i „zdravoga razuma“.

Što se tiče analize dijaloga iz književnoga djela te njegova prijevoda, uočena je upotreba različitih strategija uljudnosti, kako pozitivnih tako i negativnih. Pozitivne strategije uključuju izražavanje zahvalnosti, uljudno postavljanje zahtjeva, ublažavanje zahtjeva, naglašavanje zajedništva i pozitivnih kvaliteta sugovornika, te korištenje oblika za uljepšavanje. Negativne strategije obuhvaćaju neizravnost, aluzije, korištenje kondicionala i pitanja u negaciji te održavanje distance i afektiranje nesigurnosti. Likovi prate pravila korištenja sustava *keigo*, prilagođavajući se komunikacijskoj situaciji i koristeći formulaične izraze uljudnosti, što odražava koncept *wakimae* u japanskoj

²⁶¹ Gagné 2010, 125.

kulturi. Prevladavaju formalni oblici, dok se hijerarhijski obilježeni oblici pojavljuju nešto rjeđe, u posebnim trenucima. Dinamika hijerarhijskih odnosa i odnosa između društvenih krugova *uchi* i *soto* također utječe na uljudnost u jeziku. Uljudnost karakterizira likove, kao što su Profesor, koji koristi neformalne oblike, kućanica koja koristi formalne oblike za iskazivanje profesionalne distance te Udovica koja se korištenjem hijerarhijski obilježenih oblika te oblika za uljepšavanje predstavlja kao uglađena osoba, barem po formi. Hrvatski prijevod za formalne i hijerarhijski obilježene oblike koristi zamjenicu *Vi* za te prilagođava formulaične fraze, obično ih krateći. Dio teksta koji se ne može prevesti na razini riječi, umjesto toga prevodi na razini šireg iskaza, prenoseći ton i afektivne karakteristike izvornog dijaloga u naraciju. U rijetkim slučajevima, kada se radi o određenim kulturnim specifičnostima, također koristi fusnote.

Može se zaključiti da uljudnost u japanskome jeziku i kulturi predstavlja iznimno slojevitu, kompleksnu jezičnu pojavu, koja obuhvaća gramatički sustav formalnih, uzvisujućih i poniznih oblika te istovremeno počiva na velikom broju implicitnih društvenih normi i socioloških faktora, a povrh svega navedenoga, jezične se norme razlikuju i među različitim funkcionalnim i individualnim stilovima jezika. Formalni i hijerarhijski obilježeni oblici neizostavni su za većinski dio interakcija u japanskom svakodnevnom životu; koriste se u školi, na poslu, u javnim službama i institucijama, sa strancima i tako dalje. Stoga se uljudnost može izdvojiti kao jedan od izazovnijih aspekata za sve koji japanski jezik uče kao strani, te joj treba obratiti posebnu pozornost, sustavno i konzistentno ju podučavati te vježbati na primjerima stvarnih situacija.

Osim uljudnosti u općenitome smislu, u budućim bi istraživanjima bilo zanimljivo obratiti pozornost na pojedine društvene skupine (podjele prema rodu, profesiji, mjestu itd.), usporediti kako svaka od njih koristi uljudnost, te uočiti specifične obrasce i varijacije u upotrebi uljudnosti, što bi doprinijelo boljem razumijevanju kako kulturni, socijalni i ekonomski faktori oblikuju načine izražavanja uljudnosti u japanskom društvu te dodatno obogatilo razumijevanje japanske komunikacije.

Ovim radom pokušano je pružiti nešto dublji uvid u jedan značajni aspekt japanske komunikacije koji je ključan za međukulturno sporazumijevanje, te prikazati bogatstvo japanskoga jezika i kulture. Naglašavanje važnosti uljudnosti u japanskoj komunikaciji

ne samo da osvjetljava specifičnosti japanskog jezika, već također pomaže rasvijetliti dublje kulturne vrijednosti i norme prožete povijesnim i društvenim kontekstom, koje u konačnici oblikuju šire međuljudske odnose.

8. POPIS LITERATURE

- Bekeš, Andrej. 2010. *Osnove: Sobodna japonska slovnica za začetno stopnjo II. del*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Brown, Penelope, i Stephen C. Levinson. 1987. *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bujas, Željko. 2001. *Veliki englesko-hrvatski rječnik*. Treće izdanje. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Cuculić, Kim. 2022. "Prevoditeljica Mirna Potkovic-Endrighetti dobila priznanje za doprinos promicanju japanske kulture." *Novi list*. 10. studenoga. Pristupljeno 3. lipnja 2024.
<https://www.novolist.hr/ostalo/kultura/knjizevnost/prevoditeljica-mirna-potkovic-endrighetti-dobila-priznanje-za-doprinos-promicanju-japanske-kulture/>.
- Doi, Takeo. 2014. *The anatomy of dependence*. New York: Kodansha USA.
- Endo Hudson, Mutsuko, Yoshiko Matsumoto, i Junko Mori, urednici. 2018. *Pragmatics of Japanese: Perspectives on grammar, interaction and culture*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Feng, Hejing 馮荷菁. 2020. "「ディスコース・ポライトネス理論」に基づく日本語母語話者同士の初対面会話におけるスピーチレベルとスピーチレベル・シフトの一考察：男女・上下の要因を中心に. [A study of speech level and speech level shift in the first face-to-face conversation between native speakers of Japanese based on "Discourse Politeness Theory": Focusing on factors of gender and upper and lower]" *九州地区国立大学教育系・文系研究論文集 [The Joint Journal of the National Universities in Kyushu. Education and Humanities]* 6, br. 1/2 (Ožujak): 1-24. Pristupljeno 26. srpnja 2022.
<https://hdl.handle.net/2324/2559292>.
- Filipović, Rudolf. 1992. *Englesko-hrvatski rječnik*. Zagreb: Školska knjiga.
- Fukada, Atsushi, i Noriko Asato. 2004. "Universal politeness theory: Application to the use of Japanese honorifics." *Journal of Pragmatics* 36 (Studenj): 1991-2002. Pristupljeno 21. rujna 2023. <http://dx.doi.org/10.1016/j.pragma.2003.11.006>.

- Gagné, Nana Okura. 2010. "Reexamining the notion of negative face in the Japanese Socio linguistic politeness of request." *Language & Communication* 30, br. 2 (Travanj): 123-138. Pristupljeno 21. rujna 2023. <https://doi.org/10.1016/j.langcom.2009.12.001>.
- Hayashi, Takuo 林宅男. 2005. 「フェイス」の再考: 普遍的ポライトネス理論の構築に向けて [Rethinking "Face": Toward Reconstructing a Universal Theory of Politeness (Special Issue Dedicated to Professor NAKAMURA, Shoko).] 『英米評論』 桃山学院大学総合研究所 [*English Review*], br. 19 (Veljača): 191-220. Pristupljeno 27. rujna 2023. <https://cir.nii.ac.jp/crid/1050282812568574592>.
- Held, Gudrun. 1992. "Politeness in linguistic research." U *Politeness in Language: Studies in its History, Theory and Practice*, uredili Richard J. Watts, Sachiko Ide i Konrad Ehlich, 131-154. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Hijirida, Kyoko, i Ho-min Sohn. 1983. "Commonality and Relativity in Address-Reference Term Usages." *Language Research* 19, br. 1/2: 139-168. Pristupljeno 22. travnja 2024. <https://hdl.handle.net/10371/85688>.
- Hill, Beverly, Sachiko Ide, Shoko Ikuta, Akiko Kawasaki, i Tsunao Ogino. 1986. "Universals of linguistic politeness: Quantitative evidence from Japanese and American English." *Journal of Pragmatics* 10, br 3. (Lipanj): 347-371. Pristupljeno 8. studenoga 2023. [https://doi.org/10.1016/0378-2166\(86\)90006-8](https://doi.org/10.1016/0378-2166(86)90006-8).
- Ide, Sachiko. 1989. "Formal forms and discernment: two neglected aspects of universals of linguistic politeness." *Multilingua* 8, br. 2-3: 223-248. Pristupljeno 6. studenoga 2023. <https://doi.org/10.1515/mult.1989.8.2-3.223>.
- Ide, Sachiko. 2012. "Roots of the wakimae aspect of linguistic politeness: Modal expressions and Japanese sense of self." *Pragmaticizing Understanding: Studies for Jef Verschueren* (Svibanj) 121-138. Pristupljeno 21. rujna 2023. http://www.sachikoide.com/2012_Roots_of_the_wakimae_aspect.pdf.

- Iori, Isao 庵功雄. 2008. 新しい日本語学入門: ことばのしくみを考える. [*New Introduction to Japanese Linguistics: On Word Structure*] Tokyo: 3A Corporation.
- Japanese Cinema Database 日本映画情報システム. 2022. “博士の愛した数式 [*Hakase no ai shita sūshiki*]” Japanese Cinema Database. Pristupljeno 2. kolovoza 2024. <https://web.archive.org/web/20220214234626/https://www.japanese-cinema-db.jp/Details?id=3512>
- Kaiser, Stefan, Yasuko Ichikawa, Noriko Kobayashi, i Hilofumi Yamamoto. 2013. *Japanese: A Comprehensive Grammar*. Abingdon; New York: Routledge.
- Kitayama, Tamaki. 2013. "The distribution and characteristics of Japanese vocatives in business situations" *Pragmatics Quarterly Publication of the International Pragmatics Association (IPrA)* 23, br 3 (Rujan): 447-479. Pristupljeno 2. kolovoza 2024. <https://doi.org/10.1075/prag.23.3.04kit>
- Kunzmann-Müller, Barbara. 2018. *Hrvatski jezik u kontrastu*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Lešić, Mirna. 2018. "Strategije uljudnosti u hrvatskim i engleskim poslovnim pismima." Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Pristupljeno 20. studenoga 2023. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:160101>.
- Levinson, Stephen C. 1983. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Liu, Xiangdong, i Todd James Allen. 2014. “A Study of Linguistic Politeness in Japanese.” *Open Journal of Modern Linguistics* 4, br 5 (Prosinac): 651-663. Pristupljeno 21. rujna 2023. <http://dx.doi.org/10.4236/ojml.2014.45056>.
- Manabe, Masako 眞鍋雅子. 2013. “ポライトネスの視点から見た中上級日本語学習者の発話：依頼と断りの発話行為より [Oral production in intermediate and advanced learners of Japanese from the perspective of politeness : speech acts of requests and refusals]” 言語科学研究：神田外語大学大学院紀要 [*Kanda University of International Studies University Bulletin*] 19: 77-100. Pristupljeno 26. srpnja 2022. <http://id.nii.ac.jp/1092/00000985/>.

- Marot, Danijela. 2005. "Uljudnost u verbalnoj i neverbalnoj komunikaciji." *Fluminensia* 17, br. 1 (Studeni): 53-70. Pristupljeno 6. travnja 2023.
<https://hrcak.srce.hr/4351>.
- Matsumoto, Yoshiko. 1988. "Reexamination of the universality of face - Politeness phenomena in Japanese" *Journal of Pragmatics*, 12: 403-426. Citirano u Obana, Yasuko. 2021. *Japanese Politeness - An Enquiry*. Oxford: Routledge.
- McAuley, T. E., ur. 2001. *Language Change in East Asia*. Richmond: Curzon Press.
- Mizutani, Osamu, i Nobuko Mizutani. 1987. *How to be Polite in Japanese*. Tokyo: The Japan Times.
- Obana, Yasuko. 2021. *Japanese Politeness - An Enquiry*. Oxford: Routledge.
- Passin, Herbert. 1966. "Intra-Familial Linguistic Usage in Japan." *Monumenta Nipponica* (Sophia University) 21, br. 1/2: 97-113. Pristupljeno 19. travnja 2024. <https://www.jstor.org/stable/2383407>.
- Pizziconi, Barbara. 2004. "Japanese politeness in the work of Fujio Minami." *SOAS Working Papers in Linguistics* 13: 269-280. Pristupljeno 25. rujna 2023. <https://eprints.soas.ac.uk/54/>.
- Pizziconi, Barbara. 2003. "Re-examining politeness, face and the Japanese language." *Journal of Pragmatics* 35, br. 10-11 (Listopad-Studeni): 1471-1506. Pristupljeno 21. rujna 2023.
- Pizziconi, Barbara. 2020. "Social deixis in Japanese" *U Handbook of Japanese Semantics and Pragmatics*, uredili Wesley M. Jacobsen i Yukinori Takubo, 733-771. Boston, Berlin: De Gruyter Mouton.
- Pranjković, Ivo. 2021. *Gramatičke graničnosti*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Pranjković, Ivo. 2013. *Gramatička značenja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Shirley, Ando. 2009. "A Look at Nihonjinron: Theories of Japaneseness." *Otemae Junior College Research Bulletin* 10: 33-42. Pristupljeno 19. veljače 2024. <https://ndlsearch.ndl.go.jp/en/books/R000000004-I10678796>.
- Srdanović, Irena, i Dragana Špica. 2022. *Uvod u znanost o japanskom jeziku: Osnovna obilježja, glasovni sustavi i leksički slojevi (I. svezak)*. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.

- Tadenuma, Riki 蓼沼力, i Takashi Mitamura 三田村仰. 2023. “日本人大学生における「半知り」の相手に対する自己主張：親しさの違いに応じたポライトネス・ストラテジーの変化 [Assertiveness Strategies of Japanese University Students toward Han-shiri: Changes in Politeness Strategies in Response to Differences in Familiarity.]” 立命館人間科学研究 [Ritsumeikan journal of human sciences] 45 (Ožujak): 35-47. Pristupljeno 2. svibnja 2024. <https://ritsumei.repo.nii.ac.jp/records/18553>.
- Takubo, Yukinori 田窪行則, ur. 1997. 視点と言語行動 [Perspective and language behaviour]. Tokyo: Kurosio Publishers.
- Tan, Seoh Koon. 2019. “Apology in Japanese Business Communication: Its Functions and Impacts in the Eyes of Japanese “Salarymen”.” *Business Communication Research and Practice* 2, br.2: 78-83. Pristupljeno 27. travnja 2024. <https://doi.org/10.22682/bcrp.2019.2.2.78>.
- The Japan Foundation. 2004. *Basic Japanese-English Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.
- Thomson, Elizabeth A., Motoki Sano, i Helen de Silva Joyce, urednici. 2017. *Mapping Genres, Mapping Culture: Japanese texts in context*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Wakabayashi, Judy. 2021. *Japanese-English Translation: An Advanced Guide*. London; New York: Routledge.
- Watanabe, Michiko, Yasuharu Den, Keikichi Hirose, Shusaku Miwa, i Nobuaku Minematsu. 2006. “Factors affecting speakers' choice of fillers in Japanese presentations.” *Interspeech 2006*. Pittsburgh. 1256-1259. Pristupljeno 22. travnja 2024. <http://dx.doi.org/10.21437/Interspeech.2006-257>.
- Wetzel, Patricia J. 2004. *Keigo in Modern Japan: Polite Language from Meiji to the Present*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Yamada, Haru, Orladno R. Kelm, i David A. Victor. 2017. *The 7 Keys to Communicating in Japan: An Intercultural Approach*. Washington, DC: Georgetown University Press.

Yamada, Tadao 山田忠雄, Yasuo Kuramochi 倉持保男, Zendo Uwano 上野善道, Akio

Yamada 山田明雄, Masahiro Iijima 井島正博, i Hiroyuki Sasahara 笹原宏之.

2020. 新明解国語辞典 第八版 [*Shinmeikai Japanese Dictionary, 8th Edition*].

Tokyo: Sanseido.

Yamaguchi, Toshiko. 2007. *Japanese Language in Use: An Introduction*. London,

New York: Continuum.

9. POPIS ANALIZIRANIH DJELA

Ogawa, Yōko. 2020. *Profesorova omiljena jednadžba*. U prijevodu Mirne Potkovač-Endrighetti. Zagreb: HENA COM.

Ogawa, Yōko 小川洋子. 2006. 博士の愛した数式 [*Hakase no ai shita sūshiki*]. Tokyo:

Shinchosha.

10. POPIS SLIKA

Slika 1. Moguće strategije za izvršavanje ugrožavajućeg čina. Dijagram, „Possible strategies for doing FTAs,“ u Penelope Brown i Stephen C. Levinson, *Politeness: Some universals in language usage* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), 69, fig.

11. POPIS TABLICA

Tablica 1. Podjela glagola prema kategorijama formalnosti i hijerarhijskog pozicioniranja. Od autorice.

Tablica 2. Neformalni i formalni oblici imenica i pridjeva. Od autorice.

Tablica 3. Neformalni i formalni oblici glagola. Od autorice

Tablica 4. Konjugacija formalnih oblika glagola. Prema Stefan Kaiser, Yasuko Ichikawa, Noriko Kobayashi i Hilofumi Yamamoto, *Japanese: A Comprehensive Grammar* (Abingdon; New York: Routledge, 2013), 190

Tablica 5. Uzvisujući oblici glagola. Adaptirana tablica, „Representative examples of respect honorifics,“ u Toshiko Yamaguchi, *Japanese Language in Use: An Introduction* (London; New York: Continuum, 2007), 154, table 4.8.

Tablica 6. Ponizni oblici glagola. Adaptirana tablica, „Representative examples of respect honorifics,“ u Toshiko Yamaguchi, *Japanese Language in Use: An Introduction* (London; New York: Continuum, 2007), 155-156, table 4.8.

Tablica 7. Termini oslovljavanja i termini imenovanja u japanskom jeziku. Prema Kyoko Hijirida i Ho-min Sohn, „Commonality and Relativity in Address-Reference Term Usages,“ *Language Research*, 19, br. 1/2 (1983): 158, <https://hdl.handle.net/10371/85688>

12. SAŽETAK

U ovome je radu obrađena koncepcija uljudnosti u japanskome jeziku i kulturi na temelju teorije uljudnosti Penelope Brown i Stephena C. Levinsona. Cilj je ovoga rada analizirati koncept uljudnosti u japanskoj kulturi, opisati strategije uljudnosti koje se koriste, otkriti što je ključno za njihovo razumijevanje te na primjerima iz odabranoga književnoga djela analizirati kako se očituju u prevođenju. Uljudnost se u japanskome jeziku na gramatičkoj razini izražava na dva jedinstvena načina, kroz gramatičku kategoriju formalnosti i gramatičku kategoriju hijerarhijskog pozicioniranja, a tradicionalno su obuhvaćene u sklopu sustava honorifika, *keigo*. Uzevši *keigo* u obzir, Brown i Levinson prema svome sustavu uljudnosti japansku kulturu klasificiraju kao kulturu negativne uljudnosti zbog sklonosti izbjegavanja nametanja sugovorniku, održavanju emocionalne distance te stroge hijerarhijske strukture društva. Međutim, toj se tvrdnji suprotstavljaju brojni japanski jezikoslovci, najistaknutije od kojih su Yoshiko Matsumoto i Sachiko Ide. Od argumenata koje iznose, ističe se tvrdnja da honorifički izrazi ne predstavljaju oblik negativne uljudnosti, niti čak voljne strategije uljudnosti, već oblik gramatičke obaveze koju izvorni govornici iščitavaju u odnosu na kompleksne društveno-hijerarhijske kontekstualne odnose, što se opisuje kao proces razabiranja odnosno uljudnost razabiranja, *wakimae*. Međutim, drugi su se istraživači suprotstavili njihovu pogledu, tvrdeći da se navedene kulturne specifičnosti mogu uklopiti i objasniti unutar teorije te da korištenje honorifičkih izraza nije isključivo pasivno, već postoje i svjesni načini kojima se njima manipulira kako bi se izrazilo određene stavove i emocionalna stanja. Osim *wakimae*, na korištenje honorifičkih izraza također utječe međuzavisno poimanje pojedinca te odnosi *uchi* i *soto*. U analizi romana „Profesorova omiljena jednadžba“ na japanskom i hrvatskom jeziku, pronađeni su brojni primjeri pozitivnih i negativnih strategija uljudnosti te korištenja formalnih, uzvisujućih i poniznih oblika glagola. Međutim, navedene je dinamike formalnosti i hijerarhijskog pozicioniranja nešto teže prevesti na hrvatski jezik. Prevoditeljica se u ovome slučaju poslužila pristojnom zamjenicom drugoga lica *Vi*, prilagođavanjem formulaičnih fraza te u rjeđim slučajevima fusnotama s kulturnim objašnjenjima. Zaključno se može reći da postoje brojne različitosti u japanskom i hrvatskom poimanju ideje uljudnosti, te da na njih valja posebno pripaziti pri učenju, produciranju i prevođenju japanskoga jezika.

Ključne riječi: japanski jezik, uljudnost, strategije uljudnosti, teorija uljudnosti, obraz, honorifici, *keigo*

13. SUMMARY

This thesis explores the concept of politeness in the Japanese language and culture based on the politeness theory developed by Penelope Brown and Stephen C. Levinson. The aim of this study is to analyze the concept of politeness within Japanese culture, describe the strategies of politeness employed, identify what is crucial for their understanding, and provide an analysis of how they are dealt with in the process of translation based on a selected literary work. In the Japanese language, politeness is expressed in two unique ways, that is, through the grammatical categories of formality and hierarchical positioning, and they are traditionally seen as part of the Japanese system of honorific speech, *keigo*. Taking the use of *keigo* into consideration, Brown and Levinson classify Japanese culture as one of negative politeness, due to tendencies towards avoiding imposition on the interlocutor, maintaining emotional distance, as well as the strict hierarchical structure of society. However, this assertion is contested by numerous Japanese linguists, most notably Yoshiko Matsumoto and Sachiko Ide. Among the arguments they present, a significant one is that honorifics do not represent a form of negative politeness, nor even a volitional strategy, but rather a form of grammatical obligation that native speakers interpret in accordance with a complex set of socio-hierarchical rules relating to interpersonal relationships, described as the process of discernment or discernment politeness, *wakimae*. Other researchers have opposed their view in turn, arguing that these cultural specifics can be integrated and explained within the theory, and that the use of honorifics is not entirely automatic, but that there are conscious ways in which they are manipulated to express certain attitudes and emotional states. Besides *wakimae*, the use of honorifics is also influenced by the concept of the interdependent self and *uchi-soto* relationships. In an analysis of the novel "The Housekeeper and the Professor" in Japanese and Croatian, numerous examples of positive and negative politeness strategies and various forms of formal, respectful and humble verbs were found. However, these dynamics of formality and hierarchical positioning are somewhat more difficult to translate into Croatian. In this case, the translator has used the polite second-person pronoun *Vi*, localized forms of formulaic phrases, and in rarer cases, footnotes with cultural explanations. In conclusion, there are significant differences in the Japanese and Croatian perceptions of the concept of politeness, which must be carefully considered when learning, producing, and translating the Japanese language.

Keywords: Japanese language, politeness, politeness strategies, politeness theory, face, honorifics, *keigo*

14. 概要

本修士論文では、*Penelope Brown* と *Stephen C. Levinson* によって開発されたポライトネス理論に基づき、日本語と日本文化におけるポライトネスの概念を考察する。そこで、日本文化におけるポライトネスの概念を分析し、使用されるポライトネス・ストラテジーを記述し、その理解において重要な点を特定し、選ばれた文学作品に基づき翻訳の際にどのように扱われているかを分析することを目的とする。

Brown と *Levinson* によると、ポライトネスとは、対立を回避および、相反するニーズの二者間の円滑なコミュニケーションを図るための社会的な言語行動である。礼儀理論の中心には、社会からの尊敬と受容、すなわち「ポジティブ・フェイス」と、他方で干渉なしに独立する必要、すなわち「ネガティブ・フェイス」という二つの種類のニーズの存在が仮定されている。相互作用の参加者をフェイス侵害行為 (FTA)、すなわち敵意の表現と解釈される可能性のある行動や不快感を与える行動から保護する試みから生じるものは、ポジティブおよびネガティブ・ポライトネス・ストラテジーである。日本語においてポライトネスが表現される主な方法は敬語体系を通じてであり、これは言語のほぼ全ての部分に浸透しており、敬体 (*formal*) 及び階層 (*hierarchical positioning*) の二つの独自の文法カテゴリーによって表されている。敬語の使用方法を考慮すると、ブラウンとレヴィンソンは日本文化をネガティブ・ポライトネスの文化として分類する。これは、会話相手への負担を避け、感情的距離を保ち、厳格な階層的な社会構造を維持する傾向があるためである。

しかしながら、この主張は多くの日本の言語学者、特に *Yoshiko Matsumoto* や井出祥子によって異議が唱えられている。提示した議論の中で重要なのは、敬語はネガティブ・ポライトネスの形態でも、意図のストラテジーでもなく、むしろ複雑な社会的・階層的規範に基づいた文法的義務の形態、あるいは当然のものとして行う言語行為である。その過程は「弁え」というものである。さらに、他の言語学者は上述の見解に反対し、日本文化の特性が理論の中に統合できると述べ、また敬語の使用は完全に自動的なものではなく、特定の態度や感情状態を表現するために意識的に操作される方法があると主張している。

「弁え」に加え、敬語の使用には「相互依存的自己」や「ウチとソト」との概念も影響を与える。これは、個人の自己同一性の感覚が他者に強く依存し、所属する集団の視点から世界を見続け、また自分自身のニーズや願望よりも集団のニーズや願望を優先する心性を示すものである。

最後に、小川洋子によって書かれた日本語の小説『博士の愛した数式』と、Mirna Potkovic-Endrighettiによって「Profesorova omiljena jednađba」というタイトルでクロアチア語に翻訳されたテキストの分析を行った。このテキストを扱った条件には、まず、日本語からクロアチア語への直接的な翻訳であること、次に、内容は敬語が使用されている対話が豊富に含まれていること、そして最後に、敬語が標準化された後に書かれ、出版されたことである。分析の結果、ポジティブ及びネガティブ・ポライトネス・ストラテジー、それに多様な敬語の形式の幾多の使用例が確認された。ポジティブ・ストラテジーの中には、感謝の表現、愛想の表現、和らげの表現、相手の結束と肯定的な質の強調、相手の行為の認識や美化語の使用が含まれる。一方、ネガティブ・ストラテジーに含まれるのは、間接的表現、ヘッジ、相槌、謝罪、言い訳、条件節の使用、否定疑問文や距離を置くことである。また、小説の登場人物は慣習に基づき状況に適応しながら、敬語も定型表現も使用することが見られ、弁えの一例となる。主に使用されるのは丁寧語であり、一方で尊敬語と謙讓語は特定の場面に使用されている傾向が見られている。

しかし、日本語のポライトネスに含まれる意味を保ちながらクロアチア語に高精度な翻訳を行うことはかなり困難になるかもしれない。この場合、翻訳者は丁寧な二人称代名詞「Vi」、ローカライズされた定型表現、ときに文化的説明を含む脚注を使用している。

結論として、日本語とクロアチア語のポライトネス概念の認識には重要な違いがあり、特に多層的な敬語と弁えである。日本語を学び、再現し、翻訳するため、注意深く考慮する必要がある。

キーワード: 日本語、ポライトネス、ポライトネス・ストラテジー、ポライトネス理論、フェイス、敬語